# มังคลัตถทีปนี แปล

## เล่ม ๔

### พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๗*

[๒๖๑] พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๗ ดังนี้ : ความเป็นผู้หนัก ชื่อว่า **คารว**. ความเป็นผู้ประพฤติถ่อมตน ชื่อว่า **นิวาต**. ความสันโดษ ชื่อ **สนฺตุฏฺฐี**. ความรู้อุปการะที่ท่านทำแล้ว ชื่อว่า **กตญฺญุตา**. การฟังธรรมในสมัย ชื่อว่า **กาเลน ธมฺมสฺสวน**.

บทว่า **เอตํ** ความว่า เทพดา ท่านจงถือว่า ความเคารพ ๑ ความประพฤติถ่อมตน ๑ ความยินดีด้วยของที่มีอยู่ ๑ ความรู้อุปการะที่ท่านทำแล้ว ๑ การฟังธรรม ๑ กรรม ๕ อย่างมีความเคารพเป็นต้นนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด ดั่งนี้. ความสังเขปในคาถานี้ เท่านี้.

ส่วนความพิสดารในคาถานี้ ดังต่อไปนี้ :-

* พระมหาฉาย สุวฑฺฒโน ป. ธ. ๗ วัดบวรนิเวศวิหาร แปล.

กถาว่าด้วยความเคารพ

[๒๖๒] บุคคลทั้งหลายที่ควรทำให้หนัก ชื่อว่า **ครู**. เพราะฉะนั้น ในปกรณ์สัททนีติ พระอัครวงศมหาเถระ จึงกล่าวว่า **"ครุ** ธาตุ เป็นไปในความอันสูง." บุคคลผู้ควรแก่ความเคารพมีมารดาและบิดาเป็นต้น ชื่อว่า **ครู**. แท้จริง บุคคลเหล่านั้น ปราชญ์ทั้งหลายเรียกว่า **ครู** เพราะลอยเด่น คือเฟื่องฟู ได้แก่เปิดเผย คือ เป็นผู้เลิศลอย คือปรากฏ. อีกอย่างหนึ่ง มารดาและบิดาเป็นต้นเหล่านั้นท่านเรียกว่า **ครู** เพราะอรรถว่าเป็นผู้หนัก ดังฉัตรหิน. ภาวะแห่งบุคคลผู้หนัก ชื่อว่า **คารวะ** ได้แก่ การทำให้หนัก ในคารวบุคคลมีมารดาและบิดาเป็นต้นเหล้านั้น. เหตุนั้น ในอรรถกถา[๑] ท่านจึงกล่าวว่า " การทำให้หนัก คือความเป็นผู้มีความเคารพ ตามสมควร ในบุคคลเป็นต้นว่าพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ พระสาวกของพระตถาคต อาจารย์ อุปัชฌายะ มารดาบิดา พี่ชาย พี่หญิง ผู้ควรแก่การประกอบความทำให้หนัก ชื่อว่า ความเคารพ."

[ คารวะเป็นมงคล อคารวะไม่เป็นมงคล ]

ความเคารพนั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งอิฏฐผลมีไปสุคติเป็นอาทิ. ก็ความที่อคารวะนั้นไม่เป็นมงคลเป็นอันพระผู้มีพระภาคทรงแสดงแล้ว ด้วยการตรัสความที่คารวะนั้นเป็นมงคล. ความจริง ความไม่เคารพ พึงทราบว่าเป็นอมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งอนิฏฐผลมีไปทุคติเป็นต้น.

๑.ปรมตฺถโชติกา ขุทฺทกปาจวณฺณนา. ๑๕๘.

เหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่สุภมาณพ จึงตรัสว่า[๑] " มาณพ สตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ เป็นผู้กระด้าง (เย่อหยิ่ง) ถือตัวจัด ไม่กราบไหว้ บุคคลผู้ควรกราบไหว้ ไม่ลุกรับ บุคคลผู้ควรลุกรับ ไม่ให้อาสนะ แก่บุคคลผู้ควรแก่อาสนะ ไม่ให้ทาง แก่บุคคลผู้ควรแก่ทาง ไม่สักการะ บุคคลผู้ควรสักการะ ไม่ทำความเคารพ ผู้ที่ตนควรทำความเคารพ ไม่นับถือ บุคคลผู้ที่ตนควรนับถือ ไม่บูชา บุคคลผู้ที่ตนควรบูชา. บุคคลนั้นเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เพราะกรรมนั้น อันตนให้บริบูรณ์แล้วอย่างนั้น สมาทานแล้วอย่างนั้น หากบุคคลนั้นไม่เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตกไซร้ ถ้าเขามาสู่ความเป็นมนุษย์ เกิดในที่ใด ๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นผู้มีตระกูลต่ำในที่นั้น ๆ มาณพข้อที่บุคคลเป็นผู้กระด้าง ถือตัว ฯ ล ฯ ไม่บูชาบุคคลที่ควรบูชาเป็นปฏิปทาเป็นไปเพื่อมีสกุลต่ำ.

มาณพ ส่วนสตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ ไม่เป็นผู้เย่อหยิ่ง ไม่เป็นผู้ถือตัว ย่อมกราบไหว้ บุคคลผู้ที่ตนควรกราบไหว้ ย่อมลุกรับ บุคคลผู้ที่ควรลุกรับ ย่อมให้อาสนะ แก่บุคคลผู้ควรแก่อาสนะ ย่อมให้ทาง แก่บุคคลผู้ควรแก่ทาง ย่อมสักการะ บุคคลผู้ที่ควรสักการะ ย่อมทำความเคารพ บุคคลผู้ที่ควรทำความเคารพ ย่อมนับถือบุคคลผู้ที่ควรนับถือ ย่อมบูชา บุคคลผู้ที่ควรบูชา. บุคคลนั้น เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะกรรมนั้น อันตนให้บริบูรณ์แล้วอย่างนั้น สมาทานแล้วอย่างนั้น หากเขาจะไม่เข้าถึง ฯ ล ฯ เพราะกาย

๑. ม. อุ. ๑๔/๓๘๒.

แตกไซร้ ถ้าว่า เขามาสู่ความเป็นมนุษย์ เกิดในที่ใด ๆ ในภายหลัง ก็จะเป็นผู้มีสกุลสูงในที่นั้น ๆ มาณพ ข้อที่บุคคลเป็นผู้ไม่เย่อหยิ่ง ไม่ถือตัว ฯ ล ฯ ย่อมบูชา บุคคลผู้ที่ควรบูชา เป็นปฏิปทาอันเป็นไปเพื่อมีสกุลสูง " ดังนี้.

บาลีจูฬกัมมวิภังคสูตร ในจตุตถวรรค อุปริปัณณาสก์.

[๒๖๓] นัยอันมาในอรรถกถาจูฬกัมมวิภังคสูตรนั้นว่า " บทว่า **อภิวาเทตพฺพํ คือ บุคคลผู้ควรแก่การอภิวาท ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธะ หรือพระอริยสาวก. แม้ในบุคคลที่ควรลุกรับเป็นต้นก็นัยนี้เหมือนกัน.**

**บทว่า สมตฺเตน คือ อันตนให้บริบูรณ์แล้ว.**

**บทว่า สมาทินฺเนน คือ อันตนถือเอาแล้ว คือลูบคลำแล้ว.**

**บทว่า ยทิทํ ความว่า กรรมคือความเป็นผู้กระด้างมีความถือตัวจัด นี้ใด ปฏิปทานี่. "**

**ฎีกาจูฬกัมมวิภังคสูตรนั้นว่า " บทว่า สมตฺเตน คือ อันอาจได้แก่สามารถ. อธิบายว่า เพราะกรรมอันตนทำ คือสั่งสมไว้แล้ว โดยอาการที่กรรมนั้นสามารถในอันจะให้ผล. ก็กรรมเช่นนั้น ชื่อว่าไม่บกพร่องโดยกิจของตน เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า " อันตนให้บริบูรณ์ " ดังนี้ การถือเอาคือการลูบคลำด้วยตัณหาและทิฏฐิ ชื่อว่า สมาทาน ในบทว่า สมาทินฺเนน นี้ ฉะนั้นพระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวคำว่า " อันตนถือเอาแล้ว คือลูบคลำแล้ว. " ที่ชื่อว่า ปฏิปทา**

๑. ป. สู. ๓/๖๔๘.

เพราะเป็นเครื่องดำเนินไปสู่สุคติ หรือทุคติ แห่งบุคคล ได้แก่กรรม."

[๒๖๔] อีกอย่างหนึ่ง คารวะ ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุความเป็นผู้ไม่เสื่อม (จากคุณมีสมถะและวิปัสสนาเป็นต้น). เพราะเหตุนั้น เทพดาองค์ใดองค์หนึ่ง จึงกล่าวในสำนักพระผู้มีพระภาคว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแห่งภิกษุ. ธรรม ๗ ประการนั้นเป็นไฉน? ธรรม ๗ ประการนั้น คือ ความเป็นผู้เคารพในพระศาสดา ๑ ความเป็นผู้เคารพในพระธรรม ๑ ความเป็นผู้เคารพในพระสงฆ์ ๑ ความเป็นผู้เคารพในสิกขา ๑ ความเป็นผู้เคารพในสมาธิ ๑ ความเป็นผู้เคารพในความไม่ประมาท ๑ ความเป็นผู้เคารพในปฏิสันถาร ๑, ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรม ๗ ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมแห่งภิกษุ" ดังนั้น. เทพดานั้น ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็หายไปในที่นั้นนั่นเอง.

แม้พระศาสดา ในวันรุ่งขึ้น ก็ได้ตรัสบอกคำที่เทพดาองค์นั้นกล่าว แก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วได้ตรัสภาษิต ๒ คาถานี้ในอัปปมาทสูตร ในจตุตถวรรค ปฐมปัณณาสก์ ในสัตตกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า

**"ภิกษุมีพระศาสดาเป็นที่เคารพ ๑ มีพระธรรม**
**เป็นที่เคารพ ๑ มีความเคารพในพระสงฆ์อย่างแรง**
**กล้า ๑ มีความเคารพในสมาธิ ๑ มีความเพียร**
**เคารพยิ่งในในสิกขา ๑ มีความเคารพในความไม่**
**ประมาท ๑ มีความเคารพในปฏิสันถาร ๑ ไม่ควร**
**เพื่อจะเสื่อม ตั้งอยู่ในที่ใกล้พระนิพพานทีเดียว."**

๑. องฺ. สตฺตก. ๒๓/๒๙.

[๒๖๕] อรรถกถาอปริหานสูตร ในจตุตถวรรค ปฐมปัณณาสก์ ในฉักกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " บรรดาคารวะทั้ง ๗ นั้น การทำความเคารพในพระศาสดา ชื่อว่า **สตฺถุคารวตา**. ความเคารพในโลกุตร-ธรรม ๙ อย่าง ชื่อว่า **ธมฺมคารวตา**. ความเคารพในพระสงฆ์ ชื่อว่า **สงฺฆคารวตา**. การทำความเคารพในสิกขา ๓ ชื่อว่า **สิกฺขาคารวตา**. ความเคารพในความไม่ประมาท ชื่อว่า **อปฺปมาทคารวตา**. ความเคารพในปฏิสันถาร ๒ อย่าง ด้วยสามารถธรรมและอามิส ชื่อว่า **ปฏิสณฺฐารคารวตา**.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถา ดังต่อไปนี้ ภิกษุ ชื่อว่า **สตฺถุครุ** เพราะมีพระศาสดาเป็นที่เคารพ. ภิกษุ ชื่อว่า **ธมฺมครุ** เพราะมีพระธรรมเป็นที่เคารพ. บทว่า **ติพฺพคารโว** คือ มีความเคารพหนักแน่น. ภิกษุ ชื่อว่า **ปฏิสณฺฐารคารโว** เพราะมีความเคารพในปฏิสันถาร. "

อรรถกถาอัปปมาทวรรคธรรมบทว่า " บาทคาถาว่า **อภพฺโพ ปริหานาย** ความว่า ภิกษุนั้น คือผู้เห็นปานนั้น เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะเสื่อมทรามจากธรรมคือสมถะและวิปัสสนา หรือจากมรรคและผล คือว่า จะเสื่อมจากมรรคและผลที่ตนบรรลุแล้วก็หามิได้ ทั้งจะไม่บรรลุมรรคผลที่ตนยังไม่บรรลุก็หามิได้.

บาทคาถาว่า **นิพฺพานสฺเสว สนฺติเก** ความว่า ย่อมมีในที่ใกล้แม้แห่งกิเลสนิพพาน แม้แห่งอนุปาทาปรินิพพานโดยแท้. "

๑. มโน. ปู. ๓/๑๒๙.

[ ลักษณะไม่เคารพในพระรัตนตรัย ]

[๒๖๖] ก็เพราะเมื่อความไม่เคารพอันข้าพเจ้ากล่าวไว้ก่อนแล้ว ความเคารพก็ย่อมเป็นอันเข้าใจได้โดยง่าย เหตุนั้น ข้าพเจ้าจะประมวลกถาแสดงความไม่เคารพมาไว้ก่อน. คำนี้ พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถา[๑]ฉักกนิเทส ในขุททกวิภังค์ และในอรรถกถา[๒]ฉักกนิเทส ในสังคีติสูตรว่า

" ภิกษุใด เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ไม่ไปสู่ที่บำรุง ในกาลทั้ง ๓ เมื่อพระศาสดาไม่ทรงฉลองพระบาท เสด็จจงกรมอยู่ ( เธอ ) สวมรองเท้าจงกรมอยู่ เมื่อพระศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ ณ ที่จงกรมต่ำ ( เธอ ) จงกรมในที่จงกรมสูง เมื่อพระศาสดาประทับอยู่เบื้องต่ำ ( เธอ ) อยู่เบื้องสูง ห่มคลุมบ่าทั้ง ๒ กั้นร่ม สวมรองเท้า อาบน้ำ ถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะในที่เป็นที่ทอดพระเนตรเห็นของพระศาสดา ก็หรือเมื่อพระศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว ( เธอ ) ไม่ไปไหว้พระเจดีย์ ทำอคารวกรรมทุกอย่างดังที่กล่าวไว้ ในที่เป็นที่ทอดพระเนตรเห็นของพระศาสดาในที่เป็นที่ปรากฏแห่งเจดีย์ ภิกษุนี้ ชื่อว่า ไม่เคารพในพระศาสดา. อนึ่ง ภิกษุใดเมื่อเขาป่าวร้องการฟังธรรม ไม่ไปโดยเคารพ ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ มัวหลับเสียหรือนั่งคุยกันเสีย ไม่เรียน ไม่ทรงจำ ไม่บอกโดยเคารพ ภิกษุนี้ชื่อว่าไม่เคารพในธรรม. อนึ่ง ภิกษุใด อันพระเถระไม่เชื้อเชิญแสดงธรรมกล่าวปัญหา เดิน ยืน นั่ง เบียดเสียดเหล่าภิกษุผู้แก่เอาผ้าหรือมือรัดเข่า ห่มคลุมบ่าทั้ง ๒ กั้นร่ม สวมรองเท้าในท่ามกลาง

๑. สัมโมหวิโนทนี. ๖๖๗. ๒. สุ. วิ. ๓/๒๔๙.

สงฆ์ ภิกษุนี้ชื่อว่า ไม่เคารพในสงฆ์. แท้จริง เมื่อภิกษุทำความไม่เคารพ แม้ในภิกษุรูปเดียว ก็ชื่อว่าเป็นอันทำความไม่เคารพในสงฆ์เหมือนกัน."

[๒๖๗] ฎีกาสังคีติสูตรว่า " กรรมที่ภิกษุทำเฉพาะพระเจดีย์ ก็เป็นเช่นเดียวกับทำเฉพาะพระศาสดาฉันใด กรรมที่ภิกษุทำข้างหน้าพระเจดีย์ ก็เป็นเช่นเดียวกับที่ทำข้างหน้าพระศาสดาฉันนั้นเหมือนกัน เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **" ปรินิพฺพุเต วา ปน "** เป็นต้น.

สองบทว่า **สกฺกจฺจํ น คจฺฉติ** คือ ยังความไม่เคารพให้เกิดขึ้นเข้าไปหา. เมื่อส่วนหนึ่งแห่งสิกขาอันภิกษุให้กำเริบแล้ว และเมื่อความไม่เคารพ อันภิกษุทำแล้ว สิกขา ย่อมกำเริบ และความไม่เคารพ ก็เป็นอันชื่อว่าภิกษุทำแล้ว ในสิกขาบททั้งหลาย, การสมาทานสังวรย่อมมีได้โดยการประชุมกัน ความแตกแห่งสังวรย่อมมีโดยอวัยวะฉันใด เมื่อความไม่เคารพอันภิกษุทำแล้ว แม้ในภิกษุรูปเดียว ก็เป็นอันนับว่าทำความไม่เคารพในสงฆ์ด้วยฉันนั้นเหมือนกัน."

[๒๖๘] อรรถกถากัสสปสังยุต ในนิทานวรรคว่า "ภิกษุใด เมื่อขึ้นสู่ลานพระเจดีย์ กั้นร่ม สวมรองเท้า เดินมองดูไปทางอื่น เจรจาไป ภิกษุนี้ ชื่อว่าไม่เคารพในพระศาสดา. ภิกษุใด เมื่อเขาป่าวร้องเวลาฟังธรรม อันพวกภิกษุหนุ่มและสามเณรห้อมล้อมนั่งอยู่ก็ดี ทำกิจเหล่าอื่นมีนวกรรมเป็นต้นก็ดี นั่งหลับในโรงฟังธรรมก็ดี ก็หรือว่าเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน นั่งสนทนาเรื่องอื่นเสีย ภิกษุนี้ ชื่อว่าไม่เคารพในพระธรรม. ภิกษุใด ไปสู่ที่บำรุงพระเถระแล้วไม่ไหว้นั่งอยู่กอดเข่าด้วย

๑. สา. ป. ๒/๒๕๗.

มือหรือรัดเข่าด้วยผ้า ก็หรือทำการคะนองมือ และเท้าอย่างอื่น อัน พระเถระมิได้เชื้อเชิญพูดในสำนักของภิกษุผู้แก่ทั้งหลาย ภิกษุนี้ ชื่อว่า ไม่เคารพในพระสงฆ์."

[ ลักษณะความไม่เคารพในสิกขา ]

อรรถกถา[1]สังคีติสูตรว่า "ก็ภิกษุไม่ยังสิกขา ๓ ให้บริบูรณ์เทียว ชื่อว่า ไม่เคารพในสิกขา."

ฎีกาสังคีติสูตรว่า "ภิกษุผู้ชื่อว่า ไม่ทำให้บริบูรณ์ในสิกขา แม้ด้วยเหตุสักว่าความไม่เอื้อเฟื้อเท่านั้น ชื่อว่า ไม่เคารพในสิกขา เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า "ผู้ไม่ให้บริบูรณ์เทียว ชื่อว่า ไม่มีความเคารพในสิกขา."

[ ลักษณะความไม่เคารพในสมาธิ ]

อรรถกถา[2]กัสสปสังยุตว่า "ภิกษุผู้ไม่ยังสมาบัติ ๘ ให้เกิดขึ้น ก็หรือไม่ทำความพยายามเพื่อต้องการยังสมาบัติ ๘ นั้นให้เกิดขึ้น ชื่อว่า ผู้ไม่เคารพในสมาธิ."

[ ลักษณะความไม่เคารพในความไม่ประมาท ]

อรรถกถา[1]สังคีติสูตรว่า "ภิกษุผู้ไม่พอกพูนธรรมที่มีความไม่ประมาทเป็นลักษณะ ชื่อว่า ไม่เคารพในความไม่ประมาท. ภิกษุผู้ไม่กระทำปฏิสันถารแม้ทั้ง ๒ อย่าง ชื่อว่า ไม่เคารพในปฏิสันถาร. ความเคารพ บัณฑิตพึงทราบด้วยสามารถแห่งนัยอันตรงกันข้ามกับคำที่กล่าวแล้ว."

๑. สุ. วิ. ๓/๒๙๕. ๒. สา. ป. ๒/๒๙๕.

ฎีกาสังคีติสูตรนั้นว่า ธรรมที่มีความไม่ประมาทเป็นลักษณะ คือ สัมมาปฏิบัติ. บทว่า **ทุวิธํ** คือ มี ๒ อย่าง ด้วยสามารถธรรมและอามิส."

[๒๖๙] บททั้ง ๒ คือ สันถาร ๑ ปฏิสันถาร ๑ โดยใจความเป็นอันเดียวกัน. จริงอย่างนั้น ในจตุตถวรรค[๑] ตติปัณณาสก์ ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสปฐมสูตรไว้ว่า " ภิกษุทั้งหลาย สันถาร ๒ ประการเหล่านี้ ๒ ประการอะไรบ้าง ? คือ อามิส-สันถาร ๑, ธัมมสันถาร ๑, ภิกษุทั้งหลาย สันถาร ๒ เหล่านี้แล ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสันถาร ๒ ประการนี้ ธัมมสันถารเป็นยอด" และ ทุติย-สูตรมีอาทิว่า " ภิกษุทั้งหลายปฏิสันถาร ๒ ประการเหล่านี้ ๒ ประการอะไรบ้าง คือ อามิสปฏิสันถาร ๑ ธัมมปฏิสันถาร ๑" ดังนี้.

[๒๗๐] อรรถกถา[๒]สูตรทั้ง ๒ นั้นว่า "การปกปิด ด้วยสามารถปกปิดโทษของตนและของบุคคลอื่นด้วยปัจจัย ๔ ชื่อว่า อามิสสันถาร. การปกปิดด้วยธรรม ชื่อว่า ธัมมสันถาร. คำสักว่าอุปสัคเป็นความแปลกกันในสูตรที่ ๒."

อรรถกถา[๓]สังคีติสูตรว่า "โลกสันนิวาสนี้ เป็นช่องด้วยเหตุ ๒ อย่าง คือ ด้วยอามิส ๑ ด้วยธรรม ๑. การปกปิดช่องแห่งโลกสันนิ-วาสนั้น ด้วยอามิสและด้วยธรรม โดยอาการที่ช่องนั้นจะไม่ปรากฏได้ เหมือนการปกปิดตั่งด้วยเครื่องลาดฉะนั้น ชื่อว่า ปฏิสันถาร. ก็บรรดาปฏิสันถาร ๒ อย่างนี้ การสงเคราะห์ด้วยอามิส ชื่อว่าอามิสปฏิสันถาร. ภิกษุผู้ทำอามิสปฏิสันถารนั้น แม้ไม่ถือเอาส่วนเลิศแล้ว ให้แก่มารดา

๑. องฺ ทุก. ๒๐/๑๑๖. ๒. มโน. ปู. ๒/๓๗. ๓. สุ. วิ. ๓/๒๑๙.

บิดา แก่ไวยาวัจกรผู้รับใช้ภิกษุ แก่พระราชา และแก่พวกโจร ก็ควร. เพราะว่า เมื่อส่วนเลิศอันภิกษุจับต้องแล้วให้ พระราชาและพวกโจร ย่อมทำความฉิบหายบ้าง ให้ถึงความสิ้นชีวิตบ้าง, เมื่อส่วนเลิศอันภิกษุ มิได้จับต้องให้ไป พระราชาและโจรเหล่านั้นย่อมพอใจ. ก็ในการทำ อามิสปฏิสันถารนี้ ควรแสดงเรื่องทั้งหลายมีเรื่องพระเจ้าโจรนาคเป็นต้น. การสงเคราะห์ด้วยธรรมอย่างนี้คือ การให้อุทเทส การพรรณนาบาลี การบอกธรรมโดยเคารพ ชื่อว่า ธัมมปฏิสันถาร.

ฎีกาสังคีติสูตรนั้นว่า " โลกสันนิวาสเป็นช่องด้วยเหตุ ๒ อย่างคือ ด้วยอามิสอันตนไม่ได้ ๑ ด้วยธรรมอย่างนั้น ๑. ก็การปก คือ การปิด ได้แก่ การอุดช่องคือรู คือ ที่แตกร้าว อันมีอยู่ในระหว่างตนและบุคคล อื่น เพราะไม่ได้อามิสและธรรม ชื่อว่า ปฏิสันถาร.

สองบทว่า **อคฺคํ อคฺคเหตฺวา** ได้แก่ ไม่ถือเอาส่วนเลิศเพื่อตน. การแสดงบาลีและอรรถกถา ชื่อว่า การให้อุทเทส. การพรรณนาเนื้อ ความแห่งบาลี ชื่อว่า การพรรณนาบาลี. การกล่าวธรรมด้วยสามารถแห่ง วิธีมีกล่าวด้วยเสียงและกล่าวด้วยบทเป็นต้น ชื่อว่า การบอกซึ่งธรรม. "

[๒๗๑] แม้ในนิกเขปกัณฑ์[๑] พระธรรมเสนาบดี ก็ได้กล่าวไว้ ว่า " ในมาติกาที่ยกขึ้นตั้งไว้นั้น ปฏิสันถารเป็นไฉน ? ปฏิสันถารมี ๒ อย่าง คือ อามิสปฏิสันถาร ๑ ธัมมปฏิสันถาร ๑. บุคคลบางคนใน โลกนี้เป็นผู้ต้อนรับด้วยอามิสปฏิสันถารบ้าง ด้วยธรรมปฏิสันถารบ้าง นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ปฏิสันถาร. "

๑. อภิธมฺม. ๓๔/๓๓๓.

[ วิธีสงเคราะห์ด้วยอามิสและธรรม ]

[๒๗๒] อรรถกถานิกเขปกัณฑ์ว่า " สองบทว่า **ปฏิสณฺฐารโก โหติ** ความว่า ก็ช่องของโลกสันนิวาสมีอยู่ ๒ ช่องเท่านั้น บุคคลเป็นผู้ปิดช่อง ๒ ช่องนั้น คือทำการปฏิสันถารไม่ขาด. ก็อันภิกษุผู้ทำการปฏิสันถาร พอเห็นภิกษุอาคันตุกะกำลังเดินมา พึงต้อนรับแล้วรับบาตรจีวร พึงให้อาสนะ พึงพัดด้วยใบตาล พึงล้างเท้าแล้วทาด้วยน้ำมัน เมื่อเนยใสและน้ำอ้อยมีอยู่ ก็พึงให้เภสัช พึงถามด้วยน้ำดื่ม พึงชำระอาวาส. อามิสปฏิสันถาร ชื่อว่า อันภิกษุทำแล้วโดยเอกเทศด้วยประการดังนี้. อนึ่ง ในเวลาเย็น เมื่อภิกษุอาคันตุกะแม้ผู้อ่อนกว่า ไม่มาสู่ที่บำรุงของตนเลย ภิกษุผู้ปฏิสันถาร พึงไปสู่สำนักของเธอ นั่งแล้ว อย่าถามปัญหาในเรื่องอันมิใช่วิสัย พึงถามปัญหาในวิสัยของเธอ. อย่าถามว่า " พวกท่านเป็นผู้กล่าวคัมภีร์ไหน ? " ควรถามว่า "อาจารย์และอุปัชฌายะใช้คัมภีร์ไหน ? " ดังนี้แล้ว ถามปัญหาในฐานะพอเหมาะ. ถ้าอาคันตุกะนั้นสามารถบอกได้ ทำได้ดังนี้ นั่นเป็นการดี หากเธอไม่สามารถจะบอกได้ ควรบอกให้เสียเอง. ธัมมปฏิสันถาร ชื่อว่า อันภิกษุทำแล้วโดยเอกเทศ ด้วยประการดังนี้. ถ้าอาคันตุกะนั้นอยู่ในสำนักตน พึงพาเธอเที่ยวไปบิณฑบาตเนือง ๆ. ถ้าเธอไม่อยากไป ในวันรุ่งขึ้น พึงพาเธอไปด้วยการไปตามปกติ เที่ยวไปบิณฑบาตในบ้านหนึ่งแล้ว พึงส่งกลับเสีย. ถ้าภิกษุทั้งหลายเป็นผู้อันทายกนิมนต์ในทิศาภาคอื่น พึงพาภิกษุนั้นผู้ปรารถนาไปด้วย. เมื่อเธอพูดว่า " ทิศนั่นไม่ถูกใจกระผม " ดั่งนี้แล้ว

๑. อฏฺ สา. ๕๖๐.

ไม่ปรารถนาจะไปภิกษุเจ้าของถิ่นพึงส่งพวกภิกษุที่เหลือไปแล้ว จึงพาเธอไปเที่ยวบิณฑบาต. พึงให้อามิสที่ตนได้มาแก่เธอ. อามิสปฏิสันถาร ชื่อว่าอันภิกษุทำแล้วโดยเอกเทศ ด้วยประการดังนี้. ถามว่า ก็ภิกษุผู้ปฏิสันถารพึงให้อามิสที่ตนได้มาแก่ใคร ? แก้ว่า พึงให้แก่ภิกษุอาคันตุกะก่อน. ถ้าภิกษุไข้หรือภิกษุผู้ไม่มีพรรษามีอยู่ พึงให้แม้แก่ภิกษุเหล่านั้น. พึงให้แก่อาจารย์และอุปัชฌายะ. พึงให้แก่คนผู้ถือสิ่งของ. สำหรับภิกษุผู้บำเพ็ญสาราณียธรรมพึงให้แก่ภิกษุอาคันตุกะผู้มาแล้ว ๆ ตั้ง ๑๐๐ ครั้ง ตั้ง ๑๐๐๐ ครั้ง ตั้งแต่ เถรอาสน์ลงมา. อนึ่ง อันภิกษุผู้ปฏิสันถารพึงให้แก่ภิกษุนั้น ๆ ผู้ยังมิได้. ภิกษุผู้ปฏิสันถารออกไปนอกบ้าน พบคนแก่ คนอนาถา หรือภิกษุ พึงให้แม้แก่คนเหล่านั้น.

ในข้อนั้น มีเรื่องดังต่อไปนี้ ( เป็นอุทาหรณ์ ) :-

[ ตัวอย่างผู้ทำอามิสปฏิสันถาร ]

[๒๗๓] ดังได้สดับมา เมื่อบ้านภุตตสาลคามถูกพวกโจรปล้น พระเถรีขีณาสพรูปหนึ่ง ออกจากนิโรธสมาบัติในขณะนั้นเอง ใช้นางภิกษุณีสาวให้ถือห่อสิ่งของเดินทางไปพร้อมกับมหาชน ในเวลาเที่ยงถึงประตูบ้านนังกุลนคร จึงนั่งพักอยู่ที่โคนไม้.

ในสมัยนั้น พระมหานาคเถระ ผู้อยู่ที่กาฬวัลลีมณฑป เที่ยวบิณฑบาตในบ้านนังกุลนครแล้ว ออกมาพบพระเถรี จึงเอื้อถามด้วยภัตตาหาร. พระเถรีนั้น กล่าวว่า " บาตรของดิฉันไม่มี." พระเถระกล่าวว่า " นิมนต์ฉันด้วยบาตรนี้แหละ " ดังนี้แล้ว ก็ได้ถวายพร้อมทั้งบาตร.

พระเถระ ทำภัตกิจเสร็จแล้วล้างบาตร ถวายแก่พระเถระกล่าวว่า " วันนี้ ท่านจักลำบากด้วยภิกขาจารก่อน ตั้งแต่วันนี้ไป ชื่อว่า ความเดือดร้อนด้วยภิกขาจาร จักไม่มีแก่ท่านเลย คุณพ่อ. " ตั้งแต่นั้นมา ชื่อว่า บิณฑบาตที่มีราคาหย่อนกว่ากหาปณะหนึ่ง ไม่เคยเกิดขึ้นแก่พระเถระเลย. นี้ชื่อว่า อามิสปฏิสันถาร.

[ ธัมมปฏิสันถาร ]

ภิกษุทำปฏิสันถารนี้ พึงตั้งอยู่ในฝักฝ่ายแห่งการสงเคราะห์บอกกัมมัฏฐานแก่ภิกษุนั้น. พึงกล่าวสอนธรรม. พึงบรรเทาความรำคาญใจ. พึงทำกิจที่ควรทำอันเกิดขึ้น. พึงให้อัพภาน วุฏฐานะ มานัต และปริวาส. ผู้ควรบรรพชา พึงให้บรรพชา. ผู้ควรอุปสมบท พึงให้อุปสมบท. แม้เมื่อภิกษุณี ผู้หวังอุปสมบทในสำนักตน ก็ควรทำกรรมวาจาได้. นี้ชื่อว่า ธัมปฏิสันถาร. "

ฎีกานิกเขปกัณฑ์นั้นว่า " สองบทว่า **สงฺคหปกฺเข ฐตฺวา** ความว่า อันภิกษุผู้ปรารถนาสงเคราะห์เท่านั้น ควรบอกให้, อธิบายว่า มิใช่บอกให้เพราะเหตุเพียงลาภและสักการะเป็นต้น. การงานที่ควรทำโดยแท้จัดเป็นกิจ. นอกนี้เป็นแต่กรณียะ. การออกจากอาบัติอื่นจากอัพภานเป็นวุฏฐาน. "

[ อนามัฏฐบิณฑบาตควรให้แก่มารดาบิดา ]

[๒๗๔] อรรถกถาเภสัชชกรณวัตถุในตติยปาราชิกว่า " อนามัฏฐบิณฑบาต ภิกษุพึงให้ แม้แก่มารดาและบิดาก่อน. แม้หากว่า

๑. สมนฺต. มหาวิภงฺค. ๑/๕๖๖.

บิณฑบาตนั้นเป็นของมีราคาตั้งกหาปณะ ก็ไม่จัดว่าเป็นการยังศรัทธาไทยให้ตกไป. ควรให้แม้แก่คนเหล่านี้ คือ พวกคนอุปัฏฐากมารดาบิดาไวยาวจักร บัณฑุปลาศ. บรรดาคนเหล่านั้น สำหรับปัณฑุปลาศแม้จะใส่ภาชนะให้ก็ควร. เว้นบัณฑุปลาศนั้นเสีย จะใส่ภาชนะให้แก่คฤหัสถ์เหล่าอื่น แม้เป็นมารดาบิดา ไม่ควร. เพราะเครื่องบริโภคของบรรพชิต ตั้งอยู่ในฐานเป็นเจดีย์ของพวกคฤหัสถ์. อนึ่ง พึงให้ทั้งแก่โจรผู้ลือชื่อ ทั้งแก่อิสรชนผู้มาถึงเข้า. เพราะเหตุไร ? เพราะว่าทั้งโจรทั้งอิสรชนนั้น แม้เมื่อไม่ให้บิณฑบาต ก็ย่อมโกรธว่า " ไม่ให้ " แม้เมื่อจับต้องให้ก็โกรธว่า "ให้ของที่เป็นเดน." จริงอยู่ ทั้งโจรทั้งอิสรชนนั้น โกรธแล้ว ย่อมปลงชีวิตภิกษุเสียก็ได้ ย่อมทำอันตรายแก่พระศาสนาก็ได้. และในเรื่องนี้ พึงแสดงเรื่องพระเจ้าโจรนาคผู้ปรารถนาราชสมบัติเสด็จท่องเที่ยวไป ( เป็นอุทาหรณ์ ). ผู้ใดผู้หนึ่งมาถึงวิหารจะเป็นคนจร คนเข็ญใจ เป็นโจร หรือเป็นอิสรชน ภิกษุควรทำปฏิสันถารโดยแท้.

[ วิธีทำปฏิสันถาร ]

ถามว่า พึงทำอย่างไร ? ตอบว่า เห็นอาคันตุกะผู้หมดสะเบียงมาถึงวิหาร พึงให้น้ำดื่ม ด้วยคำว่า " เชิญรับประทานน้ำ " ก่อน. พึงให้น้ำมันทาเท้า. อาคันตุกะผู้มาในกาล พึงให้ข้าวยาคูและภัตร. อาคันตุกะผู้มาถึงในเวลาวิกาล ถ้าข้าวสารมี พึงให้ข้าวสาร. ไม่ควรพูดว่า " ท่านมาถึงให้คราวมิใช่เวลา จงไปเสีย. " พึงให้ที่นอน. อย่ามุ่งหวัง ( อะไร ) เลย ควรทำกิจทุกอย่าง. ไม่ควรให้ความคิดเกิดขึ้นว่า

" ธรรมดามนุษย์ผู้ให้ปัจจัย ๔ เมื่อเราทำการสงเคราะห์อยู่อย่างนี้ จักเลื่อมใสทำอุปการะบ่อย ๆ. แม้วัตถุของสงฆ์ ก็ควรให้แก่พวกโจรได้."

[๒๗๕] ฎีกาเภสัชชกรณวัตถุนั้นว่า " บิณฑบาตอันภิกษุได้มาจากมือของคนที่มิใช่บรรพชิต มีส่วนเลิศอันตนหรือบรรพชิตอื่นยังมิได้จับต้อง ชื่อว่า อนามัฏฐบิณฑบาต."

นวฎีกา ว่า " บิณฑบาต มีส่วนเลิศอันภิกษุยังมิได้จับต้อง, อธิบายว่า อันใคร ๆ ยังมิได้บริโภค ชื่อว่า อนามัฏฐบิณฑบาต. บทว่า **ถาลเก** ได้แก่ ในภาชนะที่ทำด้วยสำริดเป็นต้น เป็นของสงฆ์. แม้บาตร ท่านก็สงเคราะห์เข้าในคำนี้ด้วย. ด้วยคำว่า "ไม่ควร" นี้ พระอรรถกถาจารย์ แสดงว่า " เป็นทุกกฎ."

ฎีกาเภสัชชกรณวัตถุนั้นว่า " บทว่า **ทามริกโจรสฺส** ได้แก่ โจรมีชื่อเสียงผู้ปรารถนาราชสมบัติ. ในคำว่า "เรื่องแห่งพระเจ้าโจรนาค" นี้ พึงทราบข้อความต่อไปนี้ :-

ได้ยินว่า พระเถระ คิดว่า " นัยว่า เมื่อเราให้บิณฑบาตที่เราจับต้อง แด่พระเจ้าโจรนาค พระองค์ก็จักกริ้ว, อันจะให้ส่วนเลิศที่เรายังมิได้จับต้องเล่า ก็ไม่ควร " ดังนี้แล้ว จึงหยิบเอาส่วนบิณฑบาตด้วยมือข้างที่จับบาตรนั่นเอง แล้วได้ถวายภัตรในบาตรทั้งหมด. พระองค์ทรงพอพระทัยด้วยภัตรนั้น."

[๒๗๖] อรรถกถานิกเขปกัณฑ์ว่า " ภิกษุผู้ทำปฏิสันถารด้วย

๑-๒. สา. ที. ๒/๔๒๗. ๓. อฏฺ. สา. ๕๖๒.

ปฏิสันถาร ๒ อย่างนี้ ย่อมทำลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ย่อมทำลาภที่เกิดแล้วให้มั่นคง ย่อมรักษาชีวิตของตนไว้ได้ในที่ ๆ มีความรังเกียจ ดังพระเถระหยิบเอาส่วนเลิศด้วยมือข้างที่จับบาตรนั่นเองแล้วเทภัตรลงด้วยบาตรนั่นแล ถวายแด่พระเจ้าโจรนาคฉะนั้น. ก็ในการทำลาภที่ยังไม่ได้ให้เกิดขึ้น ควรกล่าวเรื่องมหาเภสัชชทานที่พระเจ้ามหานาคผู้เสด็จหนีไปจากฝั่งนี้ ( จากเมืองอนุราธ ) เสด็จถึงฟากฝั่งโน้นทรงได้รับความสงเคราะห์ในสำนักพระเถระรูปหนึ่งแล้ว เสด็จกลับมาดำรงอยู่ในราชสมบัติอีก ให้เป็นไปในปัตตัมพังคณวิหารจนตลอดพระชนมายุ. ในการทำลาภที่เกิดขึ้นแล้วให้มั่นคง พึงกล่าวเรื่องที่พวกโจรได้รับปฏิสันถารจากมือพระทีฆภาณกอภัยเถระแล้ว ไม่พากันปล้นทรัพย์ในเจติยปัพพตวิหาร."

[๒๗๗] อรรถกถาเภสัชช ( กรณ ) วัตถุว่า "เพื่อแสดงอานิสงส์ปฏิสันถาร พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวเรื่องไว้หลายเรื่องในมหาอรรถกถาโดยพิสดาร มีเป็นต้นอย่างนี้ คือ เรื่องพระเจ้าโจรนาค เรื่องพระเจ้ามหานาค ผู้เสด็จไปชมพูทวีปพร้อมกับพระราชภาดา เรื่องอำมาตย์ ๔ นาย ในรัชกาลแห่งพระเจ้าปิตุราช เรื่องอภัยโจร. บรรดาเรื่องเหล่านั้น จะกล่าวเรื่องหนึ่ง ดังต่อไปนี้ :-

[ เรื่องอภัยโจร ]

ดังได้สดับมา ในเกาะสีหล โจรชื่ออภัย มีบริวารประมาณ ๕๐๐ ตั้งซ่องอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง ยังประชาชนให้อพยพไปตลอดที่ประมาณ

๑. สมนฺต. มหาวิภงฺค. ๑/๕๖๗.

๓ โยชน์โดยรอบ. ชาวเมืองอนุราธข้ามแม่น้ำกลัมพกนทีไม่ได้. ในทางไปเจติยคิรีวิหาร ขาดการสัญจรของประชาชนแล้ว.

ต่อมาวันหนึ่ง พวกโจรได้พากันไปด้วยหมายใจว่า " จักปล้นเจติยคิรีวิหาร. " พวกคนในวัด แลเห็น จึงบอกแก่พระทีฆภาณกอภัยเถระ.

พระเถระ ถามว่า " เนยใสและน้ำอ้อยเป็นต้น มีไหม ? "

พวกคนวัด. มี ขอรับ.

พระเถระ. พวกท่านจงให้แก่พวกโจร.

พระเถระ. ข้าวสารมีไหม ?

พวกคนวัด. มี ขอรับ ข้าวสาร ผักสด และโครส ที่เขานำมาเพื่อสงฆ์.

พระเถระ. พวกท่านจงจัดภัตรให้แก่พวกโจร.

พวกคนวัด. ทำตามพระเถระสั่งแล้ว. พวกโจรบริโภคภัตรแล้วถามว่า " ใครทำการต้อนรับนี้ ? "

พวกคนวัด. พระอภัยเถระ พระผู้เป็นเจ้า ของพวกเรา.

พวกโจร ไปสำนักของพระเถระ ไหว้แล้ว กล่าวว่า " พวกกระผมมาด้วยหมายใจว่า " จักปล้นเอาของสงฆ์และของเจดีย์ " แต่กลับเลื่อมใสด้วยการปฏิสันถารนี้ของพวกท่าน, ตั้งแต่วันนี้ไป การรักษาที่ชอบธรรมในวิหาร จงเป็นหน้าที่ของพวกกระผม, พวกชาวเมืองมาแล้วจงให้ทาน จงไหว้พระเจดีย์. ก็ตั้งแต่วันนั้นมา เมื่อชาวเมืองมาให้ทาน พวกโจรนั้น ไปต้อนรับถึงฝั่งน้ำทีเดียว คอยระวัง

นำไปวิหาร เมื่อพวกชาวเมืองกำลังถวายทานอยู่ แม้ในวิหาร ก็พากันยืนทำการรักษาอยู่. ส่วนชาวเมืองเหล่านั้น ก็ให้ภัตรที่เหลือจากภิกษุทั้งหลายฉันแล้วแก่พวกโจร. แม้ในเวลากลับไป โจรเหล่านั้นก็ส่งชาวเมืองถึงฝั่งน้ำแล้วกลับ.

[ พระเถระถูกพวกภิกษุโพนทนา ]

ต่อมาวันหนึ่ง เกิดคำค่อนขอดขึ้นในหมู่ภิกษุว่า " พระเถระได้ให้ของ ๆ สงฆ์แก่พวกโจร เพราะถือว่าตัวเป็นใหญ่. " พระเถระสั่งให้ทำการประชุมสงฆ์แล้ว กล่าวว่า " พวกโจรพากันมา ด้วยหมายใจว่า " จักปล้นเอาทรัพย์ค่าอาหารตามปกติของสงฆ์ และของเจดีย์ " เมื่อเป็นเช่นนั้น เราจึงได้ทำปฏิสันถารแก่พวกโจรเหล่านั้นมีประมาณเท่านี้ ด้วยคิดเห็นว่า " พวกโจรจักไม่ปล้น ด้วยอาการอย่างนี้ " พวกท่านจงเอาของนั้นทั้งหมดรวมกันเข้าแล้วตีราคา ( และ ) เอาของที่พวกโจรไม่ปล้นไปด้วยเหตุนั้นรวมกันเข้าแล้วตีราคา ( เทียบกันดู )." ทรัพย์ที่พระเถระให้ไปแม้ทั้งหมดจากทรัพย์ของสงฆ์นั้น มีราคาไม่เท่าเครื่องลาดอันวิจิตรด้วยภาพอันงามผืนหนึ่ง ในเรือนพระเจดีย์เลย. ลำดับนั้น ภิกษุทั้งหลาย กล่าวว่า " พระเถระทำปฏิสันถารเป็นการทำดีแล้ว ใคร ๆ ไม่ได้เพื่อจะโจท เพื่อจะให้ท่านให้การไม่เป็นสินใช้ ไม่เป็นอวหาร. ปฏิสันถารมีอานิสงส์มากอย่างนี้ ภิกษุผู้บัณฑิตกำหนดดังกล่าวมานี้แล้ว ควรทำปฏิสันถาร."

ฎีกา*เภสัชชกรณวัตถุนั้นว่า " บทว่า **อุพฺพาเสตฺวา** ความว่า

* สา. ที. ๒/๔๒๘.

อภัยโจรปล้นตลอดที่ประมาณตั้ง ๓ โยชน์ โดยรอบ ไล่พวกมนุษย์ให้หลบหนีไป ทำที่นั้นไม่ให้เป็นที่อยู่ของคนพวกอื่น. ข้อว่า **สงฺฆสฺส อตฺถาย อาหฎา** ได้แก่ นำมาแต่ทรัพย์ค่าอาหารสำหรับหุงต้ม เพื่อประโยชน์แก่วันนั้น. บทว่า **วรโปตฺถกจิตฺตตฺถรกํ** ได้แก่ เครื่องลาดอันวิจิตรด้วยรูปภาพอย่างเยี่ยมมีหลาก ๆ ชนิด."

เรื่องอภัยโจร จบ.

[๒๗๘] ก็ในคำว่า "ในรัชกาลของพระเจ้าปิตุราช" นี้ มีกถาที่กล่าวโดยพิสดารดังนี้ :-

[ เรื่องพระเจ้าปิตุราช ]

ดังได้สดับมา พระเจ้าสัทธาติสสะ มีพระโอรส ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าลัญชติสสะ ๑ พระเจ้าถูลัตถนกะ ๑ พระเจ้าขัลลาฏนาค ๑ พระเจ้าวัฏฏคามณิอภัย ๑. บรรดาพระโอรสเหล่านั้น พระเจ้าขัลลาฏนาค มีพระโอรสพระนามว่า มหาจูฬิกะ. พระเจ้าวัฏฏคามณิอภัย มีพระโอรสพระนามว่า มหานาค. ก็พระเจ้าวัฏฏคามณิอภัยเสวยราชย์แล้ว ทรงสถาปนาพระนัดดาของพระองค์ไว้ในตำแหน่งพระเจ้าลูกเธอ. เพราะฉะนั้น พระองค์จึงปรากฏพระนามว่า พระเจ้าปิตุราช, เมื่อพระองค์ดำรงอยู่ในราชสมบัติได้ ๕ เดือน, มีทมิฬ ๕ คน คือ จูฬหัตถะ พาหิยะ ปุนยมาร ปีฬยมาร และทาธิยะ พากันยกมาเพื่อชิงราชสมบัติ. พระราชา ทรงต่อยุทธ์กับพวกทมิฬเหล่านั้น ทรงปราชัย จึงพาคน ๓ คน คือ "พระนางอนุฬาเทวี ๑ พระเจ้าหลานพระนามว่ามหาจูฬิกะ ๑ พระโอรสมีพระนามว่ามหานาค ๑. เสด็จหนีไป.

พระองค์พร้อมด้วยพระโอรสและพระมเหสี ทรงซ่อนอยู่ในป่าใกล้เวสสคิรีวิหารในมลัยประเทศ.

ครั้งนั้น พระเถระองค์หนึ่งชื่อว่ากุธิกกลมหาติสสะ ผู้เป็นกุลุปกะของพระองค์ ได้ถวายพระกระยาหารแด่พระราชา. เพราะเหตุนั้น พระมหานามเถระ จึงกล่าวคำเป็นคาถาไว้ในปริเฉทที่ ๓๔ แห่งคัมภีร์มหาวงศ์ว่า

**" ก็พระกุธิกกลมหาติสสเถระ ได้พบพระเจ้าปิตุราช ในป่าใกล้เวสสคิรีวิหารนั้นแล้ว ได้เว้นอนามัฏฐบิณฑบาตทานแล้ว ถวายพระกระยาหาร ( แด่ท้าวเธอ )."**

[ แก้อรรถ ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **ตหึ ตุ ตํ** คือ พบพระราชานั้นในป่าใกล้เวสสคิรีวิหารนั้น.

บทว่า **ปาทา** คือ ได้ถวายแม้ซึ่งพระกระยาหาร. ข้อว่า **อนามฏฺฐปิณฺฑทานํ วิวชฺชิย** ความว่า การแบ่งส่วนบิณฑะจากบิณฑบาตที่เป็นสัทธาไทยอันเขาถวาย เพื่อประโยชน์แก่ตน ให้แก่พวกคฤหัสถ์ก่อนนั่นแล ชื่อว่า อนามัฏฐบิณฑบาต เว้นอนามัฏฐบิณฑบาตทานนั้นเสีย. อธิบายว่า ตนเองงดเสีย เพราะใคร่ต่อสิกขา แล้วได้ถวายพระกระยาหารแด่พระราชา.

[๒๓๙] ส่วนพระราชา ประทับรวบรวมพลอยู่ในที่นั้น ๆ ในมลัยประเทศ ได้อมาตย์ ๘ นาย มีกวิสีสอมาตย์และอุตติยอมาตย์

เป็นต้น ซึ่งโลกสมมติว่าเป็นนายทหารใหญ่. อยู่มาวันหนึ่ง พระราชากริ้วกวิสีสอมาตย์ จึงรับสั่งให้ประหารเธอเสีย.

ครั้งนั้น อมาตย์อื่น ๗ นาย โกรธพระราชาว่า " พระราชาองค์นี้ ประทุษร้ายมิตร " ทิ้งท้าวเธอเสียแล้ว หนีไปตามความพอใจ ถูกพวกโจรแย่งชิงผ้า ( นุ่งห่ม ) ในกลางทาง จึงเอากิ่งไม้มาปิดบังแล้ว เข้าไปยังวิหารหัมพกัลลกะ. พระติสสเถระผู้ทรงนิกาย ๔ องค์หนึ่ง ในวิหารนั้น เห็นอมาตย์เหล่านั้น จึงนำเอาผ้าและน้ำอ้อยเป็นต้น ซึ่งตนได้จากที่นิมนต์ในวันนั้นออกมาให้ ด้วยคำว่า " อุบาสก เมื่อมีความคุ้นเคยในภิกษุสงฆ์ พวกท่านจงรับเอาของเหล่านี้เถิด."

อมาตย์เหล่านั้น เรียกว่า " ท่านขอรับ พวกกระผมมีความคุ้นเคยในภิกษุสงฆ์ ทั้งมารดาและบิดาของพวกกระผมก็เป็นอุบาสกอุบาสิกา " ดังนี้แล้ว ก็ได้รับเอาของเหล่านั้นไว้.

พระเถระ ถามว่า " พวกท่านจะไปไหน ? "

อมาตย์เหล่านั้น บอกเรื่องทั้งหมดแล้ว. ท่านถามว่า " พระราชาพระองค์นั้น อันท่านทั้งหลายอุปถัมภ์แล้ว จะสามารถทำการยกย่องพระศาสนาหรือไม่ ? "

อมาตย์เหล่านั้น เรียกว่า " ท่านขอรับ การทำการยกย่องพระศาสนาในทวีปนี้ของพระราชา ยกเสียทีเถิด, แม้ในชมพูทวีป พระองค์ก็สามารถทำได้โดยแท้. "

พระเถระ ฟังคำนั้นแล้ว จึงคิดว่า " พระเจ้าปิตุราช ได้นายทหารผู้ใหญ่ที่ไม่เป็นข้าศึกต่อพระศาสนาเหล่านี้และอุปถัมภ์แล้ว ได้

พรรคพวกแล้ว จักสามารถยกย่องพระศาสนาได้, ได้ชนพวกอื่นอุปถัมภ์ ก็จักไม่สามารถ; เพราะฉะนั้น เราจักให้พระราชาทรงงดโทษอมาตย์เหล่านี้เสีย ดังนี้แล้ว จึงพาอมาตย์เหล่านั้นไปยังสำนักพระราชาพร้อมกับพระกุธิกกลมหาติสสเถระผู้มาในวิหารนั้น. พระเถระ ๒ องค์นั้น ให้พระราชาและอมาตย์เหล่านั้นอดโทษกันและกันแล้วก็ไปสู่ที่เดิม.

ฝ่ายพระราชา ประทับอยู่ในมลัยประเทศ ๑๔ ปี กับ ๗ เดือนแล้ว อันอมาตย์เหล่านั้นแวดล้อม เสด็จมาจากมลัยประเทศนั้น ปลงพระเจ้าทาธิยทมิฬผู้ครองราชสมบัติภายหลังทมิฬทั้งหมดแล้ว กลับเป็นพระราชาอีก จึงรับสั่งให้สร้างอภัยคิรีวิหารขึ้น. ดังนั้น นักปราชญ์พึงทราบว่า พระเจ้าวัฏฏคามณิอภัยทรงสร้างอภัยคิรีวิหารในที่สุด ๔๔๓ ปี กับ ๑ เดือน นับแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานมา ภายหลัง แต่มหาวิหารที่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทรงสร้างไว้ ในปีต้น. ท่าวเธอให้สร้างวิหารนั้นสำเร็จแล้วทรงอาราธนาพระกุธิกกลมหาติสสเถระผู้ถวายพระกระยาหารแด่พระองค์ในกาลก่อน แล้วทรงมอบถวายวิหารนั้นแก่ท่าน ทรงระลึกถึงอุปการะที่พระเถระทำไว้ในกาลก่อนอยู่ จึงทรงบำรุงโดยเคารพ.

เรื่องพระเจ้าปิตุราช จบ.

[ เรื่องอมาตย์ของพระเจ้าปิตุราช ]

[๒๘๐] อมาตย์ ๗ นายแม้นั้นแล ให้สร้างวิหาร ๕ ตำบล. แท้จริง บรรดาอมาตย์เหล่านั้น อมาตย์ ชื่อ อุตติยะ ให้สร้างทักษิณ-

วิหารในทิศทักษิณแต่เมืองอนุราธ. อมาตย์ชื่อ มูล ให้สร้างมูลวิหาร ในด้านปุรัตถิมทิศ แต่ทักษิณวิหาร. อมาตย์ชื่อ สาลิยะ ให้สร้างสาลิยวิหาร. อมาตย์ชื่อ ปัพพตะ ให้สร้างปัพพตวิหาร. อมาตย์ชื่อ ติสสะ ให้สร้างอุตตรติสสวิหาร. อมาตย์เหล่านั้น ให้สร้างวิหารทั้งหมด สำเร็จแล้ว จึงอาราธนาพระมหาติสสเถระผู้อยู่ในหัมพกัลลกวิหาร ซึ่งเคยมีอุปการะแก่ตนมา แล้วมอบวิหารเหล่านั้นแก่ท่าน. เพราะฉะนั้น พระมหานามเถรเจ้า จึงกล่าวคำเป็นคาถาไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ว่า

**" ก็อมาตย์เหล่านั้น เรียนว่า ด้วยอำนาจปฏิสันถารของพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย พวกข้าพเจ้า จึงขอถวายวิหารที่พวกข้าพเจ้าให้สร้างแล้วแก่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ดังนี้แล้ว ก็ได้มอบถวาย, พระเถระ ให้ภิกษุทั้งหลายนั้น ๆ อยู่ในวิหารทั้งหมดตามสมควรแล้ว, อมาตย์ทั้งหลายได้ถวายบริขารต่าง ๆ อันควรแก่สมณะแก่พระสงฆ์แล้ว. "**

[ แก้อรรถ ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิสณฺฐารวเสน** ความว่า ก็อมาตย์เหล่านั้น เรียนว่า " ท่านผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าขอถวายวิหารทั้งหลาย ที่พวกข้าพเจ้าให้สร้างเสร็จแล้ว แก่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลาย ด้วยอำนาจ ปฏิสันถารที่พระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายทำไว้แก่พวกข้าพเจ้า ผู้หาที่พึ่งมิได้

ในกาลก่อน. "

บทว่า **สพฺพตฺถ** ความว่า พระเถระ ให้พวกภิกษุผู้มีนิกาย ๕ นั้น ๆ อยู่ในวิหารทั้งหมดตามสมควร.

บทว่า **สมณารเห** ความว่า พวกอมาตย์ได้ถวายปัจจัย ๔ มีจีวรเป็นต้น อันสมควร คือเป็นกัปปิยะ แก่สมณะทั้งหลาย แก่สงฆ์.

เรื่องอมาตย์ของพระเจ้าปิตุราช จบ.

[ เรื่องพระเจ้าโจรนาค ]

[ ๒๘๑ ] ก็พระเจ้าปิตุราช ทรงดำรงอยู่ในราชสมบัติใหม่แล้ว ทรงบำเพ็ญกุศลเป็นอันมาก* และรับสั่งให้จารพระพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกลงในใบลาน ทรงดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุแล้ว ก็เสด็จสวรรคต. เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคตแล้ว อมาตย์ทั้งหลายจึงอภิเษกเจ้าชายมหาจูฬิกะผู้เป็นพระนัดดาของพระองค์ไว้ในราชสมบัติ.

ครั้งนั้น พระมหานาคผู้เป็นพระโอรสของพระองค์กริ้ว เมื่อจะทรงทำโจรกรรมเพราะเหตุราชสมบัติ ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ๆ ในชนบท, พระองค์ทรงได้ที่ประทับในวิหาร ทรงพอพระทัยแล้ว. ส่วนในวิหารใด ๆ ภิกษุทั้งหลายไม่ได้ให้ที่ประทับแด่พระองค์, พระองค์กริ้วทรงผูกเวรไว้ ในภายหลัง ได้ครอบครองราชสมบัติแล้ว จึงให้รื้อวิหารนั้นเสียทั้งหมด.

เพราะเหตุนั้น พระมหานามเถระ จึงกล่าวคำเป็นคาถาไว้ในปริเฉทที่ ๓๕ แห่งคัมภีร์มหาวงศ์ว่า

* มหาปุญฺญานิ บุญเป็นอันมาก.

**" ครั้งนั้น โอรสของพระเจ้าวัฏฏคามณิอภัย ได้ประพฤติเป็นโจร ในรัชสมัยแห่งพระเจ้ามหาจูฬิกะ ปรากฏนามว่า 'โจรนาค' เมื่อพระเจ้ามหาจูฬิกะทรงสละราชสมบัติแล้ว, เสด็จมาครองราชสมบัติ, พระองค์เป็นกษัตริย์มีพระปัญญาโฉดเขลา รับสั่งให้รื้อวิหารที่พระองค์ไม่ได้ประทับแรมในเวลาพระองค์เป็นโจรเสีย ๑๘ ตำบล "**

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อาคโต** คือเสร็จมาจากชนบทสู่อนุราธบุรี.

บทว่า **เยสุ** คือ ในวิหารทั้งหลายใด. พระเจ้ามหาโจรนาคนั้นเป็นพระราชาชั่วช้า ถูกพระเทวีของพระองค์ให้เสวยยาพิษเสด็จสวรรคตแล้วบังเกิดในโลกันตริกนรกแล.

เรื่องพระเจ้าโจรนาค จบ.

กถาว่าด้วยการปฏิสันถาร จบ.

[ ไม่ทำปฏิสันถารเป็นอัปปมงคล ]

[๒๘๒] อีกอย่างหนึ่ง ธรรมดาคฤหัสถ์ พึงเป็นผู้มีความเคารพในพระพุทธเจ้าเป็นต้น เหมือนชาวนิคมชื่ออัสสปุระ ในอังคชนบทฉะนั้น.

นัยอันมาในอรรถกถา*มหาอัสสปุรสูตรนั้นว่า " ดังได้สดับมา

* ป. สู. ๒/๔๒๐.

มนุษย์ทั้งหลายในนิคมนั้น มีศรัทธาเลื่อมใส เป็นพุทธมามกะ ธรรม-มามกะ สังฆมามกะ เห็นแม้สามเณรผู้บวชในวันนั้น ก็ทำให้เป็นเช่นพระเถระมีพรรษาตั้ง ๑๐๐ พบภิกษุสงฆ์ผู้เข้าไปบิณฑบาตในเวลาเช้าแล้ว กำลังถือเครื่องอุปกรณ์นามีข้าวปลูกและไถเป็นต้น เดินไปนาก็ดี กำลังถือเครื่องมือมีขวานเป็นต้นเข้าไปสู่ป่าก็ดี ก็วางเครื่องอุปกรณ์เหล่านั้นเสีย พากันปัดกวาดสถานที่สำหรับนั่ง โรงฉัน ปะรำหรือโคนไม้ ปูอาสนะ จัดตั้งเชิงบาตรและน้ำดื่มไว้เพื่อภิกษุสงฆ์ นิมนต์ภิกษุสงฆ์ให้นั่ง ถวายข้าวยาคูและของเคี้ยวเป็นต้น ส่งภิกษุสงฆ์ผู้ทำภัตกิจเสร็จแล้วไป ต่อจากนั้น จึงถือเอาเครื่องอุปกรณ์เหล่านั้นไปนาหรือป่า ทำงานของตน ๆ. แม้ในที่ทำงาน ชื่อว่า การปราศรัยอย่างอื่นไม่มีแก่ชนเหล่านั้นเลย. พวกเขาย่อมพูดสรรเสริญคุณภิกษุสงฆ์เท่านั้นว่า " บุคคล ๘ จำพวก คือ ท่านผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔ ท่านผู้ตั้งอยู่ในผล ๔ ชื่อว่า อริยสงฆ์, บุคคล ๘ จำพวกนั้น ประกอบด้วยศีลเช่นนี้ ด้วยมรรยาทเช่นนี้ ด้วยข้อปฏิบัติเช่นนี้ มีความละอาย มีศีลเป็นที่รัก มีคุณอันยิ่ง. " ชาวอัสสปุรนิคมเหล่านั้น กลับจากงาน รับประทานอาหารเย็นแล้ว นั่งอยู่ที่ประตูเรือนก็ดี เข้าไปยังห้องนอนนั่งแล้วก็ดี ย่อมกล่าวสรรเสริญคุณภิกษุสงฆ์อย่างเดียว. พระผู้มีพระภาค ทรงเห็นการนอบน้อมของมนุษย์เหล่านั้น เมื่อทรงอาศัยนิคมนั้นอยู่ จึงทรงแสดงมหาอัสสปุรสูตร* ในจตุตถวรรค มูล-

* ม. ม. ๑๒/๔๘๖.

[๒๘๓] ฎีกามหาอัสสปุรสูตรนั้นว่า " ในคำว่า **เอวรูเปน สีเลน** เป็นต้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : พระอรรถกถาจารย์กล่าววาริตตสีล[๑] ด้วย **สีล** ศัพท์. แสดงสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ ด้วย **สีล** ศัพท์นั้น. แสดงจาริตตสีล[๒] ด้วย **อาจาร** ศัพท์. แสดงกายสมาจารและวจีสมาจารอันบริสุทธิ์ดี ด้วย **อาจาร** ศัพท์นั้น. แสดงสัมมาปฏิบัติอันสงเคราะห์ด้วยสมถะ วิปัสสนา และมรรคผล ด้วย **ปฏิปตฺติ** ศัพท์. ด้วยศัพท์ว่า **ลชฺชิโน** นี้ พระอรรถกถาจารย์ แสดงเหตุอันเป็นมูลแห่งศีลและอาจาระตามที่กล่าวแล้ว. ด้วยบทว่า **เปสลา** นี้ พระอรรถกถาจารย์แสดงความบริสุทธิ์. ด้วยบทว่า **อุฬารคุณา** นี้ พระอรรถกถาจารย์ แสดงความบริบูรณ์แห่งข้อปฏิบัติ. พระอรรถกถาจารย์กล่าวคำนี้ว่า **ภิกฺขุสงฺฆสฺเสว วณฺณํ กเถนฺติ** เพราะความที่อุบาสกอุบาสิกาเหล่านั้น เป็นผู้ขวนขวายในเกียรติคุณของภิกษุทั้งหลายโดยมาก. ก็ชนเหล่านั้น เป็นผู้เลื่อมใสยิ่งจริง ๆ ทั้งในพระสัทธรรม ทั้งในพระสัมมาสัมพุทธะ. เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **" พุทฺธมามกา ธมฺมมามกา สงฺฆมามกา."** จริงอยู่ ในวัตถุทั้ง ๓ ชนทั้งหลายเลื่อมใสยิ่งในวัตถุ ๑ ก็ชื่อว่า เลื่อมใสยิ่ง แม้ในวัตถุ ๒ นอกนี้ เพราะความที่วัตถุทั้ง ๓ นั้นไม่มีการแยกจากกันได้."

[๒๘๔] ส่วนบรรพชิต ก็พึงเป็นผู้มีความเคารพกันและกัน ประดุจสัตว์ ๓ สหายฉะนั้น.

๑. วาริตตสีล ได้แก่ ศีลที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม เป็นส่วนพุทธอาณา.
๒. จาริตตสีล ได้แก่ ศีลส่วนจรรยาอันจะพึงประพฤติ.

[ เรื่องสัตว์ ๓ สหายเคารพกัน ]

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล มีสัตว์ ๓ สหาย คือ นกกะทา ๑ ลิง ๑ ช้าง ๑ อาศัยต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งอยู่ ในหิมวันตประเทศ. ชั้นเดิม สัตว์ ๓ สหายนั้น ไม่เคารพกันและกันอยู่ เพราะไม่รู้ว่า " ผู้นี้แก่กว่า. "

ในวันหนึ่ง สัตว์เหล่านั้น คิดกันว่า " พวกเราอยู่กันด้วยอาการอย่างนี้ หาควรไม่, อย่ากระนั้นเลย พวกเราทั้ง ๓ ผู้ใดแก่กว่า เราทั้งหลาย พึงทำการกราบไหว้เป็นต้นแก่ผู้นั้น, ตั้งอยู่ในโอวาทของผู้นั้นเถิด " ดังนั้นแล้ว ก็ถามกันและกันว่า " สหายทั้งหลาย พวกท่านรู้จักต้นไทรนี้ ตั้งแต่มันโตแค่ไหน ? "

ทีนั้น ช้างตอบว่า " สหายทั้งหลาย ในเวลากันเป็นลูกช้างน้อย ๆ กันเดินไป กอไทรนี้อยู่ในระหว่างขาทั้ง ๒ และในเวลาที่กันเติบโตขึ้น กิ่งยอดของไทรนี้ระสะดือกัน, อย่างนี้ กันจึงรู้จักไทรต้นนี้ตั้งแต่มันยังเป็นกอเล็ก ๆ. "

ลิงตอบว่า " สหายทั้งหลาย กันเมื่อเป็นลูกลิงน้อยดื่มนมอยู่ นั่งที่พื้นดิน ไม่ต้องชะเง้อคอเลย กัดกินยอดอ่อนของไทรนี้ได้, อย่างนี้ กันจึงรู้จักไทรต้นนี้ ตั้งแต่มันยังเล็ก ๆ. "

ลำดับนั้น นกกะทา ตอบว่า " สหายทั้งหลาย ครั้งก่อนต้นไทรใหญ่นี้ มีอยู่ในที่โน้น, กันกินผลของมันแล้ว ถ่ายเว็จลง ณ ที่นี้ ต้นไทรนี้เกิดแต่เว็จนั้น อย่างนี้ กันจึงรู้จักไทรต้นนี้ ตั้งแต่เวลามันเกิด; ฉะนั้น กันจึงแก่กว่าท่านทั้งหลาย. "

ตั้งแต่นั้นมา ลิง ช้างทั้ง ๒ นั้น ก็อ่อนน้อมต่อนกกะทานั้น ด้วยการ

สักการะเคารพและกราบไหว้เป็นต้นได้ ตั้งอยู่ในโอวาทของนกกะทานั้น. แม้นกกะทานั้น ก็ให้สัตว์ทั้ง ๒ ตั้งอยู่ในศีล ๕ แม้ตนเองก็สมาทานศีล ๕ แล้ว. สัตว์ทั้ง ๓ นั้น ตั้งอยู่ในศีล ๕ มีความเคารพยำเกรงกันและกัน ในเวลาสิ้นอายุ ก็เข้าถึงเทวโลก. วัตรที่สัตว์ทั้ง ๓ สหายนั้น สมาทาน ได้ชื่อว่า ติตติรพรหมจรรย์แล้ว.

ฝ่ายพระศาสดา ครั้นทรงนำอดีตนิทานมาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย อันสัตว์เหล่านั้นเป็นเพียงสัตว์ดิรัจฉาน ยังมีความเคารพยำเกรงกันและกันอยู่, ส่วนพวกเธอ บวชแล้วในธรรมวินัยอันเรากล่าวดีแล้วอย่างนี้ เพราะเหตุไรจึงไม่เคารพยำเกรงกันและกันอยู่ ? " เมื่อจะทรงแสดงธรรม จึงตรัสคาถานี้ในติตติชาดก* ในจตุตถวรรค เอกนิบาตว่า

[ ๒๘๕ ] **" นรชนเหล่าใด ฉลาดในธรรม นอบนบ**
**บุคคลผู้เจริญอยู่ นรชนเหล่านั้น เป็นผู้ควร**
**สรรเสริญในทิฏฐธรรม และสัมปรายภพของเขา**
**ก็เป็นสุคติ. "**

[ แก้อรรถ ]

บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า **วุฑฺฒํ** นี้ ได้แก่ วุฑฒบุคคล ๓ จำพวก คือ ชาติวุฑฒะ, วยวุฑฒะ, คุณวุฑฒะ. บรรดาวุฑฒบุคคล ๓ จำพวกนั้น บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยชาติ ชื่อว่า **ชาติวุฑฒะ**. บุคคลผู้ตั้งอยู่ในวัย ชื่อว่า **วยวุฑฒะ**. บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยคุณ ชื่อว่า

* ชาตกฎฺจกถา. ๑/๓๒๘.

**คุณวุฑฒะ**. บรรดาวุฑฒบุคคล ๓ จำพวกนั้น บุคคลผู้เจริญวัย สมบูรณ์ด้วยคุณ พระผู้มีพระภาค ทรงประสงค์ว่า วุฑฒะ ในบทว่า **วุฑฺฒํ** นี้.

บทว่า **อปจายนฺติ** คือ ย่อมบูชาด้วยเชฏฐาปจายนกรรม.

สองบทว่า **ธมฺมสฺส โกวิทา** ได้แก่ เฉียบแหลมในเชฏฐาปจายนธรรม. สองบทว่า **ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ** ได้แก่ ในอัตภาพนี้แหละ. บทว่า **ปาสํสา** คือ ควรแก่การสรรเสริญ.

บาทคาถาว่า **สมฺปราโย จ สุคฺคติ** ความว่า ภพชื่อว่าสัมปรายะ เพราะอรรถว่า สัตว์ทั้งหลายพึงถึงในเบื้องหน้าพร้อม คือละโลกนี้ไปแล้วจึงถึง ได้แก่ ปรโลก อธิบายว่า ปรโลกของนระเหล่านั้น ย่อมเป็นสุคติแท้. ก็ในพระคาถานี้ ประมวลใจความดังนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง จะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร คฤหัสถ์ บรรพชิต หรือสัตว์ดิรัจฉานก็ตาม เป็นผู้ฉลาด คือเฉียบแหลมในเชฏฐาปจายนธรรม ทำความยำเกรงต่อบุคคลผู้เจริญโดยวัย ถึงพร้อมแล้วด้วยคุณ สัตว์เหล่านั้น ย่อมได้ความสรรเสริญ คือ ยกย่อง ชมเชยว่า "ประพฤติยำเกรงต่อบุคคลผู้เจริญที่สุด" ในอัตภาพนี้ และเพราะกายแตกไป ก็ย่อมบังเกิดในสวรรค์."

เรื่องสัตว์ผู้เป็นสหายกัน จบ.

กถาว่าด้วยบทว่าความเคารพ จบ.

กถาว่าด้วยความประพฤติถ่อมตน*

[๒๘๖] ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา[๑]ว่า "ความเป็นผู้มีใจอ่อนน้อม คือความเป็นผู้ประพฤติถ่อมตน ชื่อว่า **นิวาตะ** (ความประพฤติถ่อมตน). บุคคลประกอบแล้วด้วยความเป็นผู้ประพฤติถ่อมตนใด เป็นผู้ขจัดมานะเสียได้ ขจัดความกระด้างเสียได้ เป็นผู้เช่นกับด้วยท่อนผ้าสำหรับเช็ดเท้า เสมอด้วยโคผู้ตัวเขาหัก และเป็นผู้เสมอด้วยงูพิษที่ถูกถอนเขี้ยวแล้ว มีวาจาอ่อนหวาน มีวาจานิ่มนวล มีวาจาน่าปลื้มใจ นี้ชื่อว่า **นิวาต**.

[๒๘๗] ส่วนในอรรถกถา[๒]ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวว่า "(พระอริยสาวกทั้งหลายย่อมเสพ) บุคคลผู้ประพฤติถ่อมตน."

ฎีกาปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นว่า "ซึ่งบุคคลผู้มีความนอบน้อมเป็นปกติ."

อรรถกถา[๓]กุลทูสกสิกขาบทว่า "บทว่า **สณฺหา** ความว่า ละเอียด คือ ฉลาดเพื่อจะน้อมเข้าไปสู่ชนผู้เป็นอุบาสก ในฐานะอันควรอย่างนี้ว่า "แม่ พ่อ พี่สาว. บทว่า **สขิลา** ได้แก่ ประกอบด้วยความละมุนละม่อม. คำว่า **สุขสมฺภาสา** นี้ เป็นคำกล่าวถึงเหตุแห่งคำก่อน. จริงอยู่ พระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะ มีถ้อยคำไพเราะ

* พระมหาเฉย ยโส ป. ธ. ๗ วัดสัมพันธวงศ์. (บัดนี้เป็นพระเทพปัญญามุนี) แปล.

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา. ๑๕๙. ๒. มโน. ปู. ๓/๒๘. ๓. สมนฺต. ๒/๑๓๘.

คือ มีถ้อยคำนำมาซึ่งความบันเทิง ไม่มีโทษ ไพเราะโสต อันชาวกิฏาคิรีชนบทเรียกว่า **สขิลา.**"

อรรถกถา[๑]ทุกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ความที่บุคคลบันเทิงอยู่ด้วยสามารถวาจาอ่อนหวาน ชื่อว่า **สาขลฺยํ.**"

ฎีกาทุกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นว่า "บุคคลผู้มีวาจาอ่อนหวาน ท่านเรียกว่า **สขิล.** ภาระแห่งบุคคลผู้มีวาจาอ่อนหวานนั้น ชื่อว่า **สาขลฺยํ** คือ ความเป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน. เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **สณฺหวาจาวเสน สมฺโมทมานภาโว.** จริงอยู่ ชื่อว่า ภาวะแห่งบุคคลผู้น่าบันเทิงอยู่ ด้วยสามารถวาจาอ่อนหวาน ชื่อว่า ความเป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน."

อรรถกถา[๒]สังคีติสูตรว่า "ความเป็นผู้ทั้งบันเทิง ทั้งอ่อนโยน ชื่อว่า **สาขลฺยํ.**"

ฎีกาสังคีติสูตรนั้นว่า "ความเป็นแห่งบุคคลผู้บันเทิงเป็นผู้อ่อนโยน ชื่อว่า **มทฺทว** คือ ภาวะแห่งผู้บันเทิงและอ่อนโยน."

[๓]บาลีนิกเขปกัณฑ์ว่า "ความเป็นผู้มีวาจาอ่อนหวาน ความเป็นผู้มีวาจากลมกล่อม ความเป็นผู้มีวาจาไม่หยาบคาย ในบุคคลนั้นใด, นี้ เรา เรียกว่า **สาขลฺยํ.**"

อรรถกถาบาลีนิกเขปกัณฑ์[๔]นั้นว่า "สองบทนั้นว่า **ยา ตตฺถ** คือ ในบุคคลนั้นใด. ความเป็นผู้มีวาจาเกลี้ยงเกลา ชื่อว่า **สณฺหวาจตา.** ความเป็นผู้มีวาจาอ่อนโยน ชื่อว่า **สขิลวาจตา.** ความเป็นผู้มีวาจา

๑. มโน. ปู. ๒/๗๙. ๒.สุ. วิ. ๓/๒๑๙. ๓. อภิ. สํ. ๓๔/๓๓๓. ๔. อฏฺ. สา. ๕๕๙.

ไม่กล้าแข็ง ชื่อว่า **อผรุสวาจตา**."

[๒๘๘] ความจริง แม้ใคร ๆ (ก็ตาม) เมื่อเห็นโทษแห่งความเป็นผู้กระด้าง ด้วยอำนาจความถือตัวจัด พึงเป็นผู้มีความประพฤติถ่อมตน ไม่กระด้าง, เพราะว่า ความเป็นผู้กระด้าง เป็นเหตุแห่งความฉิบหาย." เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า

**"นระใด กระด้างโดยชาติ กระด้างโดยทรัพย์**
**และกระด้างโดยโคตร ย่อมดูหมิ่นญาติของตน**
**กรรม ๔ อย่างของนระนั้น เป็นทางแห่งความ**
**เสื่อม.[๑] "**

[แก้อรรถ]

อรรถกถาปราภวสูตร[๒]นั้นว่า "บรรดาบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลผู้ให้มานะเกิดขึ้นว่า "เราสมบูรณ์ด้วยชาติ" เป็นผู้พองขึ้นเหมือนสูบที่เต็มด้วยลม ไม่อ่อนน้อมต่อใคร ๆ ชื่อว่า ผู้กระด้างโดยชาติ. ในบุคคลผู้กระด้างโดยทรัพย์และโดยโคตร ก็นัยนี้:

สองบทว่า **สญฺญาตึ อติมญฺเญติ** ความว่า ย่อมดูหมิ่นแม้ญาติของตนโดยชาติ, เหมือนพวกเจ้าสากิยะ ดูหมิ่นพระราชกุมารพระนามว่า วิฑูฑภะ ฉะนั้น, อนึ่ง ย่อมดูหมิ่นโดยทรัพย์ว่า "ผู้นี้ เป็นคนกำพร้า เข็ญใจ" มิยอมทำแม้สักว่าสามีจิกรรม. ญาติเหล่านั้นย่อมปรารถนาความเสื่อมแก่เขาถ่ายเดียว. ด้วยคาถานี้ พระผู้มีพระภาคตรัสกรรม ๔ อย่าง โดยวัตถุว่า "เป็นปากแห่งความเสื่อมอย่างเดียว

๑. ขุ. สุ. ๒๕/๓๔๗. ๒. ปรมัตถโชติกา. สุตตนิบาตวัณณนา. ๑/๒๑๖.

เท่านั้นโดยลักษณะ."

ก็ในคำว่า **สกฺยา วิย วิฑูฑภํ** นี้ ความว่า เหมือนเจ้าสากิยะทั้งหลายดูหมิ่นพระราชกุมารพระนามว่า วิฑูฑภะ.

[ เรื่องพระเจ้าวิฑูฑภะฆ่าพวกสากิยราช ]

[๒๘๙] ได้ยินว่า เจ้าสากิยะพระนามว่า มหานามะ ผู้เป็นพระเชฏฐภาดาของพระอนุรุทธะ พระโอรสของพระเจ้าอาของพระศาสดา ทรงอยู่กับด้วยนางทาสีของพระองค์ชื่อมุณฑา ได้พระธิดาพระนามว่า วาสภขัตติยา ได้ถวายพระธิดาผู้มีพระชนม์ ๑๖ ปี แด่พระเจ้าปเสนทิโกศล. พระนางวาสภขัตติยานั้น อาศัยพระราชา ได้พระโอรสพระนามว่า วิฑูฑภะ. วิฑูฑภราชกุมาร มีพระประสงค์จะเฝ้าพระญาติของพระองค์ ในกาลที่มีพระชนม์ได้ ๑๖ ปี จึงไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ ประทับอยู่ในนครนั้น ๒-๓ วันแล้ว ก็เสด็จกลับ.

ครั้งนั้น ทาสีคนหนึ่ง อันเจ้าสากิยราชทั้งหลายบังคับ จึงพร่ำด่าว่า "นี้แผ่นกระดานที่ลูกทาสีนั่ง" จึงล้างแผ่นกระดานที่วิฑูฑภราชกุมารนั่ง ด้วยน้ำเจือด้วยนมสด.

ในขณะนั้น บุรุษของวิฑูฑภราชกุมารลืมอาวุธไว้ กลับไปเพื่อจะถือเอาอาวุธนั้น ได้ยินเสียงด่านั้นแล้ว จึงถาม ทราบความนั้นจากนางทาสีนั้นแล้ว ตามไปทันแล้ว บอกแก่พวกพล. โกลาหลใหญ่เกิดขึ้นแล้วว่า "เขาว่า พระนางวาสภขัตติยา เป็นธิดาของทาสี."

วิฑูฑภราชกุมาร ได้ทรงสดับเสียงนั้นแล้ว ทรงผูกเวรไว้ว่า "เจ้าสากิยะเหล่านั่น จงล้างแผ่นกระดานที่เรานั่งด้วยน้ำเจือด้วยนมสด

ก่อน แต่เราได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว จักให้ล้างกระดานแผ่นนั้น ด้วยโลหิตในลำคอของเจ้าสากิยะเหล่านั้น" ภายหลัง เป็นพระราชาแล้ว เสด็จไปกรุงกบิลพัสดุ์ ด้วยพลนิกายเป็นอันมาก แล้วรับสั่งว่า "พนาย ท่านทั้งหลายจงฆ่าพวกชนทั้งหมดที่อ้างว่า 'เราทั้งหลายเป็นเจ้าสากิยะ' แต่ว่าจงไว้ชีวิตแก่เหล่าชนผู้อยู่ในสำนักของพระเจ้ามหานามะผู้เป็นพระเจ้าตา" ดังนี้แล้ว ก็รับสั่งให้พลนิกายฆ่าพวกเจ้าสากิยะทั้งหมด ตั้งต้นแต่เด็กที่ยังดื่มน้ำนม แล้วให้ล้างกระดานแผ่นนั้น ด้วยโลหิตในลำคอของเจ้าสากิยะเหล่านั้น. วงศ์แห่งสากิยะได้ถูกวิฑูฑภราชกุมารล้างผลาญเสียด้วยประการฉะนี้. เจ้าสากิยะเหล่านั้น ถึงความพินาศก็ด้วยสามารถแห่งความเป็นผู้มีมานะกระด้างโดยชาติ ด้วยประการฉะนี้ นี้เป็นเนื้อความย่อในปกรณ์นี้. ส่วนความพิสดาร พึงตรวจดูในอรรถกถาปุปผวรรค ธรรมบท และในอรรถกถาภัททสาลชาดก ในทวาทสนิบาต*.

เรื่องเจ้าสากิยะ จบ.

[ โทษแห่งความมีมานะจัด ]

[๒๙๐] ก็ขึ้นชื่อว่าบุคคลผู้มีมานะจัด ย่อมยังยศที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไปโดยถ่ายเดียว. ในข้อนั้น มีเรื่องต่อไปนี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[ เรื่องสุนัขจิ้งจอกอยากเป็นราชาพาราณสี ]

ในอดีตกาล ปุโรหิตของพระเจ้าพาราณสี ได้เป็นผู้รู้มนต์ชื่อปฐวีชยะ. มนต์สำหรับกลับใจ ท่านเรียกว่า "ปฐวีชยมนต์"

* ชาตกฏฺฐกถา. ๖/๗๕.

วันหนึ่ง ปุโรหิตนั้น คิดว่า "เราจักท่องมนต์" จึงนั่งบนแผ่นหินดาด ณ ที่เป็นเนินแห่งหนึ่งในป่า ทำการท่องแล้วก็หลีกไป. ก็ในเวลาที่ปุโรหิตนั้นกำลังทำการท่อง สุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่ง นอนอยู่ในโพรงแห่งหนึ่ง ได้ยินมนต์นั้นแล้วก็จำได้คล่อง.

ได้ยินว่า สุนัขจิ้งจอกตัวนั้น ในอัตภาพที่ล่วงแล้วในลำดับ ได้เป็นพราหมณ์ผู้หนึ่ง ผู้มีมนต์ชื่อปฐวีชยะอันคล่องแคล่ว. สุนัขจิ้งจอกนั้น เข้าไปสู่ป่าแล้ว ร่ายมนต์นั้น บังคับสุนัขจิ้งจอกหลายร้อยตัว ทำสัตว์ ๔ เท้าแม้ทั้งหมดมีช้าง ม้า ราชสีห์ เสือโคร่ง สุกรและเนื้อเป็นต้น ไว้ในอำนาจของตนแล้ว (ตั้งตน) เป็นราชาชื่อ สัพพทาฐะ ได้ทำนางสุนัขจิ้งจอกตัวหนึ่งให้เป็นอัครมเหสีแล้ว. ราชสีห์ยืนอยู่บนหลังช้าง ๒ เชือก. พระยาสุนัขจิ้งจอกชื่อสัพพทาฐะ นั่งบนหลังราชสีห์กับด้วยนางสุนัขจิ้งจอกผู้เป็นอัครมเหสี. มันได้เป็นผู้มียศใหญ่แล้ว. สิคาลราชนั้น มัวเมาแล้วด้วยความเป็นผู้มียศใหญ่ ยังมานะให้เกิดขึ้นว่า "เราจักยึดเอาราชสมบัติในกรุงพาราณสี" อันสัตว์ ๔ เท้าทั้งหมดแวดล้อมไปแล้ว. บริษัทได้มีถึง ๑๒ โยชน์. สิคาลราชนั้น จึงส่งสาส์นไปแด่พระราชา โดยทูต ณ ที่ไม่ไกลแต่พระนครว่า " พระราชาจงให้ราชสมบัติ หรือจงให้การรบ."

มนุษย์ทั้งหลาย พากันตกใจสะดุ้งกลัว จึงปิดประตูพระนครแล้ว. ปุโรหิต ปลอบพระราชาและมนุษย์ทั้งปวงให้เบาใจแล้ว กล่าวว่า "ท่านทั้งหลายอย่ากลัวเลย, การรบกับด้วยพระยาสุนัขจิ้งจอกนั้น จงเป็นภาระของเรา" แล้วขึ้นสู่ป้อมที่ประตู กล่าวว่า "สัพพทาฐะผู้

สหาย ท่านจักทำอุบายเช่นไร จึงจักยึดเอาราชสมบัตินี้ได้ ?"

สิคาลราช กล่าวว่า "เราจักให้พระยาราชสีห์บันลือสีหนาท ยังพวกมนุษย์ให้ถึงความสิ้นชีวิตแล้วจักถือเอา."

ปุโรหิตนั้น (ทราบอุบายนั้นแล้ว) ลงจากป้อมแล้วให้ตีกลองเที่ยวป่าวร้องว่า "ชนทั้งปวง จงอุดช่องหู (ของตน ๆ) ด้วยแป้งถั่ว." มนุษย์ทั้งหลาย ได้อุดช่องหูของสัตว์ ๔ เท้า โดยที่สุดจนกระทั่งแมว และช่องหูของตน ๆ แล้ว ด้วยแป้งถั่ว.

ปุโรหิต จึงขึ้นไปสู่ป้อมอีก แล้วกล่าวว่า "สัพพทาฐะ ท่านจักไม่อาจให้พระยาราชสีห์บันลือสีหนาทได้. เพราะพระยาไกรสรสีหะเป็นสัตว์สมบูรณ์โดยชาติ มีเท้าหน้าและเท้าหลังอันแดงดี จักไม่ทำตามคำสั่งของสุนัขจิ้งจอกแก่ผู้เช่นกับด้วยท่าน, ถ้าว่า ท่านอาจ ก็จงให้พระยาราชสีห์บันลือเถิด."

สิคาลราชนั้น เป็นสัตว์มีมานะกระด้าง กล่าวว่า "สีหะเหล่าอื่นจงยกไว้ก่อน, เราจักให้สีหะตัวที่เรานั่งอยู่บนหลังนั่นแหละบันลือ" แล้วได้ให้สัญญาด้วยเท้า. พระยาราชสีห์ บีบปากเข้าที่กะพองช้างแล้วบันลือสีหนาทที่สัตว์อื่นให้เป็นไปไม่ได้ถึง ๓ ครั้ง. ช้างทั้งหลายได้ถึงความสะดุ้ง เหยียบศีรษะของสุนัขจิ้งจอกซึ่งตกลงมาที่แทบเท้า ทำให้เป็นจุณวิจุณ ให้ถึงความสิ้นชีวิตแล้ว. ช้างแม้เหล่านั้น ก็แทงกันและกันล้มแล้ว. เว้นราชสีห์เสีย สัตว์ ๔ เท้าที่เหลือทั้งหมด ได้ตาย ณ ที่นั้นนั่นเอง. สีหะทั้งหลายหนีไปสู่ป่าแล้ว. กองเนื้อได้มีถึง ๑๒ โยชน์. ปุโรหิต จึงให้ตีกลองเที่ยวป่าวร้องว่า "ชนทั้งหลายผู้มีความ

ต้องการเนื้อ จงขนเอาเนื้อเถิด." มนุษย์ทั้งหลาย เคี้ยวกินเนื้อแล้ว ที่เหลือก็พากันตากไว้ ได้ทำให้เป็นเนื้อแห้งแล้ว.

[ เหตุเกิดของเนื้อแห้ง ]

อาจารย์ทั้งหลายบางพวก กล่าวว่า นัยว่า การทำเนื้อแห้งได้เกิดขึ้นในครั้งนั้น ก็ในหมวดธาตุมี **ภู** ธาตุเป็นต้น ท่านกล่าวว่า " **วลฺล** ธาตุ เป็นไปในอรรถว่า ป้องกัน, ชนทั้งหลาย ย่อมกั้น คือ ย่อมป้องกันรักษาสัตว์ทั้งหลายมีกาและเหยี่ยวเป็นต้น เพื่อต้องการจะไม่ให้กินแต่ส่วนแห่งเนื้อนี้ เหตุนั้น ส่วนแห่งเนื้อนี้ จึงชื่อว่า **วลฺลูโร** (เป็นแดนรักษา). **วลฺลูโร** ศัพท์ ลง **อูร** ปัจจัย โดยสัททนีติสูตรว่า **" อูโร วิทาทิโต "** ( **อูร** ปัจจัย ย่อมลงแต่หน้าธาตุมี **วิทฺ** ธาตุเป็นต้น ).

[๒๙๑] พระยาสุนัขจิ้งจอกนั้น ยังยศที่เกิดขึ้นให้เสื่อมไป แม้ตัวเอง ได้รับทุกข์คือความตาม ด้วยสามารถแห่งความเป็นผู้มีมานะกระด้าง ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสว่า

**" อันสุนัขจิ้งจอก มีมานะกระด้าง มีความต้องการ**
**ด้วยบริวาร ถึงสมบัติอันใหญ่ ได้เป็นราชาแห่งสัตว์**
**มีเขี้ยวงาทุกจำพวก, ในจำพวกมนุษย์ก็เหมือนกัน**
**ผู้ใดมีบริวาร ผู้นั้นก็ย่อมเป็นใหญ่ในบริวารนั้น**
**เหมือนสุนัขจิ้งจอก เป็นใหญ่ แห่งสัตว์มีเขี้ยวงา**
**ทั้งหลาย ฉะนั้น. "**

[ แก้อรรถ ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มานถทฺโธ** ความว่า กระด้างด้วยมานะที่เกิดขึ้นเหตุอาศัยบริวาร. บทว่า **อตฺถิโก** คือ เป็นผู้มีความต้องการด้วยบริวารแม้ยิ่งขึ้นไป

สองบทว่า **มหตึ ภูมึ** คือ ซึ่งสมบัติใหญ่.

บาทคาถาว่า **ราชาสิ สพฺพทาฐินํ** ความว่า ได้เป็นราชาของสัตว์ผู้มีเขี้ยวงาทุกจำพวก.

หลายบทว่า **โส หิ ตตฺถ มหา** ความว่า บุรุษนั้น คือ ผู้สมบูรณ์ด้วยบริวาร ย่อมเป็นผู้ใหญ่ในบริวารเหล่านั้น.

บาทคาถาว่า **สิคาโล วิย ทาฐินํ** ความว่า ย่อมเป็นผู้ใหญ่เหมือนสุนัขจิ้งจอกได้เป็นใหญ่แห่งเหล่าสัตว์ที่มีเขี้ยวงาฉะนั้น, เมื่อเป็นเช่นนั้น บุรุษนั้น ถึงมานะอาศัยบริวารนั้น ย่อมถึงความพินาศ ดุจสุนัขจิ้งจอกฉะนั้น.

เรื่องสุนัขจิ้งจอก มาในอรรถกถาสัพพทาฐิชาดก ในทสมวรรค ทุกนิบาต.

[ ความถ่อมตนเป็นมงคล ]

[๒๘๒] ความเป็นผู้กระด้าง พึงทราบว่า เป็นอวมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งความพินาศ ด้วยประการฉะนี้. ส่วนความประพฤติถ่อมตน กล่าวคือความไม่กระด้าง ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้คุณมียศเป็นต้น. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ใน

สิคาลสูตร[๑]ว่า

**" บุคคลผู้เป็นบัณฑิตถึงพร้อมด้วยศีล ละเอียด**
**มีปฏิภาณ ( ไหวพริบ ) ประพฤติถ่อมตน และ**
**ไม่กระด้างเช่นนั้น ย่อมได้ยศ. "**

[ แก้อรรถ ]

อรรถกถา[๒]สิคาลสูตรนั้นว่า " บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปณฺฑิโต** ความว่า เป็นบัณฑิตในฐานะที่นอบน้อมทิศทั้งหลาย. บทว่า **สณฺโห** ความว่า เป็นผู้ละเอียดด้วยการเห็นอรรถอันสุขุม หรือด้วยการกล่าววาจาที่อ่อนหวาน. บทว่า **ปฏิภานวา** ความว่า เป็นผู้มีไหวพริบ ด้วยฐานะที่นอบน้อมทิศทั้งหลาย. บทว่า **นิวาตวุตฺตี** แปลว่า ประพฤติต่ำตน. บทว่า **อตฺถทฺโธ** ความว่า เว้นจากความเป็นคนหัวดื้อ. "

โยชนาว่า บทว่า "**ทิสานมสฺสนฏฺฐาเน** ความว่า ผู้เป็นบัณฑิต คือผู้ฉลาดเฉียบแหลมในเหตุที่นอบน้อมทิศตามที่กล่าวแล้ว ที่ตนเข้าใจว่าเป็นปัจจุปัฏฐาน ( ผล ) ย่อมได้ยศ. "

ฎีกาสิคาลสูตรนั้นว่า " ก็ในบทว่า **สณฺโห สณฺหคุโณ** นี้ พระอรรถกถาจารย์ เพื่อจะแสดงว่า ปัญญาสุขุมละเอียด วาจาอ่อนโยนดังนั้น เพราะประกอบด้วยคุณอันละเอียด จึงกล่าวว่า **"สุขุม ฯ เป ฯ ภณเนน วา"** ดังนี้. บทว่า **ทิสานมสฺสนฏฺฐาเนน** นี้ มีวินิจฉัยว่า บุคคลปฏิบัติอยู่โดยนัยที่กล่าวแล้ว ชื่อว่า ย่อมไหว้ทิศทั้งหลายตามที่กล่าวแล้วด้วยญาณใด ญาณนั้น เป็นฐานะที่นอบน้อมทิศทั้งหลาย

๑. ที. ปาฏิ. ๑๑/๑๙. ๒. สุ. วิ. ๓/๑๖๕.

บุคคลนั้น เป็นผู้มีปฏิภาณด้วยญาณนั้น, อีกอย่างหนึ่ง เขาปฏิบัติอยู่ซึ่งกิจอันเป็นประโยชน์ด้วยญาณนั้น ด้วยสามารถประกอบขวนขวาย พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า "ผู้มีปฏิภาณ" ในคาถานี้. บทว่า **นิวาตวุตฺตี** คือ ผู้ประพฤตินบนอบเป็นปกติ. บทว่า **อตฺถทฺโธ** คือ เป็นผู้กระด้างหามิได้. บทว่า **ถมฺภรหิโต** ความว่า เว้นจากความเป็นคนหัวดื้อ ซึ่งมีความพองขึ้นแห่งจิตเป็นลักษณะ."

กถาว่าด้วยบทว่าความประพฤติถ่อมตน จบ.

กถาว่าด้วยความสันโดษ*

[๒๙๓] ความสันโดษด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ชื่อว่า **สนฺตุฏฺฐิ**. ในบทว่า **สนฺตุฏฺฐิ** นั้น พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้: บุคคลชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ เพราะยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้. ก็บทว่า **สํ** เป็นเพียงอุปสัค. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **สํ** นี้ ย่อมประกอบอรรถได้ถึง ๓ อย่าง คือ **สกํ สนฺตํ สมํ.** เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถาเมตตสูตร ในปฐมวรรค สุตตนิบาต พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า" ภิกษุ ชื่อว่าผู้สันโดษ เพราะยินดีด้วยสันโดษ ๑๒ อย่าง. อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุชื่อว่าผู้ยินดี เพราะย่อมยินดี. ภิกษุชื่อว่า **สนฺตุสฺสโก** (ผู้สันโดษ) เพราะอรรถว่า ยินดีด้วยปัจจุบันของตน ยินดีด้วยปัจจุบันที่มีอยู่ ยินดีโดยสม่ำเสมอ.

บรรดาอรรถ ๓ อย่างนั้น ปัจจัย ๔ ใด อันอุปัชฌายะแสดงในมณฑลที่อุปสมบทว่า **'ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสาย'** เป็นต้น อันตนเองรับแล้ว ปัจจัยนั้น ชื่อว่า **สกํ** (ของตน), ภิกษุไม่แสดงวิการทั้งในเวลารับ ทั้งในเวลาบริโภค ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยปัจจัย ๔ นั้น ที่ดีหรือไม่ดี ซึ่งทายกถวายแล้ว โดยเคารพหรือไม่เคารพก็ตาม พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า ผู้สันโดษด้วยปัจจัยของตน.

ปัจจัย ๔ ใด ย่อมเป็นของอันตนได้แล้ว คือมีอยู่แก่ตน ปัจจัย ๔ นั้น ชื่อว่า **สนฺตํ** (มีอยู่), ภิกษุยินดีอยู่ด้วยปัจจัย ๔ นั้น ซึ่งมี

* พระมหาเฉย ยโส ป. ธ. ๗ วัดสัมพันธวงศ์ แปล. (บัดนี้เป็นพระเทพปัญญามุนี).

๑. ปรมัตถโชติกา สตตนิบาตวัณณนา ๒๔๕.

อยู่เท่านั้น ไม่ปรารถนาปัจจัยอื่นไปจากปัจจัยนั้น ละความเป็นคนมักมากเสีย พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า 'ผู้สันโดยด้วยปัจจัยที่มีอยู่'.

การละความยินดีและความยินร้าย ในอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ชื่อว่า **สมํ** ( สม่ำเสมอ ), ภิกษุยินดีอยู่ในอารมณ์ทั้งปวง โดยความสม่ำเสมอนั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า 'ผู้สันโดษโดยสม่ำเสมอ."

[๒๙๔] แม้ในฎีกากัสสปสังยุต ท่านก็กล่าวไว้ว่า " บทว่า **สนฺตุฏฺโฐ** ความว่า พระมหากัสสปะ สันโดษด้วยปัจจัยสูง ๆ ต่ำ ๆ อันเป็นของตน อันเป็นของมีอยู่ หรืออันสม่ำเสมอ. "

ฎีกาเอกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " ความยินดี ชื่อว่า **ตุฏฺฐิ** อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุชื่อว่า **สนฺตุฏฺฐิ** เพราะมีความยินดีโดยสม่ำเสมอ. "

ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีความยินดี โดยอาการอันสม่ำเสมอ หรือผู้สันโดษ ชื่อว่า **สนฺตุฏฺฐิ. ณ** ปัจจัย ลงในอรรถแห่งภาวะ โดยสูตรว่า **" ณ วิสมาทีหิ** ( ณ ปัจจัย ย่อมลงแต่หน้าศัพท์ทั้งหลายมี **วิสม** เป็นต้น )." **อิ** ปัจจัย ย่อมลงแต่หน้าลิงค์ที่เป็นไปในอิตถีลิงค์ มี ณ ปัจจัยเป็นที่สุด โดยสูตรว่า **" ณวณิกเณยฺยณนฺตูหิ** ( **อิ** ปัจจัยอันเป็นไปในอิตถีลิงค์ ย่อมลงแต่หน้าปัจจัยทั้งหลาย ซึ่งมี **ณว ณิก เณยฺย ณ** ปัจจัย เป็นที่สุด )."

[๒๙๕] ส่วนในอรรถกถากัสสปสังยุต[๑] สังคีติสูตร[๒] และจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๓] พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลาย กล่าวไว้ว่า

๑. สา. ป. ๒/๒๐๓ ๒. สุ. วิ. ๓/๒๖๑. ๓. มโน. ปู. ๒/๓๖๒.

บทว่า **อิตรีตเรน** ความว่า พระมหากัสสปะ ยินดีแล้ว ด้วยปัจจัยที่หยาบ ละเอียด เศร้าหมอง ประณีต ทน และเก่า อย่างใดอย่างหนึ่งหามิได้, โดยที่แท้ เป็นผู้ยินดีแล้วด้วยปัจจัยนอกนี้ ๆ คือด้วยปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง บรรดาปัจจัยทั้งหลายมีปัจจัยอันตนได้แล้วอย่างไรเป็นต้น."

ฎีกากัสสปสังยุตว่า " อิตรีตรปัจจัย ในบทว่า **อิตรีตเรน** นั้น มี ๒ อย่าง คือ ปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยปกติ ๑ ที่เกิดขึ้นด้วยญาณ ๑. บรรดาอิตรีตรปัจจัย ๒ อย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์ งดปัจจัยที่เกิดขึ้นโดยปกติเสีย แสดงแต่ชนิดที่เกิดขึ้นด้วยญาณอย่างเดียว จึงกล่าวว่า **น ถูลสุขุม** เป็นต้น."

ฎีกาสังคีติสูตร และจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " บทว่า **อิตรีตเรน** คือ ด้วยปัจจัยนอกนี้ ๆ. **อิตร** ศัพท์ เป็นศัพท์กล่าวอรรถไม่นิยมโดยแน่นอน เมื่อกล่าวถึง ๒-๓ ครั้ง ย่อมมีอรรถเสมอด้วย **ยงฺกิญฺจิ** ศัพท์ เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **เยน เกนจิ.** **อิตรีตร** ศัพท์นี้นั้น กล่าวถึงปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้บรรดาปัจจัยทั้งหลายมีปัจจัยอันตนได้แล้วอย่างไรเป็นต้น เหมือน **อิตรีตร** ศัพท์ที่กล่าวถึงปัจจัยทั้งหลายมีปัจจัยหยาบเป็นต้น อย่างใดอย่างหนึ่ง ฉะนั้น เพราะกล่าวโดยไม่แน่นอนนั่นเอง ดังนี้แล. บรรดาปัจจัย ๒ อย่างนั้น พระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงความที่พระมหากัสสปะ ปรารถนาปัจจัยเฉพาะฝ่ายที่ ๒ เท่านั้น ในสูตรนี้ จึงกล่าวว่า **"อถโข** เป็นต้น." มีคำถามว่า " ก็อิตรีตรปัจจัยทั้งหลาย แม้ตามที่ได้แล้วอย่างไรเป็นต้น

ก็เป็นปัจจัยหยาบเป็นต้นนั่นเองมิใช่หรือ ?" มีคำแก้ว่า "ข้อนี้จริง." แม้ถึงกระนั้น ก็มีข้อแปลกกันอยู่ เพราะความสันโดษ ในอิตรีตรปัจจัยที่หยาบเป็นต้น ที่ตนได้แล้วอย่างไร ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ (ยินดีตามได้) แท้, นอกนี้ไม่ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ. เพราะสันโดษนอกนี้นั้น อาศัยสักว่าปัจจัย อันพระมหากัสสปะไม่ปรารถนาโดยที่แท้ ท่านปรารถนาสันโดษเป็นที่อาศัยภาระคือความสมควรแก่กำลังกายของตน ดังนี้แล. พึงเห็นสันนิษฐานว่า ก็ปัจจัย ๓ อย่าง (ข้างต้น) มีปัจจัยที่หยาบเป็นต้น ย่อมมีได้ในจีวร. ปัจจัยอย่างกลางทั่วไปแก่ปัจจัย ๔ ส่วนปัจจัยที่สุด ย่อมมีได้ทั้งในจีวร ทั้งในเสนาสนะ.

[๒๙๖] ก็ในฎีกาสามัญญผลสูตร กัสสปสังยุต และเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวไว้ว่า "อีกอย่างหนึ่ง วัตถุที่เลวท่านเรียกว่า นอกนี้ เพราะความเป็นวัตถุอื่นจากวัตถุที่ประณีต, อนึ่งแม้วัตถุที่ประณีต ก็ชื่อว่า นอกนี้ เพราะความเป็นวัตถุอื่นจากวัตถุที่เลว, ก็ความที่วัตถุเป็นของนอกนี้ สำเร็จแล้วด้วยความเพ่ง."

วัตถุนอกนี้ด้วย นอกนี้ด้วย ชื่อว่า อิตรีตรปัจจัย, อิตรีตรนั่นเอง ชื่อว่า ปัจจัย, ความสันโดษด้วยอิตรีตรปัจจัยนั้น ชื่อว่าอิตรีตรปัจจัยสันโดษ, อิตรีตรปัจจัยสันโดษนั้น คือความไม่โลภเทียว. เหตุนั้น ในอรรถกถาเอกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า "ความสันโดษกล่าวคือความไม่โลภ ชื่อว่า **สนฺตุฏฺฐิตา**."

ฎีกาเอกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้น และฎีกาสามัญญผลสูตรและ

* มโน. ปู. ๑/๘๑.

กัสสปสังยุตว่า "ภิกษุย่อมยินดีด้วยปัจจัยมีจีวรเป็นต้น อันเลวหรือประณีต ด้วยธรรมใด ธรรมนั้น เป็นไปอย่างนั้น คือ ความไม่โลภ ชื่อว่า อิตรีตรปัจจัยสันโดษ."

[๒๙๗] สันโดษคือความไม่โลภ มีอย่างเดียวเท่านั้น ก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น โดยประเภทแห่งอารมณ์ ย่อมเป็น ๔ อย่าง ด้วยอำนาจปัจจัย ๔, และเป็น ๑๒ อย่าง โดยประเภทแห่ง ๔ ติกะ ( ๓ หมวด ๆ ละ ๔ ) เพราะทำวิภาคว่า สันโดษ ในปัจจัย ๔ ปัจจัยละ ๓ อย่าง ด้วยสามารถยถาลาภสันโดษ ยถาพลสันโดษ และยถาสารูปปสันโดษ. เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถาทั้งปวง พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า "สันโดษนั้นมี ๑๒ อย่าง."

[๒๙๘] จริงอยู่ พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายกล่าวสันโดษ ๑๒ อย่างไว้ในฐานะเหล่านี้ คือ ในอรรถกถา[๑]สามัญญผลสูตร ทีฆนิกาย ในอรรถกถา[๒]รถวินีตสูตร ในตติยวรรค มลปัณณาสก์ ในมัชฌิมนิกาย, ในอรรถกถา[๓]กัสสปสังยุต ในสังยุตตนิกาย, ในอรรถกถา[๔]เอกนิบาต ในอังคุตตรนิกาย, ในอรรถกถา[๕]มงคลสูตร ในขุททกปาฐะและสุตตนิบาต ในขุททกนิกาย.

[ สันโดษ ๑๒ ]

อรรถกถา[๖]มงคลสูตร ในขุททกปาฐะเป็นต้น ว่า "ท่านกล่าวสันโดษ ๑๒ อย่างไว้อย่างไร ? ภิกษุในธรรมวินัยยี้ ได้จีวรดีหรือ

๑. สุ. วิ. ๑/๒๕๕. ๒. ป. สู. ๒/๑๘๙. ๓.มโน. ปู. ๑/๘๑. ๔. สา. ป. ๒/๒๐๓. ๕.ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๕๙, สุตตนิบาตวัณณนา ๒๕๕. ๖. ปรมัตถโชติกา. ๒/๒๐๓.

ไม่ดีก็ตาม เธอย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาจีวรอื่น แม้จะได้ ก็ไม่รับ อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ (ยินดีตามที่ได้) ในจีวร. ก็ถ้าว่า ภิกษุเป็นผู้อาพาธ เมื่อห่มจีวรหนักย่อมค่อมหรือลำบาก เธอเปลี่ยนจีวรที่หนักนั้น กับภิกษุผู้ชอบพอกัน แล้วยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรเบา ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษแท้. อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ (ยินดีตามกำลัง) ในจีวร. ภิกษุอื่นอีก เป็นผู้ได้ปัจจัยอันประณีต, บรรดาปัจจัยมีบาตรและจีวรเป็นต้น เธอได้จีวรที่มีค่ามากผืนในผืนหนึ่งแล้ว คิดว่า "จีวรนี้ สมควรแก่พระเถระทั้งหลายผู้บวชนาน จีวรนี้ สมควรแก่ภิกษุทั้งหลายผู้เป็นพหุสูต" แล้วถวายจีวรมีค่ามากนั้นแก่พระเถระหรือภิกษุผู้พหุสูตเหล่านั้น แล้วเสาะหาผ้าไม่มีชายแต่ที่ไหน ๆ คือ แต่กองหยากเยื่อ หรือแต่ป่า ด้วยตน แม้ทำสังฆาฏิด้วยผ้าไม่มีชายเหล่านั้น ใช้สอยอยู่ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า สันโดษแท้, อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาสารูปปสันโดษ (ยินดีตามสมควร) ในจีวร.

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาตเศร้าหมอง หรือประณีต เธอย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นเท่านั้น ไม่ปรารถนาบิณฑบาตอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ, อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ ในบิณฑบาต. ก็ถ้าว่า ภิกษุเป็นผู้อาพาธ, บริโภคบิณฑบาตที่เศร้าหมองแล้ว ย่อมถึงความแสลงโรคอย่างหนัก เธอถวายบิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน แล้วบริโภคเนยใส นมส้ม น้ำผึ้ง และนมสดเป็นต้น จากมือของภิกษุผู้ชอบพอกันนั้น แม้ทำ

สมณธรรมอยู่ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่าสันโดษแท้, อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ ในบิณฑบาต. ภิกษุรูปอื่นอีก ได้บิณฑบาตที่ประณีต เธอคิดว่า " บิณฑบาตนี้ เหมาะสำหรับพระเถระทั้งหลายผู้บวชนาน และเหมาะสำหรับเพื่อนพรหมจรรย์เหล่าอื่น ที่เว้นบิณฑบาตประณีต นี้เสีย ไม่ยังอัตภาพให้เป็นไป " แล้วถวายบิณฑบาตนั้นแก่พระเถระ เป็นต้นเหล่านั้น แล้วเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตด้วยตน แม้บริโภคอาหาร ที่คลุกกัน ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า สันโดษแท้, อาการของภิกษุนั้น นี้ชื่อว่า ยถาสารูปปสันโดษ ในบิณฑบาต.

อนึ่ง เสนาสนะ ย่อมถึงแก่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอยินดีด้วย เสนาสนะนั้นเท่านั้น ไม่รับเสนาสนะอื่นแม้ที่ดีกว่า ซึ่งถึง ( แก่ตน ) อีก อาการของภิกษุนั้น นี้ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ ในเสนาสนะ. ก็ถ้าว่าภิกษุ นั้น เป็นผู้อาพาธ, เมื่ออยู่ในเสนาสนะที่สงัดลม ย่อมกระสับกระส่าย เหลือเกิน เพราะโรคดีเป็นต้น เธอแม้ถวายเสนาสนะนั้นแก่ภิกษุผู้ ชอบพอกันแล้ว อยู่ในเสนาสนะอันโปร่งเย็น ซึ่งถึงแก่ภิกษุผู้ชอบพอ กันนั้น แม้ทำสมณธรรมอยู่ ย่อมเป็นผู้ชื่อว่า สันโดษแท้, อาการ ของภิกษุนั้น นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ ในเสนาสนะ. ภิกษุรูปอื่นอีก ย่อมไม่รับเสนาสนะที่ดี แม้อันถึงแล้ว ( แก่ตน ), เธอคิดว่า " ธรรมดา เสนาสนะงาม ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท ฉะนั้น ถีนมิทธะ ( ความง่วงเหงา หาวนอน ) จึงครอบงำ แก่ภิกษุผู้นั่งอยู่ในเสนาสนะ ที่งามนั้นได้ และเมื่อภิกษุนั้น อันความหลับครอบงำแล้ว กลับตื่น ขึ้นอีก วิตกทั้งหลายที่ลามกย่อมฟุ้งขึ้น " ดังนี้ แล้วงดเสนาสนะงามนั้น

เสีย แม้อยู่ในกลางแจ้ง หรือโคนไม้ หรือกุฎีมุงด้วยใบไม้ ที่ใดที่หนึ่ง ย่อมชื่อว่า เป็นผู้สันโดษแท้, อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาสารุปปสันโดษ ในเสนาสนะ.

อนึ่ง ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ได้เภสัชสำหรับบำบัดไข้ที่เศร้าหมองหรือประณีต เธอย่อมยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเภสัชนั้น. ไม่ปรารถนาเภสัชอย่างอื่น ถึงจะได้ก็ไม่รับ อาการของภิกษุนั้นนี้ ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ ในปัจจัยสำหรับแก้ไข. ก็ถ้าว่า เธออาพาธ มีความประสงค์ด้วยน้ำมัน (แต่) ได้น้ำอ้อย เธอถวายน้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกัน แล้วทำเภสัชด้วยน้ำมัน จากมือของภิกษุผู้ชอบพอกันนั้น แม้ทำสมณธรรมอยู่ ย่อมชื่อว่าเป็นผู้สันโดษแท้. อาการของภิกษุนั้น นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ ในปัจจัยสำหรับแก้ไข. ภิกษุรูปอื่นอีก เมื่อทายกใส่สมอดองด้วยน้ำมูตรในภาชนะใบหนึ่ง ใส่เภสัชมีรสอร่อย ๔ ไว้ในภาชนะใบหนึ่ง แล้วพูดว่า " ท่านผู้เจริญ ท่านจงถือเอาเถิด ถ้าท่านประสงค์ " ถ้าว่า อาพาธของเธอ ย่อมระงับไปด้วยเภสัช ๒ อย่างเหล่านั้นแม้อย่างใดอย่างหนึ่ง, ทีนั้น เธอจึงคิดถึงพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า " ชื่อว่า สมอดองด้วยน้ำมูตรเน่า อันพระพุทธ-เจ้าเป็นต้น ทรงสรรเสริญแล้ว และบรรพชานี้ อาศัยน้ำมูตรเน่าเป็นยา ท่านพึงทำความอุตสาหะในสมอดองด้วยน้ำมูตรเน่านั้นตลอดชีวิต " ดังนี้อยู่ ห้ามจตุมธุรเภสัชเสีย ทำเภสัชด้วยสมอดองด้วยน้ำมูตรเน่าอยู่ ย่อมชื่อว่า เป็นผู้สันโดษอย่างสูงแท้, อาการของภิกษุนั้น นี้ชื่อว่า ยถาสารุปปสันโดษ ในปัจจัยสำหรับแก้ไข้."

[๒๙๙] อรรถกถาสามัญญผลสูตรเป็นต้น เห็นแปลกกันนิดหน่อย. แม้อรรถกถาสามัญญผลสูตรนั้น ก็ควรตรวจดู

ในฎีกาสามัญญผลสูตรเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ว่า " ความสันโดษตามปัจจัยตามได้ คือปัจจัยสมควรแก่ลาภของตน ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ. แม้ในสองบทที่เหลือ ก็มีนัยนี้. ปัจจัย ชื่อว่า **ลาภ** เพราะอรรถว่า อันภิกษุย่อมได้. ลาภใด ๆ ชื่อว่า ลาภอย่างไร. ความสันโดษด้วยลาภอย่างไร นั้นชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ. บทว่า **พลํ คือ กำลังกาย. บทว่า สารูปฺปํ คือ ความพอเหมาะแก่ภิกษุ. ชื่อว่าความไม่ปรารถนาปัจจัยอื่นจากปัจจัยที่ตนได้แล้วอย่างไร พึงเป็นอาการแห่งความประพฤติแม้เพื่อความเป็นผู้มักน้อย เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงความย่อแห่งสันโดษ ซึ่งไม่ผิดแปลกไปจากความไม่ปรารถนานั้นเท่านั้น จึงกล่าวว่า " ลภนฺโตปิ น คณฺหาติ."**

**ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ ท่านกล่าวว่า " อาพาธิโก โหติ."**

**[๓๐๐] ส่วนในอรรถกถาสามัญญผลสูตรเป็นต้น ท่านกล่าวไว้ว่า " ก็ภิกษุใด เป็นผู้ทุรพลโดยปกติ หรือเป็นผู้ถูกอาพาธและชราครอบงำ ภิกษุนั้น เมื่อห่มจีวรหนัก ย่อมลำบาก."**

**สองบทว่า ตํ ปริวตฺเตตฺวา ความว่า เปลี่ยนจีวรนั้นด้วยอำนาจประโยชน์ว่า " จีวรหนัก ไม่นำความผาสุกมาให้ และนำความลำบากสรีระมาให้ แก่ภิกษุผู้ทุรพลโดยปกติเป็นต้น " หาได้เปลี่ยนด้วยสามารถแห่งความเป็นผู้มักมากไม่. การใช้สอยจีวรเบาย่อมไม่เป็นการผิดสันโดษ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า " ลหุเกน ยาเปนฺโตปิ**

**สนฺตุฏฺโฐ ว โหติ "** ดังนั้น.

ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า " ได้จีวรมีค่ามาก. "

อรรถกถาสูตรนอกนี้ว่า " ได้จีวรมีค่ามาก หรือบาตรจีวรที่เบา."

ฎีกาสูตรนอกนี้นั้นว่า " การได้จีวรมีค่ามาก หรือจีวรที่เบา แล้วสละจีวรมีค่ามากเป็นต้นเหล่านั้นเสีย ถือเอาจีวรอื่นจากนั้น ย่อมไม่เป็นการผิดจากสันโดษ เพราะความที่ตั้งอยู่แล้วในนัยแห่งยถาสารูปปสันโดษ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **"เตสํ ฯ เป ฯ ธาเรนฺโตปิ สนฺตุฏฺโฐ ว โหติ."** พึงทราบอธิบายแม้ในปัจจัยที่เหลือ ด้วยการถือเอา **อปิ** ศัพท์ ในนิทเทสแห่งยถาพลสันโดษและยถาสารุปปสันโดษ ด้วยประการฉะนี้."

[๓๐๑] ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า " ภิกษุเป็นผู้อาพาธ ฉันบิณฑบาตเศร้าหมอง ย่อมถึงความกำเริบแห่งโรคอย่างหนัก. "

อรรถกถาแห่งสูตรนอกนี้ว่า " ก็ภิกษุใด ได้บิณฑบาตที่เป็นข้าศึกโดยปกติ หรือที่แสลงแก่พยาธิของตน ภิกษุนั้นไม่มีความผาสุกด้วยบิณฑบาตใด ที่ตนบริโภคแล้ว เธอถวายบิณฑบาตนั้นแก่ภิกษุผู้ชอบพอกันแล้ว บริโภคโภชนะอันสบาย จากมือของภิกษุผู้ชอบพอกันนั้น."

ฎีกากัสสปสังยุตว่า " บทว่า **ปกติ** ได้แก่ เป็นต้นว่ามีโรคลมเป็นปกติ. วิตกอันลามก ย่อมปรากฏโดยพลัน แก่ภิกษุนั้นผู้ตื่นขึ้นเพราะถูกความหลับครอบงำ."

ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า " ทำเภสัชด้วยน้ำมัน จากมือของภิกษุนั้น."

อรรถกถาแห่งสูตรนอกนี้ว่า " แม้รับน้ำมันจากมือของภิกษุนั้นแล้ว หรือแสวงหาเภสัชอื่นนั่นเทียว แล้วทำเภสัช."

ฎีกาสามัญญผลสูตรเป็นต้น ว่า " บทว่า **มุตฺตหรีตกํ** ความว่า สมอที่เขาทิ้งแล้ว โดยความเป็นของเน่า อันบุคคลดองด้วยมูตรโค. สองบทว่า **พุทฺธาทีหิ วณฺณิตํ** ความว่า อันพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นต้น ทรงสรรเสริญว่า " บรรพชาอาศัยยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า " เป็นต้น เพื่อจะทรงชักชวนภิกษุทั้งหลายในความเป็นผู้มักน้อยและความเป็นผู้สันโดษ. ภิกษุ ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษอย่างยิ่งเทียว เพราะประกอบด้วยสันโดษอย่างสูงสุด คืออย่างอุกฤษฏ์."

อรรถกถาเอกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๑] และรถวินีตสูตร[๒]ว่า " บรรดาสันโดษ ๓ อย่าง ในปัจจัยเฉพาะอย่างเหล่านี้ ยถาสารูปปสันโดษเท่านั้น เป็นเลิศ."

ฎีกาสูตรทั้ง ๒ นั้นว่า " ภิกษุชื่อว่าเลิศ เพราะเป็นไปในปัจจัยนั้น ๆ ด้วยสามารถความยินดีอาศัยความสมควรนั่นแล."

กถาว่าด้วยสันโดษ ๑๒ จบ.

[๓๐๒]* ( อรรถกถาสามัญญผลสูตร[๓] และจูฬหัตถิปโทปมสูตร[๔] และอรรถกถาจตุตถปัณณาสก์ ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ว่า

๑. มโน. ปู. ๑/๘๔. ๒. ป. สู. ๒/๑๗๙. ๓.สุ. วิ. ๑/๑๖๘. ๔.ป. สู. ๒/๒๖๑.
* ภายใน ( ) สนามหลวงออกบุพพภาค ป. ธ. ๗ พ.ศ. ๒๔๘๐.

" อนึ่ง บริขาร ๘ คือ ไตรจีวร บาตร มีดน้อยสำหรับเหลาไม้สีฟัน เข็มเล่มหนึ่ง ประคตเอว ผ้ากรองน้ำ ย่อมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบด้วยความสันโดษด้วยปัจจัยพอสมควร ๑๒ อย่างนี้. จริงอยู่ แม้ท่านพระโบราณาจารย์ ก็กล่าวคำนี้ไว้ว่า

**" บริขารเหล่านี้ คือ ไตรจีวร บาตร มีดน้อย**
**เข็ม และประคตเอว เป็น ๘ ทั้งผ้ากรองน้ำ**
**ย่อมควรแก่ภิกษุผู้ประกอบความเพียร."**

บริขารเหล่านั้นทั้งหมด เป็นเครื่องบริหารกายก็ได้ บริหารท้องก็ได้. หากมีคำถามสอดเข้ามาว่า บริขารเหล่านั้น เป็นเครื่องบริหารกายบริหารท้องได้อย่างไร ?" เฉลยว่า " จะกล่าวถึงจีวรก่อน จีวรย่อมบริหาร คือ เลี้ยงกายในคราวที่นุ่งและห่มเที่ยวไป ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นเครื่องบริหารกาย ย่อมบริหารคือเลี้ยงท้อง ในคราวที่กรองน้ำด้วยมุมจีวรแล้วดื่ม และในคราวที่ห่อถือไปซึ่งผลไม้ที่ควรเคี้ยวด้วยชายจีวรนั่น ฉะนั้น จึงชื่อว่า เป็นเครื่องบริหารท้อง. แม้บาตรก็เป็นเครื่องบริหารกาย ในคราวที่ตักน้ำด้วยบาตรนั้นอาบและในคราวตักน้ำด้วยบาตรนั้นทำการประพรมกุฎิ เป็นเครื่องบริหารท้องในคราวที่รับอาหารด้วยบาตรนั้นฉัน. แม้มีดน้อย ย่อมเป็นเครื่องบริหารกายในคราวที่เหลาไม้สีฟัน และในคราวที่ทำขาเตียงตั่งและคันกลด เป็นเครื่องบริหารท้อง ในคราวตัดอ้อยและปอกมะพร้าวเป็นต้น. แม้เข็มย่อมเป็นเครื่องบริหารกาย ในคราวที่เย็บจีวร เป็นเครื่องบริหารท้องในคราวที่แทงขนมหรือผลไม้ฉัน. แม้ประคตเอวย่อมเป็นเครื่องบริหาร

กาย ในคราวคาดเที่ยวไป เป็นเครื่องบริหารท้อง ในคราวมัดอ้อย เป็นต้นถือไป. แม้ผ้ากรองน้ำ ย่อมเป็นเครื่องบริหารกาย ในคราวที่กรองน้ำด้วยผ้านั้นอาบ และในคราวที่กรองน้ำด้วยผ้านั้น แล้วกระทำการประพรมเสนาสนะ เป็นเครื่องบริหารท้อง ในคราวที่กรองน้ำดื่มและน้ำปานะ และในคราวที่ใช้ห่องาข้าวสารและข้าวเม่าเป็นต้น ด้วยผ้านั้นแล้วฉัน. นี้ประมาณบริขารของภิกษุผู้มีบริขาร ๘ เท่านั้น. ส่วนภิกษุผู้มีบริขาร ๙ เข้าสู่ที่นอน (จะมี) เครื่องลาดสำหรับเสนาสนะนั้น หรือลูกกุญแจก็ควร. ภิกษุผู้มีบริขาร ๑๐ (จะมี) ผ้านิสีทนะหรือแผ่นหนัง ก็ควร. ภิกษุผู้มีบริขาร ๑๑ (จะมี) ไม้เท้าคนแก่หรือทะนานน้ำมัน ก็ควร. ภิกษุผู้มีบริขาร ๑๒ (จะมี) ร่มหรือรองเท้า ก็ควร. ในภิกษุเหล่านี้ ภิกษุผู้มีบริขาร ๘ เท่านั้น ชื่อว่าผู้สันโดษ นอกนั้น ใคร ๆ ก็ไม่ควรกล่าวว่า ไม่สันโดษ เป็นผู้มักมากเป็นผู้แสวงใหญ่. ภิกษุเหล่านี้ทั้งหมด เป็นผู้มักน้อย สันโดษ เลี้ยงง่ายมีความประพฤติเบาใจทีเดียว )."

[๓๐๓] ฎีกาสูตรเหล่านั้นว่า " ท่านพระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงว่า การประมวลบริขารนอกนั้นเข้าในบริขาร ๘ ย่อมได้โดยไม่แปลก ด้วยท้วงในเหตุมาตรว่าจีวรและบิณฑบาต เป็นเครื่องบริหารกายและท้องตามลำดับ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า " ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมด." บทว่า **เอเตปิ** เป็นต้น อธิบายว่า แม้ภิกษุผู้มีบริขาร ๙ เป็นต้น ก็ชื่อว่าเป็นผู้มักน้อย สันโดษเหมือนกัน ด้วยว่า จะเป็นความมักมากหรือความไม่สันโดษด้วยบริขารเพียงเท่านั้นหามิได้."

นัยอันมาในอรรถกถาแห่งสูตรเหล่านั้นว่า " อันภิกษุผู้มีบริขาร ๘ ห่อมีดน้อยและเข็มไว้ในผ้ากรองน้ำ เก็บไว้ในบาตรแล้วคล้องบาตรบนจะงอยบ่า นุ่งห่มไตรจีวร คาดประคตเอวแล้ว ย่อมหลีกไปสบายตามประสงค์. เธอไม่ต้องกลับมาเอาอะไรอีก. ฉะนั้นเทศนาในสามัญญ-ผลสูตรเป็นต้น มาแล้วด้วยอำนาจภิกษุผู้มีบริขาร ๘ เท่านั้น หามาแล้วด้วยอำนาจแห่งภิกษุผู้มีบริขาร ๙ เป็นต้นไม่."

[๓๐๔] สันโดษมีถึง ๑๒ อย่างก็จริง ถึงอย่างนั้น ย่นเข้าก็เป็น ๓ ด้วยอำนาจสันโดษตามได้ สันโดษตามกำลัง และสันโดษตามสมควร. ภิกษุผู้สันโดษอยู่ด้วยสันโดษ ๓ อย่างเหล่านั้น ชื่อว่า ผู้สันโดษด้วยปัจจัยพอสมควร. เหตุนั้น ในอรรถกถาแห่งอริยวงศ์ ๔ ในสังคีติสูตร และอรรถกถาแห่งอริยวังสสูตร ในปฐมปัณณาสก์ แห่งจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ว่า " ข้าพเจ้ากล่าวว่า ภิกษุย่อมเป็นผู้สันโดษ คือ สันโดษด้วยจีวรพอสมควร คือบรรดาจีวรตามที่ได้แล้วเป็นต้น ด้วยจีวรชนิดใดชนิดหนึ่ง " ดังนี้ หมายถึงสันโดษ ๓ เหล่านี้."

ฎีกาอริยวังสจตุกกะ ในสังคีติสูตร และอริยวังสสูตรนั้นว่า " คำว่า **อิเม ตโย สนฺโตเส** นี้ พระอรรถกถาจารย์ กล่าวด้วยสามารถสันโดษ ๓ เป็นที่รวมแห่งสันโดษทั้งหมด. ก็พระอรรถกถา-จารย์ ย่นคิลานปัจจัยข้างหน้าเข้าในบิณฑบาต แล้วกล่าวสันโดษไว้ ๕๐ ถ้วน คือ สันโดษในจีวร ๒๐ สันโดษในบิณฑบาต ๑๕ สันโดษในเสนาสนะ ๑๕ สันโดษเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ย่อมถึงการสงเคราะห์คือรวมลงในสันโดษ ๓ เหล่านี้แล ตามสมควร."

[๓๐๕] อรรถกถาสังคีติสูตร และจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย* ว่า "ก็ความสันโดษในจีวรมี ๒๐ อย่าง คือ สันโดษในการตรึก สันโดษในการเดินทาง สันโดษในการแสวงหา สันโดษในการได้เฉพาะ สันโดษในการรับพอประมาณ สันโดษในการเว้นจากความโลเล สันโดษตามได้ สันโดษตามกำลัง สันโดษตามสมควร สันโดษในน้ำ สันโดษในการซัก สันโดษในการทำ สันโดษในการกะประมาณ สันโดษด้วยด้าย สันโดษด้วยการเย็บ สันโดษในการย้อม สันโดษในการทำกัปปะ สันโดษในการใช้สอย สันโดษในการเว้นจากการสั่งสม สัน-โดษในการสละ. บรรดาสันโดษ ๒๐ เหล่านั้น อันภิกษุผู้มีความยินดีอยู่จำพรรษาตลอดไตรมาสแล้ว ตรึกเพียงเดือนหนึ่ง ก็ควร. ด้วยว่าเธอปวารณาแล้ว ย่อมทำจีวรในเดือนเป็นแดนเกิดจีวร. ภิกษุผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ย่อมทำได้โดยกึ่งเดือนเท่านั้น. การตรึกสิ้นกาลเดือนหนึ่งหรือกึ่งเดือน ดังนี้ ชื่อว่า วิตักกสันโดษ.

[๓๐๖] ก็อันภิกษุผู้ยินดีด้วยวิตักกสันโดษ พึงเป็นเช่นกับพระเถระผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ผู้อยู่ที่ปาจีนขัณฑราชีวิหาร.

[ เรื่องพระเถระผู้ทรงผ้าบังสุกุล ]

ดังได้สดับมา พระเถระ มาด้วยหวังว่า "จักไหว้พระเจดีย์ในเจติยบรรพตวิหาร" ไหว้พระเจดีย์แล้ว คิดว่า "จีวรของเราเก่า เราจักได้ในที่อยู่ของภิกษุมาก." ท่านไปยังมหาวิหาร พบพระสังฆเถระแล้ว ถามถึงที่พัก แล้วอยู่ในวิหารนั้น ในวันรุ่งขึ้น จึงถือเอาจีวร

* มโน. ปู. ๒/๓๖๓.

มาไหว้พระเถระ.

พระเถระกล่าวว่า " อะไร ? ผู้มีอายุ."

ท่านตอบว่า " ท่านผู้เจริญ กระผมจะไปยังประตูบ้าน."

พระเถระ กล่าวว่า " ผู้มีอายุ แม้เราก็จักไป."

ท่านรับว่า " ดีละ ขอรับ " แล้วจึงเดินไปยืนอยู่ที่ซุ้มประตูแห่งมหาโพธิ คิดว่า " เราจะได้จีวรที่ชอบใจ ในที่อยู่ของคนที่มีบุญทั้งหลาย " แล้วคิดว่า " ความตรึกของเราไม่บริสุทธิ์ " จึงกลับเสียจากที่นั้นเอง, ในวันรุ่งขึ้น ไปสู่ที่ใกล้เนินชื่อเปณณัมพะ, ในวันรุ่งขึ้นกลับจากประตูด้านทิศเหนือแห่งมหาเจดีย์เหมือนอย่างนั้น แม้ในวันที่ ๔ ก็ได้ไปยังสำนักพระเถระ.

พระเถระคิดว่า " การตรึกของภิกษุนี้จักไม่บริสุทธิ์ " ดังนี้แล้วถือเอาจีวร ถามปัญหา เข้าไปสู่บ้านภิกษุนั้นนั่นเอง.

ก็ในราตรีนั้น มนุษย์คนหนึ่ง ถูกอุจจาระบีบคั้นแล้ว ถ่ายอุจจาระรดผ้าสาฎกนั่นเอง แล้วทิ้งผ้าสาฎกนั้นไว้ในกองหยากเยื่อ. พระเถระผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เห็นผ้าสาฎกนั้นอันแมลงวันหัวเขียวทั้งหลายไต่ตอมกลุ้ม ประครองอัญชลีขึ้นแล้ว.

พระมหาเถระ ถามว่า " ผู้มีอายุ ทำไมท่านประครองอัญชลีแก่กองหยากเยื่อ."

พระเถระนั้น ตอบว่า " ท่านผู้เจริญ กระผมมิได้ประคองอัญชลีแก่กองหยากเยื่อ กระผมประคองแก่พระทศพลผู้พระบิดาของกระผม ท่านผู้เจริญ พระทศพลผู้ทรงสลัดสัตว์เล็กน้อยประมาณตุมพะหนึ่งแล้ว

ถือเอาผ้าบังสุกุล ที่เขาห่อ ( สรีระ ) นางปุณณทาสีทิ้งแล้ว จากป่าช้า ทรงทำกรรมที่ทำได้ด้วยยากแล้ว."

พระมหาเถระ คิดว่า " ความตรึกของพระเถระผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร บริสุทธิ์แล้ว." แม้พระเถระผู้ถือบังสุกุลเป็นวัตร ก็ยืนอยู่ ณ ที่นั้นนั่นเอง เจริญวิปัสสนา บรรลุผลทั้ง ๓ แล้ว ถือเอาผ้าสาฎกผืนนั้น กระทำเป็นจีวรห่มแล้ว ไปสู่ปาจีนขัณฑราชีวิหาร ได้บรรลุพระอรหัตอันเป็นผลที่เลิศแล้ว.

[๓๐๗] ก็การที่ภิกษุเมื่อจะไปเพื่อต้องการจีวร ไม่คิดว่า " เราจักได้ในที่ไหน ?" ไปโดยมีพระกัมมัฏฐานเป็นใหญ่เท่านั้น ชื่อว่า คมนสันโดษ ( สันโดษในการไป ). ก็การที่ภิกษุเมื่อจะแสวงหา ( จีวร ) ไม่แสวงหากับด้วยภิกษุธรรมดา พาภิกษุผู้มีความละอายมีศีลเป็นที่รักไปแสวงหา ชื่อว่า ปริเยสนสันโดษ ( สันโดษในการแสวงหา ). การที่ภิกษุแสวงหาอยู่อย่างนั้น เห็นจีวรที่ทายกนำมาแต่ที่ไกล ไม่ตรึกอย่างนี้ว่า " จีวรนั้น จักเป็นที่ชอบใจ จีวรนั้น จักไม่เป็นที่ชอบใจ " แล้วยินดีด้วยจีวรที่หยาบหรือละเอียดเป็นต้น ที่ตนได้แล้วอย่างไรเท่านั้น ชื่อว่า ปฏิลาภสันโดษ ( สันโดษในการได้เฉพาะ ). การที่ภิกษุแม้เมื่อถือเอาจีวรที่ตนได้แล้วอย่างนั้น ยินดีด้วยจีวรสักว่าเพียงพอแก่ตนเองว่า " ผ้ามีประมาณเท่านี้ จักมีเพื่อจีวร ๒ ชั้น ผ้ามีประมาณเท่านี้ จักมีเพื่อจีวรชั้นเดียว " ดังนี้เท่านั้น ชื่อว่า มัตตปฏิคคหณสันโดษ ( สันโดษในการถือเอาแต่พอดี ). อนึ่ง การที่ภิกษุแสวงหาจีวรอยู่ ไม่คิดว่า " เราจักได้จีวรเป็นที่ชอบใจ ที่ประตูเรือน

ของคนโน้น " แล้วเที่ยวไปตามลำดับประตู ชื่อว่าโลลุปปวิวัชชน-สันโดษ (สันโดษในการเว้นความโลเลเสีย).

การที่ภิกษุอาจเพื่อยังอัตภาพให้เป็นไป ด้วยจีวรที่เศร้าหมอง หรือประณีตอย่างใดอย่างหนึ่ง ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรอันตนได้แล้วอย่างนั้นแล ชื่อว่า ยถาลาภสันโดษ (สันโดษในปัจจัยตามได้). การรู้จักกำลังของตนแล้ว ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรที่เป็นเครื่องสามารถจะให้เป็นไปได้ ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ (สันโดษในปัจจัยตามกำลัง). การที่ภิกษุถวายจีวรที่ชอบใจแก่ภิกษุอื่นแล้ว ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจีวรอย่างใดอย่างหนึ่งของตน ชื่อว่า ยถาสารุปปสันโดษ (สันโดษในปัจจัยตามสมควร). การไม่เลือกว่า "น้ำในที่ไหนชอบใจ ในที่ไหนไม่ชอบใจ" ดังนั้น แล้วซัก (จีวร) ด้วยน้ำที่สมควรซักได้อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า อุทกสันโดษ (สันโดษในน้ำ). ภิกษุควรเว้นน้ำที่ขุ่นด้วยดินเหลือ ยางไม้และน้ำมีใบไม้เน่า. อันการที่ภิกษุผู้จะซัก (จีวร) ไม่ทุบด้วยไม้ค้อนเป็นต้น ขยำด้วยมือซัก ชื่อว่า โธวนสันโดษ (สันโดษในการซัก). อนึ่ง จะซักจีวรที่ไม่สะอาดแม้ด้วยน้ำที่ใส่ใบไม้ต้มน้ำร้อน ก็ควร. การที่ภิกษุซักทำอยู่อย่างนั้น ไม่ยังจิตให้กำเริบว่า "จีวรนี้หยาบ จีวรนี้ละเอียด" ดังนี้แล้ว กระทำโดยทำนองที่พอเหมาะนั่นแล ชื่อว่า กรณสันโดษ (สันโดษในการทำ). การทำจีวรพอปิดมณฑล ๓ เท่านั้น ชื่อว่า ปริมาณสันโดษ (สันโดษในประมาณ).

อนึ่ง การที่ไม่เที่ยวไปโดยคิดว่า "เราจักแสวงหาด้ายที่ชอบใจ" เพื่อต้องการทำจีวร แล้วถือเอาด้ายชนิดใดชนิดหนึ่งนั่นแล

ที่บุคคลนำมาวางไว้ที่ถนนเป็นต้น หรือที่ศาลเทพารักษ์ หรือที่บุคคลนำมาวางไว้แทบเท้า แล้วทำ ชื่อว่า สุตตสันโดษ ( สันโดษในด้าย ). ก็ในเวลาติดผ้ากุสิ พึงสอยเย็บ ๗ ครั้ง ในที่มีประมาณนิ้วหนึ่ง. ด้วยว่า เมื่อเธอทำอยู่อย่างนี้ ภิกษุใด ไม่เป็นสหาย แม้วัตตเภทก็ไม่มีแก่ภิกษุนั้น. แต่ในที่ประมาณ ๓ นิ้ว ก็ควรสอยเย็บ ๗ ครั้ง. เมื่อเธอทำอยู่อย่างนี้ แม้ภิกษุผู้เดินทาง ก็พึงเป็นสหายแท้. ภิกษุใดไม่เป็นสหาย วัตตเภทย่อมมีแก่ภิกษุนั้น. นี้ชื่อว่า สิพพนสันโดษ ( สันโดษในการเย็บ ). ก็ภิกษุผู้จะย้อม ( จีวร ) ไม่ควรเที่ยวแสวงหาน้ำย้อมไทรดำเป็นต้น. เธอได้ย้ำย้อมอย่างใดบรรดาน้ำย้อมมีน้ำย้อมไม้พะยอมขาวเป็นต้น ก็พึงย้อมด้วยน้ำย้อมนั้น. เมื่อไม่ได้ ( อย่างนั้น ) พึงถือเอาน้ำย้อมที่พวกชาวบ้านถือเอาปอในป่าแล้วทิ้งไว้ หรือกากน้ำย้อมที่พวกภิกษุต้มทิ้งไว้ แล้วจึงย้อม นี้ชื่อว่า รชนสันโดษ ( สันโดษในน้ำย้อม ). การที่ภิกษุถือเอาสีเขียว สีเปือกตม สีดำ สีคล้ำ สิ่งใดสิ่งหนึ่งทำกัปปะ ( พินทุ ) อันปรากฏอยู่แก่บุคคลผู้นั่งอยู่บนหลังช้าง ชื่อว่า กัปปสันโดษ ( สันโดษในกัปปะ ). การใช้สอยด้วยสามารถพอปกปิดอวัยวะที่ยังความละอายให้กำเริบเท่านั้น ชื่อว่า ปริโภคสันโดษ ( สันโดษในการใช้สอย ).

พระมหาสิวเถระ กล่าวว่า " ก็ภิกษุได้ผ้าแล้ว แต่ยังไม่ได้ด้ายหรือเข็มหรือผู้ทำ จะเก็บไว้ก็ควร, เมื่อได้เข็มเป็นต้น จะเก็บไว้ไม่ควร, แม้จีวรที่ทำแล้ว ถ้าเธอประสงค์จะให้แก่สหธรรมิกมีอันเตวาสิกเป็นต้น, ก็อันเตวาสิกเหล่านั้นยังอยู่ไม่พร้อมกัน จะเก็บไว้

จนกว่าจะมา ก็ควร, เมื่ออันเตวาสิกเป็นต้นพอมาถึงแล้ว ควรให้ (ทีเดียว), เมื่อไม่อาจจะให้ ควรอธิษฐานไว้. เมื่อจีวรอื่นมีอยู่ จะอธิษฐานแม้เป็นผ้าปูนอนก็ควร. ด้วยว่า จีวรที่ไม่อธิษฐานนั่นแล ย่อมเป็นสันนิธิแท้, จีวรที่อธิษฐานแล้ว ไม่เป็นสันนิธิ." นี้ชื่อว่าสันนิธิปริวัชชนสันโดษ (สันโดษในการเว้นการสะสม). อนึ่ง อันภิกษุเมื่อจะสละ ไม่ควรให้เพราะเห็นแก่หน้า, พึงตั้งอยู่ในสาราณียธรรมแล้วสละให้ ดังนี้ นี้ชื่อว่า วิสัชชนสันโดษ (สันโดษในการสละ).

[สันโดษในจีวร ๒๐ จบ].

[สันโดษในบิณฑบาต ๑๕]

ส่วนสันโดษในบิณฑบาต ๑๕ คือ วิตักกสันโดษ คมนสันโดษ ปริเยสนสันโดษ ปฏิลาภสันโดษ ปฏิคคหณสันโดษ มัตตปฏิคคหณสันโดษ โลลุปปวิวัชชนสันโดษ ยถาลาภสันโดษ ยถาพลสันโดษ ยถาสารูปปสันโดษ อุปการสันโดษ ปริมาณสันโดษ บริโภคสันโดษ สันนิธิปริวัชชนสันโดษ วิสัชชนสันโดษ.

บรรดาสันโดษเหล่านั้น ภิกษุผู้ยินดีล้างหน้าแล้วตรึกอยู่. อนึ่ง ภิกษุผู้ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เที่ยวไปกับด้วยหมู่แล้ว ในเวลาอุปัฏฐากพระเถระในเวลาเย็น เมื่อพระเถระถามว่า "พรุ่งนี้พวกเราจะเที่ยวบิณฑบาตที่ไหน?" เรียนว่า "ในบ้านโน้น ขอรับ" คิดถึงที่เพียงเท่านั้น จำเดิมแต่นั้นไป ไม่พึงตรึก. ภิกษุผู้เที่ยวไปรูปเดียว พึงยืนตรึกในโรงสำหรับตรึก. เมื่อตรึกจำเดิมแต่นั้นไป ย่อมเป็นผู้คลาดเคลื่อนนอกเหนือไปจากอริยวงศ์. นี้ชื่อว่า วิตักก-

สันโดษ. ก็ภิกษุเมื่อเข้าไปบิณฑบาต ไม่พึงคิดว่า "เราจักได้ ณ ที่ไหน ?" พึงไปด้วยมีพระกัมมัฏฐานเป็นใหญ่. นี้ชื่อว่า คมนสันโดษ. เมื่อแสวงหา ไม่พาภิกษุพอดีพอร้ายไป พึงพาภิกษุผู้มีละอาย มีศีลเป็นที่รักเท่านั้น ไปแสวงหา. นี้ชื่อว่า ปริเยสนสันโดษ. ภิกษุเห็นอาหารที่เขานำมาแต่ไกล ไม่พึงยังจิตให้เกิดขึ้นว่า "นั่นน่าชอบใจ นั่นไม่น่าชอบใจ." นี้ชื่อว่า ปฏิลาภสันโดษ. ภิกษุไม่พึงคิดว่า "เราจักรับบิณฑบาตที่น่าชอบใจนี้ จักไม่รับบิณฑบาตที่ไม่น่าชอบใจนี้" ดังนี้แล้ว รับบิณฑบาตอย่างใดอย่างหนึ่งแต่พออัตภาพให้เป็นไปเท่านั้น. นี้ชื่อว่า ปฏิคคหณสันโดษ.

อนึ่ง ในการรับบิณฑบาตนี้ ไทยธรรมมีมาก, (แต่) ทายกปรารถนาจะถวายน้อย, ก็ควรรับแต่น้อย. แม้ไทยธรรมมีมาก, ทั้งทายกก็ปรารถนาจะถวายมาก, ก็ควรรับแต่พอดีเท่านั้น. ไทยธรรมมีไม่มาก ทายกปรารถนาจะถวายแต่น้อย, ก็ควรรับแต่น้อย. ไทยธรรมมีไม่มาก แต่ทายกปรารถนาจะถวายมาก ก็ควรรับแต่พอดีเท่านั้น. เพราะว่า ภิกษุเมื่อไม่รู้ประมาณในการรับ ย่อมขจัดความเลื่อมใสของพวกมนุษย์เสีย ย่อมยังศรัทธาไทยของเขาให้ตกไป ย่อมไม่ทำตามคำสอน ย่อมไม่อาจประคองจิตแม้ของมารดาผู้บังเกิดเกล้า. ต่อรู้ประมาณแล้วจึงควรรับ ด้วยประการฉะนี้ อาการอย่างว่ามานี้ ชื่อว่า มัตตปฏิคคหณสันโดษ. ภิกษุไม่ควรไปสู่ตระกูลที่มั่งคั่งเท่านั้น พึงไปตามลำดับประตู. นี้ชื่อว่า โลลุปปวิวัชชนสันโดษ. ยถาลาภสันโดษเป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วในจีวรนั่นเอง. การทราบ

อุปการะอย่างนี้ว่า " เราบริโภคบิณฑบาตแล้ว จักตามรักษาสมณ-ธรรม " ดังนี้แล้ว บริโภค ชื่อว่า อุปการสันโดษ. ภิกษุไม่พึงรับประเคนบิณฑบาตที่ทายกบรรจุเต็มบาตรแล้วนำมา. เมื่ออนุปสัมบันมีอยู่ พึงให้อนุปสัมบันนั้นรับ, เมื่อไม่มี พึงให้ทายกนำไป แล้วถือเอาแต่สิ่งที่พอรับประเคนได้. นี้ชื่อว่า ปริมาณสันโดษ. การฉันด้วยคิดอย่างนี้ว่า " การฉันนี้ เป็นเหตุบรรเทาความหิวเสียได้ การออกจากทุกข์ ย่อมมีได้เพราะการฉันนี้ " ดังนี้ ชื่อว่า ปริโภคสันโดษ. ภิกษุไม่พึงเก็บหอมรอมริบไว้ฉัน อาการดังว่ามานี้ ชื่อว่า สันนิธิปริ-วัชชนสันโดษ. ภิกษุไม่เห็นแก่หน้า ตั้งอยู่ในสาราณิยธรรมพึงสละ. นี้ชื่อว่า วิสัชชนสันโดษ.

แม้ในเสนาสนะ ก็มีสันโดษ ๑๕ มีวิตักกสันโดษเป็นต้น. สันโดษเหล่านั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในบิณฑบาตนั่นแล. ส่วนคิลานปัจจัย เข้ากันได้กับบิณฑบาตนั่นเอง. ในคิลานปัจจัยนั้น ภิกษุพึงยินดีด้วยยถาลาภสันโดษ ยถาพลสันโดษ และยถาสารูปป-สันโดษเท่านั้น.

อรรถกถาสันโดษ ๕๐ จบ.

[๓๐๘] ฎีกาสังคีติสูตร และจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นว่า " บทว่า **สาทกภิกฺขุนา** ได้แก่ อันภิกษุผู้ยินดีจีวรของคฤหบดี. บทว่า **เอกมาสมตฺตํ** ความว่า จะตรึกประมาณ ๑ เดือน ที่รู้กันว่าเป็นเดือนทำจีวร ควรอยู่, อธิบายว่า จะตรึกถัดจากนั้นไป ไม่ควร. จริงอยู่ การปฏิบัติในพระศาสนา ย่อมเป็นไปเพื่อต้องการข่มความ

อยากได้วัตถุแม้ทั้งหมด เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ย่อมทำได้ โดยกึ่งเดือนเท่านั้น เพราะความที่การได้เป็นของไม่เนื่องด้วยผู้อื่น. แต่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตไว้ประมาณ ๑ เดือน เพราะการได้ของภิกษุผู้ยินดีด้วยคฤบดีจีวรนอกนี้ เนื่องด้วยผู้อื่น การตรึกเพียงหนึ่งเดือนหรือกึ่งเดือนดังพรรณนามาฉะนี้ ชื่อว่า วิตักกสันโดษ ความที่การตรึกเป็นไปชั่วเวลาที่ท่านกำหนดไว้. ภิกษุแม้ปรารถนาพระมหาเถระเป็นสหายของตนในการแสวงหานั้น กล่าวด้วยความเคารพอย่างหนักอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ กระผมจักไปสู่ประตูบ้าน ดังนี้. ฝ่ายพระเถระ ทราบอัธยาศัยของเธอแล้ว กล่าวว่า ผู้มีอายุ แม้เราก็จักไป. พระเถระ ถามปัญหาด้วยหวังว่า โอกาสแห่งความตรึกจงอย่ามีแก่ภิกษุนี้ ดังนี้แล้ว เข้าไปสู่บ้าน.

บทว่า **อุจฺจารปลิพุทฺโธ** คือ ผู้อันอุจจาระเบียดเบียนแล้ว. ในกาลนั้น พระปังสุกูลิกเถระ ยืนอยู่ ณ ที่นั้นนั่นเอง เจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุผล ๓ เพราะความที่กิเลสทั้งหลายอันท่านข่มได้แล้ว โดยความที่แห่งกำลังปีติและโสมนัสอันเกิดขึ้นในพระตถาคต โดยมุขคือการระลึกถึงทุกกรกิริยาของพระผู้มีพระภาคมีกำลัง. แม้การคิดว่า 'เราจักได้ ณ ที่ไหน' ดังนี้ เป็นเบื้องต้นแห่งความหวังลาภ เพราะเหตุนั้น ในคมนสันโดษนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **อจินฺตฺวา**. จะกล่าวไปไยถึงการคิดเป็นต้นอย่างนี้ว่า งเราจักได้ของดี จักได้ของที่น่าชอบใจ.ง

เมื่อจะหลีกเลี่ยงคำซักถามว่า 'ก็ภิกษุควรไปอย่างไร ?' ดังนี้

พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **กมฺมฏฺฐานสีเสเนว คมนํ** ดังนี้. เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงแสดงว่า 'ไม่ควรคิดแม้อะไร ๆ เพราะอาศัยจีวรเลย.' ภิกษุผู้มีศีลไม่เป็นที่รัก พึงเป็นปัจจัยแห่งการแสวงหาแม้ที่ไม่ควร เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **เปสลํ ภิกฺขุํ คเหตฺวา** ดังนี้.

บทว่า **อาหริยมานํ** ความว่า ซึ่งผ้าที่ตกอยู่ในป่าช้า อันบุรุษไร ๆ ทราบว่า ภิกษุเหล่านี้ เที่ยวไปแสวงหาผ้าบังสุกุล ดังนี้ แล้วนำมาจากป่าช้านั้น.

หลายบทว่า **เอวํ ลทฺธํ คณฺหนฺตสฺสาปิ** ความว่า แม้ไม่ยังปฏิลาภสันโดษให้กำเริบเลย ถือเอาอยู่ซึ่งจีวรอันตนได้แล้วอย่างนั้น.

สองบทว่า **อตฺตโน ปโหนกมตฺเตเนว** ความว่า โดยประมาณที่จะเพียงพอแก่ตนนั่นแล เพื่อประโยชน์แก่ผ้าบังสุกุลชั้นเดียวหรือ ๒ ชั้น ตามที่ตนได้แล้ว. พระอรรถกถาจารย์ ย่อมห้ามความหวังเฉพาะต่อไป ด้วย **เอว** ศัพท์อันเป็นอวธารณะ. การที่ภิกษุผู้เที่ยวไปเพื่อภิกษาในบ้านเที่ยวไปตามลำดับประตู เหมือนเที่ยวไปตามลำดับตรอก ชื่อว่า **โลลุปปวิวัชชนะ** เพราะความโลเลในจีวรอันเธอยกขึ้นเสียไกลแล้ว.

บทว่า **ยาเปตุํ** แปลว่า ยังอัตภาพให้เป็นไป. บทว่า **โธวนูปเคน** แปลว่า ควรแก่การซัก. บทว่า **ปณฺณานิ** ได้แก่ ใบมะม่วงและใบหว้าเป็นต้น.

บทว่า **อโกเปตฺวา** คือไม่ยังสันโดษให้กำเริบ. บทว่า **ปโห-**

**นกนีหาเรเนว** ความว่า การถือเอาผ้าเนื้อหยาบและละเอียดเป็นต้น ตามที่ได้แล้วกระทำ โดยทำนองที่จะเพียงพอแก่ไตรจีวรมีอันตรวาสก เป็นต้น ที่ตนประสงค์จะทำนั่นแล.

บทว่า **ติมณฺฑลปฺปฏิจฺฉาทนมตฺตสฺเสว** ความว่า ทำจีวร พอปกปิดมณฑล ๓ เท่านั้น อย่างนี้ คือ ถ้าเป็นผ้านุ่ง ปิดมณฑลสะดือ มณฑลเข่า ถ้าผ้านอกนี้ ปิดมณฑลหลุมคอ มณฑลเข่า. ก็ประมาณ นั้น โดยอรรถ ย่อมเป็นประมาณดังกล่าวแล้ว โดยที่สุดอย่างต่ำแห่ง ไตรจีวรนั่นแล. บทว่า **อวิจริตฺวา** แปลว่า ไม่เที่ยวไปแล้ว.

บทว่า **กุสิพนฺธนกาเล** ความว่า ในเวลาประกอบมณฑล เย็บเข้ากัน. สองบทว่า **สตฺต วาเร** สิ้นวาระที่เย็บ ๗ ครั้ง.

การไม่กระทำความแปลกอะไร ๆ ด้วยการแสดงกัปปพินทุ ชื่อ ว่า กัปปสันโดษ. เพื่อจะแสดงประโยชน์ในการบริโภคจีวรโดยตรง นั่นแลว่า 'การบริโภคจีวรย่อมสำเร็จ เพราะให้ถึงประโยชน์มีการ บำบัดเสียได้ซึ่งความหนาวเป็นต้น' พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าว ว่า **หิริโกปินปฺปฏิจฺฉาทนมตฺตวเสน** ดังนี้. เพราะเหตุนั้น พระ ผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า 'เพียงเพื่อจะปกปิดอวัยวะเครื่องยังหิริให้ กำเริบ.'

บทว่า **วฏฺฏติ** ความว่า สันโดษย่อมไม่กำเริบก่อน เพราะ ยังไม่ได้สัมภาระและทักขิไณยบุคคล.

สองบทว่า **สาราณียธมฺเม ฐตฺวา** ความว่า ดำรงอยู่ในความ เป็นผู้มีการบริโภคโดยทั่วไป กับภิกษุทั้งหลายผู้มีศีล. ปิณฑปาติก-

ภิกษุ ย่อมตรึกว่า 'วันนี้เราจักเที่ยวบิณฑบาต ณ ที่ไหนหนอแล.' เมื่อพระเถระถามว่า 'พรุ่งนี้ พวกเราจักเที่ยวบิณฑบาต ณ ที่ไหน ?' คำว่า 'ในบ้านโน้น ขอรับ'" นี้เป็นการให้คำตอบก็จริง ถึงดังนั้น พระอรรถกถาจารย์ ก็กล่าวว่า **เอตฺตกํ จินฺเตตฺวา** ดังนี้ เพราะหมายเอาจิตเป็นเหตุคิดแล้วจึงกล่าว.

สองบทว่า **ตโต ปฏฺฐาย** ความว่า จำเดิมแต่กาลที่เธอยืนตรึกอยู่ในโรงเป็นที่ตรึก คือว่า ถัดจากกาลนั้นไป.

คำว่า **อริยวํสา จุโต โหติ** นี้ พึงถือเอาด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์แม้ทั้ง ๓. ไม่พึงถือเอาด้วยสามารถแห่งภิกษุผู้ประพฤติข้อเดียวเท่านั้น. จริงอยู่ ภิกษุแม้ทั้งหมดผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์ ย่อมได้เพื่อจะตรึกคราวเดียวเท่านั้น, นอกนั้น ย่อมไม่ได้.

บทว่า **ปริพาหิโร** คือ เป็นผู้อยู่ภายนอกจากความเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยวงศ์. วิตักกสันโดษนี้นั้น ย่อมไม่กำเริบ และย่อมหมดจดด้วยมนสิการพระกัมมัฏฐาน. แม้ในสันโดษเหล่าอื่นจากวิตักกสันโดษนี้ ก็นัยนี้เหมือนกัน. เพราะเหตุนั้นนั่นแล พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **กมฺมฐานสีเสน คฏฺนฺตพฺพํ** ดังนี้. **เอว** ศัพท์ในบทว่า **คเหตพฺพเมว** นี้ ประกอบในฐานะไม่ควร, พึงประกอบว่า **ยาปนมตฺตเมว คเหตพฺพํ** ดังนี้.

บทว่า **เอตฺถ** คือ ในการรับบิณฑบาตนี้. บทว่า **อปฺปํ** ความว่า ควรรับเอาแต่น้อย แม้โดยประมาณพอยังอัตภาพให้เป็นไปแห่งตน เพื่อยังจิตข องทายกให้ยินดี.

บทว่า **ปมาเณนว** คือ พึงรับแต่น้อย โดยประมาณพอยังอัตภาพให้เป็นไปแห่งตนเท่านั้น. พระอรรถกถาจารย์ เพื่อจะแสดงเหตุในคำนี้ว่า **อปฺปํ คเหตพฺพํ ปมาเณน คเหตพฺพํ** ดังนี้ จึงกล่าวคำว่า **ปฏิคฺคหณสฺมึ** เป็นต้น.

บทว่า **มกฺเขติ** แปลว่า ย่อมทำลาย. บทว่า **วินิปาเตติ** คือ ย่อมให้พินาศ เพราะประกอบผิดไปในฐานะอันไม่ควร. บทว่า **สาสนํ** คือคำสั่งสอน ได้แก่ คำพร่ำสอน ของพระศาสดา.

บทว่า **น กโรติ** คือ ย่อมไม่ปฏิบัติ. การเที่ยวไปตามลำดับประตู เหมือนภิกษุผู้เที่ยวไปตามลำดับตรอก ชื่อว่า โลลุปปวิวัชชน-สันโดษ เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **ทฺวารปฺปฏิปาฏิยา คนฺตพฺพํ** ดังนี้.

บทว่า **หราเปตฺวา** ได้แก่ นำส่วนเกินออกเสีย.

การบริโภค ชื่อว่า **นิสสรณะ** เพราะเป็นเครื่องสลัดออกจากความกำหนัดในอาหาร ของภิกษุ คือ ความเป็นผู้มีความต้องการจะบรรเทาความหิว. ก็ประโยชน์มีการตั้งอยู่แห่งกายเป็นต้น มาแล้วโดยการถึงความต้องการนั่นเอง เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **ชิฆจฺฉาย ฯ เป ฯ สนฺโตโส นาม** ดังนี้. อธิบายว่า ไม่พึงเก็บหอมรอมริบไว้กินแม้ในวันนั้น. ส่วนประโยชน์นอกนี้ พระผู้มีพระภาคทรงห้ามไว้แล้ว ด้วยสิกขาบทนั่นแล.

สองบทว่า **สาราณียธมฺเม ฐิเตน** ความว่า ผู้ตั้งอยู่ในความเป็นผู้มีการบริโภคสาธารณะกับภิกษุทั้งหลายผู้มีศีล.

สองบทว่า **ปิณฺฑปาเต วุตฺตนเยเนว** ความว่า สันโดษในเสนาสนะเหล่านั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในบิณฑบาตนั่นแล ตามสมควร โดยนัยเป็นต้นว่า 'ภิกษุผู้ยินดี ย่อมตรึกว่า 'วันนี้ เราจักอยู่ ณ ที่ไหน ?' ภิกษุเมื่อตรึกนอกจากนั้น ย่อมเป็นผู้เคลื่อน เป็นผู้เหินห่าง จากอริยวงศ์. อนึ่ง คำทั้งหมดมีอาทิอย่างนี้ว่า 'แม้เมื่อแสวงหาเสนาสนะ ไม่พึงคิดว่า 'เราจักได้ ณ ที่ไหน ?' แล้ว พึงไปด้วยมุ่งพระกัมมัฏฐานเป็นใหญ่เท่านั้น ดังนี้' ก็มีนัยเหมือนนัยก่อนนั่นแล.

เมื่อมีคำถามว่า 'ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาค เมื่อทรงแสดงสันโดษในปัจจัย ในสังคีติสูตรนี้ จึงไม่ทราบจัดสันโดษในคิลานปัจจัยเข้าด้วย ? พระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงคำเฉลยว่า 'ก็ข้อนั้น ท่านไม่ควรเห็นอย่างนั้น.' จึงกล่าวว่า **คิลานปฺปจฺจโย ปน ปิณฺฑปาตํเยว ปวิฏฺโฐ** ดังนี้. อธิบายว่า 'เพราะความที่แห่งคิลานปัจจัยนั้น เป็นของเสมอกัน ( กับบิณฑบาต ) โดยความเป็นของอันภิกษุพึงกลืนกิน.'

เมื่อมีคำถามว่า 'ถ้าว่า เมื่อถือเอาความเช่นนั้น พึงปรารถนาสันโดษ ๑๕ อย่าง แม้มีวิตักกสันโดษเป็นต้น แม้ในคิลานปัจจัยนั้น เหมือนในบิณฑบาตสิ ?' พระอรรถกถาจารย์ เมื่อจะแสดงคำเฉลยว่า 'ไม่ควรปรารถนา' ดังนี้ จึงกล่าวว่า **ตตฺถ** เป็นต้น.

ฎีกาแห่งสันโดษ ๕๐ จบ.

[๓๐๙] ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ พระอรรถกถาจารย์ กล่าว

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๖๒.

ไว้ว่า " สันโดษนี้แม้ทั้งหมด ซึ่งมีประเภทตามที่กล่าวมานี้ พระผู้มีพระภาค ตรัสให้ชื่อว่า **สนฺตุฏฺฐี. สนฺตุฏฺฐี** นั้น พึงทราบว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุการละบาปธรรมทั้งหลายมีความมักมาก ความมักใหญ่ และความปรารถนาลามกเป็นต้น เพราะความเป็นเหตุแห่งสุคติ เพราะความเป็นคุณอุดหนุนอริยมรรค และเพราะความเป็นเหตุแห่งความเจริญมีความไม่ขัดข้องในทิศทั้ง ๔ เป็นต้น."

อรรถกถา[๑]ขุททกวิภังค์ ว่า " ภาวะคือความปรารถนาเกินซึ่งลาภของตน ของบรรพชิตผู้ไม่สันโดษด้วยปัจจัยมีจีวรเป็นต้น อันตนได้แล้วนั้น ๆ ก็หรือของคฤหัสถ์ผู้ไม่สันโดษแล้วด้วยรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันตนได้แล้วนั้น ๆ ชื่อว่า **อติจฺฉตา**. แม้คำว่า **อตฺริจฺฉตา** ก็เป็นชื่อของ **อติจฺฉตา** นั่นเอง."

[๓๑๐] ฎีกาขุททกวิภังค์นั้นว่า " มีวิเคราะห์ว่า 'ผู้ใด ย่อมปรารถนาเกิน เหตุนั้น ผู้นั้น ชื่อว่า **อติจฺจิจฺโฉ** (ผู้ปรารถนาเกิน).' ครั้นเมื่อคำว่า ความเป็นแห่งบุคคลผู้ปรารถนาเกินนั้นชื่อว่า **อติจฺจิจฺฉตา** ดังนี้ อันพระอรรถกถาจารย์ควรจะกล่าว แต่ลบ **จ** อักษรเสีย จึงกล่าวว่า **อติจฺฉตา** ดังนี้. ก็ **อติจฺฉตา** นั่นเอง อันพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **อตฺริจฺฉตา** เหตุนั้น พึงทราบบทสำเร็จแม้ในคำว่า **อตฺริจฺฉตา** นั้น โดยวิธีอันมาในเนรุตติปกรณ์. อีกอย่างหนึ่ง ความปรารถนาในปัจจัยนั้น ๆ ก้าวล่วงปัจจัยตามที่ตนได้แล้ว ชื่อว่า **อตฺริจฺฉตา. อตฺริจฺฉตา** นั้นนั่นแล พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า **อติจฺฉตา** เพราะ

๑. สมฺโมหวิโนทนี. ๖๑๔.

ทำการอาเทศ **ตฺรุ** อักษรให้เป็น **ต** อักษร."

อนุฎีกาขุททกวิภังค์นั้นว่า " บทว่า **เนรุตฺติวิธาเนน** ความว่า โดยการแปลง **ตฺร** อักษรให้ถึงความเป็น **ต** อักษร. "

ฎีกาเอกนิบาต อังคุตตรนิกายเป็นต้นว่า " ความปรารถนาใน ปัจจัยนั้น ๆ ชื่อว่า **อตฺริจฺฉตา**. "

อรรถกถารถวินีตสูตร[๑] และเอกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๒]เป็นต้นว่า " ความปรารถนาลาภของชนอื่น ของบุคคลผู้ไม่เบื่อแล้วในลาภของตน ชื่อว่า **อตฺริจฺฉตา**. "

[๓๑๑] จริงอยู่ วัตถุที่ตนได้แล้ว แม้เป็นของประณีต ก็ย่อมปรากฏแก่บุคคลผู้ปรารถนาเกินดุจของเลว, วัตถุที่คนอื่นได้ แม้เป็นของเลว ก็ย่อมปรากฏดุจของประณีต. ข้าวต้มที่เขาต้มไว้ หรือภัตรหรือขนมในภาชนะเดียวกัน ที่เขาใส่ลงในบาตรของตน ย่อมปรากฏดุจของเลว ( ส่วน ) ที่ใส่ลงในบาตรของภิกษุอื่น ย่อมปรากฏดุจของประณีต. ก็ความปรารถนาเกินนี้ ย่อมมีได้ทั้งคฤหัสถ์แล้วบรรพชิต ทั้งสัตว์ดิรัจฉาน. ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ ( เป็นอุทาหรณ์ ).

ได้ยินว่า กุฎุมพีคนหนึ่ง นิมนต์ภิกษุณี ๓๐ รูปแล้ว ได้ถวายภัตรพร้อมทั้งขนม. พระสังฆเถรี ให้เปลี่ยนขนมในบาตรของภิกษุณีทั้งหลายแล้ว ภายหลัง ก็ได้เคี้ยวกินขนมที่ตนได้แล้วนั่นเอง.

เรื่องนี้มาในอรรถกถา[๓]ขุททกวิภังค์.

๑. ป. สู. ๒/๑๘๕. ๒. มโน. ปู. ๑/๗๘. ๓. สมฺโมหวิโนทนี. ๖๑๕.

[ เรื่องพระราชบุตร ]

[๓๑๒] ในอดีตกาล พระราชโอรสของพระเจ้ากรุงพาราณสี ถูกพระราชบิดาเนรเทศ จึงพาพระนางอสิตาภู ผู้เป็นพระเทวีของตน เข้าไปป่าหิมพานต์ เสวยปลาเนื้อและผลไม้ อยู่ในบรรณศาลา.

พระราชกุมารนั้น เห็นนางกินนรีตนหนึ่ง มีจิตปฏิพัทธ์แล้ว จึงละพระเทวี เดินติดตามรอยเท้าของนางกินนรีไป.

พระเทวี ทรงดำริว่า " พระราชกุมารนี้ ไม่นับถือเรา จึงติดตามนางกินนรีไป " แล้วเข้าไปหาดาบสรูปหนึ่ง เรียนกสิณบริกรรมยังฌานและอภิญญาให้เกิดแล้ว ได้มายืนอยู่แทบประตูบรรณศาลาของตน.

ฝ่ายพระราชกุมารนั้น ติดตามนางกินนรีอยู่ ไม่เห็นหนทางที่นางไป หมดความหวังแล้ว ก็กลับมา. พระเทวี เห็นเธอมาอยู่ จึงเหาะขึ้นในอากาศ ไปแล้ว ณ ที่อื่น. ในกาลที่พระเทวีไปแล้ว พระราชกุมารนั้น คร่ำครวญอยู่ กล่าวคาถานี้ในอสิตาภูชาดก[๑] ในนวมวรรคทุกนิบาตว่า

**" บุคคลผู้ปรารถนาเกิน ย่อมเสื่อมจากประโยชน์ เหมือนเราเสื่อมแล้วจากพระนางอสิตาภูเทวี ฉะนั้น เพราะความโลภจัด และเพราะความเมาด้วยสามารถแห่งความโลภจัด. "**

[ แก้อรรถ ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **อตฺริจฺฉํ อติโลเภน** ความว่า

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๓/๓๐๗.

ความทะยานอยากไม่มีที่สิ้นสุด กล่าวคือความปรารถนาในกามคุณนั้น ๆ พระราชกุมารตรัสว่า **อตฺริจฺฉา**, ความโลภที่เป็นไปล่วง พระราชกุมารตรัสว่า **อติโลโภ**.

บทว่า **อติโลภมเทน จ** ความว่า ชื่อว่า ความเมาด้วยอำนาจความโลภจัด เพราะยังความเมาว่าตัวเป็นบุรุษให้เกิดขึ้น. มีคำอธิบายอันพระราชกุมารตรัสไว้ดังนี้ว่า "บุคคลผู้ปรารถนาจัดด้วยสามารถแห่งความอยากเกินไป ย่อมเสื่อมจากประโยชน์ เหมือนเราเสื่อมแล้วจากพระนางอสิตาภูราชธิดาฉะนั้น เพราะความโลภจัดและเพราะความเมาด้วยสามารถแห่งความอยากได้เกินไป."

[๓๑๓] จำเดิมแต่นั้น พระราชกุมารนั้น อยู่ในป่าแต่ผู้เดียวเท่านั้น โดยกาลล่วงไปแห่งพระราชบิดา ได้เสด็จไปรับราชสมบัติแล้ว.

ส่วนในอรรถกถาแห่งวิภังค์[๑] พระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ว่า "เทพดาผู้สิงอยู่ที่ต้นไม้" กล่าวคาถานี้ว่า

**"บุคคลผู้ปรารถนาจัดนั้น ย่อมเสื่อมจากประ-**
**โยชน์ของตน ดุจพระราชกุมารปรารถนานาง**
**จันทกินนรี เสื่อมแล้วจากพระนางอสิตาภู ฉะนั้น**
**เพราะความโลภจัด และเพราะความเมาด้วย**
**สามารถแห่งความโลภจัด."**

เทพดา ได้ทำการเยาะเย้ยกับด้วยพระราชาว่า "บุคคลผู้ปรารถนาเกิน ย่อมเสื่อมจากประโยชน์ของตน คือ ยังประโยชน์

๑. สมฺโมหวิโนทนี. ๖๑๕.

ของตนให้ย่อยยับไปเพราะความโลภจัด เหมือนพระราชกุมารปรารถนา นางจันทกินนรี เสื่อมแล้วจากพระนางอสิตาภูราชเทวีฉะนั้น."

ฎีกาวิภังค์นั้นว่า "บทว่า **อตฺริจฺฉํ** ความว่า ปรารถนาเกิน คือปรารถนาล่วง. เพราะเหตุไร ? เพราะความโลภจัด และเพราะความเมาด้วยสามารถแห่งความโลภจัด กล่าวคือความปรารถนาด้วยสามารถความอยากได้เกินไป. ประโยชน์ของตน เทพดากล่าวว่า **อตฺตา**. สองบทว่า **หายติ ชิยฺยติ** ความว่า ประโยชน์ที่ตนยึดถือไว้ หรือประโยชน์ที่ตนถึงแล้ว เหตุนั้น จึงชื่อว่า **อตฺตา**. อธิบายว่า ยังประโยชน์ที่ยึดถือไว้แล้วหรือถึงแล้วนั้นให้ย่อยยับไป เหมือนพระราชกุมารปรารถนานางจันทกินนรี แล้วเสื่อมจากพระนางอสิตาภูฉะนั้น."

อนุฎีกาวิภังค์นั้นว่า "ในสองบทว่า **อตฺตหิตํ อตฺตา** นี้ พระ-ฎีกาจารย์ กล่าวนิเทส ด้วยการลบบทเบื้องปลาย เหมือนอุทาหรณ์ว่า **รูปภโว รูปํ** และว่า **ภีมเสโน ภีโม.** พึงทราบบทสำเร็จโดยนัยแห่งนิรุตติปกรณ์ว่า **อาทินฺโน ปตฺโต วา อตฺโถติ อตฺตา** ดังนี้."

คำทั้งหมดนั้น ย่อมผิดจากบาลีชาดกตามที่กล่าวแล้ว พร้อมทั้งอรรถกถา.

เรื่องพระราชบุตร จบ.

[๓๑๔] นัยอันมาในอรรถกถาขุททกวิภังค์[๑] และสังคีติสูตร[๒]ว่า "ในกาลแห่งพระกัสสปพุทธเจ้า บุตรเศรษฐี ชื่อมิตตวินทุกะ

๑. สมฺโมหวิโนทนี. ๖๑๖. ๒. สุ. วิ. ๓/๒๔๐.

เป็นคนไม่มีศรัทธา ไม่เลื่อมใส อันมารดากล่าวว่า " พ่อ วันนี้ เจ้าจงสมาทานอุโบสถ ฟังธรรมในวิหารตลอดคืนยังรุ่ง แม่จักให้ทรัพย์พันหนึ่งแก่เจ้า " เพราะความโลภในทรัพย์ จึงสมาทานอุโบสถกำหนดว่า " ที่นี้จักไม่มีภัยแต่ไหน " แล้วนอนหลับ ณ ภายใต้ธรรมาสน์ตลอดคืนยังรุ่ง เวลาเช้า ก็ไปสู่เรือน รับเอาทรัพย์พันหนึ่งทันทีแล้วดื่มข้าวยาคู. เขาปรารถนาจะแล่นเรือไปยังสมุทร ด้วยหวังว่า " เราจักรวบรวมทรัพย์. " ลำดับนั้น มารดาห้ามเขาว่า " พ่อ ในตระกูลนี้มีทรัพย์ถึง ๔๐ โกฏิ อย่าไปเลย. " เขาไม่เชื่อ จะไปให้ได้. มารดาได้ยืนขวางหน้าไว้. เขาโกรธ คิดว่า " มารดานี้ยังยืนขวางหน้าอยู่ได้ " จึงข้ามมารดาที่ตนประหารให้ล้มลงด้วยเท้า แล้วเดินไป. เมื่อเขาขึ้นเรือไปอยู่ ในวันที่ ๗ เรือได้หยุดแล้ว. มนุษย์ทั้งหลายจึงให้จับสลากสำหรับกาฬกัณณี. สลากนั้น ตกถึงเขาคนเดียวถึง ๓ หน. มนุษย์เหล่านั้น จึงให้แพแก่เขาแล้วโยนลงในสมุทร. เขาไปถึงเกาะแห่งหนึ่ง เสวยสมบัติอยู่กับพวกนางเวมานิกเปรต แม้นางเวมานิกเปรตเหล่านั้น กล่าวห้ามอยู่ว่า " ท่านอย่าได้ไปทางอื่น ๆ เลย " ( ก็ยังขืนไป ) เมื่อชมสมบัติทวีคูณนั้น ๆ ไปพลาง ได้เห็นเปรตตนหนึ่งผู้ทรงจักรกรดโดยลำดับ. จักรนั้นได้ปรากฏแก่เขาดุจดอกปทุม. นายมิตตวินทุกะอ้อนวอนว่า " ท่านจงให้ดอกปทุมนั้นแก่ข้าพเจ้า. " เปรตนั้น กล่าวว่า " นาย นี้ไม่ใช่ดอกปทุม มันเป็นจักรกรด. " เขากล่าวว่า ท่านไม่ปรารถนาจะให้แก่ข้าพเจ้า จึงลวงข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นดอกปทุมหรือ ? เปรตนอกนี้ คิด

ว่า " แม้บุรุษนี้ คงทำกรรมเช่นกับกรรมที่เราทำ จึงปรารถนาจะเสวยผลของกรรมนั้น " แล้วสวมจักรลงบนกระหม่อมของเขา แล้วหนีไป.

[๓๑๕] ฎีกาสังคีติสูตรว่า " อธิบายว่า เพราะความโลภในทรัพย์ ไม่ใช่เพราะความพอใจในธรรม. ชื่อว่า หาภัยแต่ที่ไหนมิได้ เพราะความเป็นสภาพที่ใคร ๆ จะไม่พึงปลุกให้ลุกขึ้น. มารดาห้ามไว้ด้วยประสงค์ว่า " ชื่อว่า การไปในสมุทร มีอันตรายมาก." สองบทว่า **อนฺตรึ กตฺวา** ความว่า ทำมารดาไว้ในระหว่างเท้าทั้ง ๒ ด้วยสามารถแห่งการข้ามไป. เรือได้หยุดแล้ว เพราะลมไม่พัด ด้วยกำลังกรรมอันลามกของนายมิตตวินทุกะนั้น. นายมิตตวินทุกะนั้น เสวยสมบัติอยู่ด้วยอานุภาพแห่งอุโบสถกรรม อันตนรักษาแล้ว ตลอดวันหนึ่ง อันพวกนางเวมานิกเปรตอื่น ๆ กล่าวห้ามแล้ว เหมือนนางเวมานิกเปรตพวกก่อน กล่าวห้ามว่า " ท่านอย่าได้ไปทางอื่น ๆ เลย " เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **ตาหิ ปรโต ปรโต มา อคมาสีติ วุจฺจมาโน** ดังนี้. บทว่า **ขุรจกฺกธรํ** ความว่า ซึ่งบุรุษ คนหนึ่ง ผู้ทรงจักรอันคมเหมือนคมมีดโกน. จักรกรดนั้น ได้ปรากฏแล้วด้วยกำลังกรรมอัมลามก.

[๓๑๖] ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ (เกิด) เป็นเทวราชองค์หนึ่ง เที่ยวจาริกไปในอุสสทนรก ได้ถึงที่นั้น. นายมิตตวินทุกะ เห็นพระโพธิสัตว์นั้นแล้ว ถามว่า " ข้าแต่เทวราชเจ้า จักรนี้ ย่อมครอบบดอยู่ ดุจเครื่องบด ๆ เมล็ดงาฉะนั้น ข้าพเจ้าทำบาปอะไรไว้หนอ ? "

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ เมื่อจะแสดงกรรมที่เขาทำไว้แก่เขา จึงกล่าว ๓ คาถา ในจตุททวารชาดก[๑] ในทสกนิบาตว่า

**" เพื่อน ท่านได้ทรัพย์ตั้ง ๒๐ แสน มิใช่นิด หน่อย มิได้ทำตามคำของญาติทั้งหลายผู้เอ็นดู แล่นเรือไปสู่สมุทรสาครอันกว้างใหญ่ ซึ่งมีความสำเร็จน้อย ได้เสวยสมบัติกับด้วยนางเวมานิกเปรต ๔ นาง แล้วได้ประสพ ๘ นาง เสวยสมบัติกับด้วยนางเวมานิกเปรต ๘ นาง แล้วได้ประสพ ๑๖ นาง แล้วได้เสวยสมบัติกับด้วยนางเวมานิกเปรต ๑๖ นาง แล้วได้ประสพ ๓๒ นาง ออกจะมักมากไป จึงได้มายินดีจักร จักรย่อมพัดผันบนกระหม่อมของท่านซึ่งเป็นคนอันความอยากขจัดแล้ว."**

[ แก้อรรถ ]

[๓๑๗] อรรถกถาชาดกว่า " บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ลทฺธา** ความว่า ท่านทำอุโบสถกรรม และรับเอาทรัพย์พันหนึ่ง จากสำนักของมารดา เมื่อทำการค้าขาย ได้ทรัพย์พันหนึ่ง และทรัพย์อีกมากมายตั้ง ๒๐ แสน.

บทว่า **นากริ** ความว่า ไม่สันโดษด้วยทรัพย์นั้น แล่นเรือไปสู่สมุทร แม้มารดากล่าวโทษในสมุทรห้ามอยู่ ก็มิได้ทำตามคำโดยชอบของญาติทั้งหลายผู้อนุเคราะห์ ได้แล่นเรือไปสู่สมุทรอันกว้าง

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๕/๔๒๓.

ใหญ่ อันสามารถจะให้เรือโลดขึ้น (จมได้). บทว่า **อปฺปสิทฺธิยํ** คือ มีความสำเร็จน้อย ได้แก่ มีความพินาศมาก. สองบทว่า **จตุพฺภิ อฏฺฐ** ความว่า ด้วยผลแห่งอุโบสถกรรม ที่ทำไว้วันหนึ่ง เพราะอาศัยมารดา ท่านจึงได้หญิง ๔ คน ในวิมานแก้วผนึก; ต่อจากนั้น ได้หญิง ๘ คน ในวิมานเงิน ได้หญิง ๑๖ คน ในวิมานแก้วมณี ได้หญิง ๓๒ คน ในวิมานทอง.

[๓๑๘] ฎีกาสังคีติสูตรว่า " บทว่า **จตุพฺภิ** ความว่า กับด้วยนางเวมานิกเปรต ๔ คน ผู้เช่นกับนางอัปสร. สองศัพท์ว่า **สมฺปตฺตึ อนุภวิตฺวา** เป็นคำที่เหลือ (อันควรนำมาเชื่อมเข้า). บทว่า **อฏฺฐชฺฌคมา** ความว่า ได้ประสพนางเวมานิกเปรต ๘ คน ที่วิเศษกว่านั้นโดยคุณมีรูปเป็นต้น. บทว่า **อตฺริจฺฉํ** ความว่า ชื่อว่า ปรารถนาในกามคุณนั้น ๆ เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยความโลภจัด ที่นับว่าปรารถนาเกินส่วน. "

อรรถกถาชาดกว่า " สองบทว่า **อตฺริจฺฉํ จกฺกมาสโท** ความว่า ท่านเป็นคนชั่ว ไม่สันโดษด้วยทรัพย์ตามที่ได้แล้ว ชื่อว่าปรารถนาเกินส่วน เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยความปรารถนาเกิน กล่าวคือความละโมบอันล่วงเลยทรัพย์ที่ได้แล้ว ๆ อย่างนี้ว่า " เราจักได้เกิน คือยิ่งขึ้นไปกว่า " เพราะความที่อุโบสถกรรมนั้นสิ้นแล้ว จึงล่วงเลยหญิง ๓๒ คน ไปถึงเมืองเปรตนี้ ได้รับจักรกรดด้วยผลแห่งอกุศล คือให้การประหารมารดานั้น. ปาฐะว่า **อติจฺฉํ** ก็มี. อธิบายว่า ปรารถนาจนเกินไป.

ฎีกาสังคีติสูตรว่า " บทว่า **จกฺกํ** ได้แก่ จักรอันคมดุจมีดโกน. บทว่า **อาสโท** ความว่า ย่อมมายินดี เพราะความที่อกุศลกรรมนั้น เป็นเหตุนำความพินาศมาให้.

ฎีกาวิภังค์ว่า " บทว่า **อิจฺฉาหตสฺส** คือ ผู้อันความอยากเบียดเบียนแล้ว.

อรรถกถาชาดกว่า " บทว่า **ภมติ** ความว่า จักรนี้ เมื่อจะบดกระหม่อมของท่านนั้น ผู้เป็นคนอันความอยากขจัดแล้ว ในบัดนี้หมุนอยู่บนกระหม่อม ดุจจักรของช่างหม้อฉะนั้น.

เรื่องมิตตวินทุกะ พึงตรวจดูแม้ในมิตตวินทุกชาดก ในนวมวรรคเอกนิบาต และในทุติยวรรคปัญจกนิบาต.

[ เรื่องหมี ]

[ ๓๑๙ ] ในอดีตกาล หมีแม้ตัวหนึ่ง อยู่ในพุ่มไม้ใกล้บรรณศาลาของดาบสผู้หนึ่ง ถูกความอยากจัดครอบงำแล้ว ออกจากป่าไปสู่ปัจจันตคาม เข้าไปสู่พุ่มไม้แล้ว. มนุษย์ทั้งหลาย มีธนูและท่อนไม้เป็นต้นในมือ ล้อมพุ่มไม้นั้นแล้ว ตีหมีนั้นซึ่งออกหนีไปอยู่ ด้วยธนูและท่อนไม้. หมีนั้น ศีรษะแตก มีเลือดไหล ไปสู่ที่อยู่ของตนแล้วคิดว่า " ทุกข์นี้ เกิดขึ้นแก่เรา ด้วยสามารถแห่งความโลภ คือความอยากเกินไป, บัดนี้ เราข่มความอยากไม่ได้แล้ว จักไม่จับอาหารเลย " ดังนี้แล้วไปสู่อาศรม อธิษฐานองค์อุโบสถแล้วก็นอนอยู่ อันดาบสถามว่า " วันนี้ เจ้ารักษาอุโบสถเพื่อต้องการอะไร ? " จึงกล่าว ๒ คาถานี้ใน

ปัญจุโปสถชาดก[๑] ในปกิรณกวรรคว่า

**"ข้าพเจ้าดูหมิ่น (ละเลย) ที่อยู่อาศัยของตน**
**ได้ไปสู่ที่ชุมนุมชน เพราะความเป็นผู้มักมาก.**
**ชนทั้งหลายออกจากบ้านนั้นแล้ว พากันโบย**
**ข้าพเจ้าด้วยเกาทัณฑ์. ข้าพเจ้านั้น ศีรษะแตก**
**มีอวัยวะเปื้อนด้วยเลือด จึงกลับมาสู่ที่อยู่ที่ตน**
**เคยอยู่. เพราะเหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงรักษาอุโบสถ**
**ขอความเป็นผู้มักมาก อย่าได้มาอีกเลย."**

[ แก้อรรถ ]

อรรถกถาชาดกว่า " บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อติหีฬยาโน** คือ ดูหมิ่น ได้แก่ ติเตียนอยู่. บทว่า **โกทณฺฑเกน** ได้แก่ ด้วยคันธนู และด้วยไม้ค้อนทั้งหลาย.

อรรถกถา[๒]ขุททกวิภังค์ว่า "ข้าพเจ้าได้ไปสู่ชนบทชื่อ **มลตะ.**"

ฎีกาวิภังค์ว่า "บทว่า **อติเหฬยาโน** แปลว่า ดูหมิ่นอยู่. บทว่า **มลตํ** ได้แก่ สู่ชนบทที่มีชื่ออย่างนั้น หรือสู่กลางแจ้ง. บทว่า **โกทณฺฑเกน** คือ ด้วยคันแห่งเกาทัณฑ์. บางอาจารย์ กล่าวว่า " ด้วยไม้ตะบอง." บทว่า **รุหิรมกฺขิตฺโค** แปลว่า มีตัวอันเลือดติดแล้ว."

เรื่องหมี จบ.

กถาว่าด้วยเรื่องแห่งการเป็นผู้มักมาก จบ.

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๖/๓๒๒. ๒. สมฺโมหวิโนทนี. ๖๑๗.

[๓๒๐] อรรถกถา[1]เอกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "ที่ชื่อว่า **มหิจฺฉตา** ได้แก่ ความโลภใหญ่ ที่ท่านหมายกล่าวไว้ว่า บรรดาธรรมเหล่านั้น ความเป็นผู้อยากใหญ่ เป็นไฉน ? คือ ความใคร่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ของบรรพชิตผู้ไม่สันโดษด้วยจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คิลานปัจจัยเภสัชชบริขารตามมีตามได้ หรือของคฤหัสถ์ผู้ไม่สันโดษด้วยกามคุณ ๕, ความอยาก คือ ความเป็นไปแห่งความอยาก ความเป็นผู้ปรารถนาใหญ่ ความยินดี ความกำหนัดนักแห่งจิตเห็นปานนี้ใด, นี้เรากล่าวว่า **มหิจฺฉตร** ดังนี้."

ฎีกาเอกนิบาตอังคุตตรนิกายนั้นว่า "ความอยากของบุคคลนั่นใหญ่ เหตุนั้น บุคคลนั่น ชื่อว่า **มหิจฺโฉ**. ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีความอยากใหญ่นั้น ชื่อว่า **มหิจฺฉตา**. ที่ชื่อว่า **มหาโลโภ** ได้แก่ความโลภมีอารมณ์มาก เพราะกำหนัดเฉพาะวัตถุใหญ่และวัตถุมาก. ด้วยคำว่า **อิตรีตร** เป็นต้น ท่านกล่าวความเป็นผู้ปรารถนาใหญ่ที่เกิดขึ้นแก่บรรพชิตทั้งหลาย. คำว่า **ปญฺจหิ วา กามคุเณหิ** เป็นต้นท่านกล่าวด้วยสามารถแห่งคฤหัสถ์ทั้งหลาย.

อรรถกถา[2]วิภังค์ว่า "ความเป็นผู้ใคร่โดยวิเศษ ชื่อว่า **ภิยฺโยกมฺยตา**. ความอยากด้วยสามารถแห่งความปรารถนา, ความอยากนั่นแล ชื่อว่าความเป็นไปแห่งความอยาก หรืออาการแห่งความอยาก."

ฎีกาเอกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "ความเป็นไปด้วยความอยาก ชื่อว่า **อิจฺฉาคตํ**. ความเป็นผู้ปรารถนาใหญ่ ชื่อว่า **มหิจฺฉตา**. แต่

๑. มโน. ปู. ๑/๗๘. ๒. สมฺโมหวิโนทนี. ๖๑๔.

โดยอรรถ ความเป็นผู้ปรารถนาใหญ่นี้ ก็คือราคะนั่นเอง เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ราโค สาราโค** เป็นต้น.

อรรถกถาชื่ออัฏฐสาลินีว่า "สภาพใด ย่อมกำหนัดนัก เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า **สาราโค**."

อรรถกถาวิภังค์ว่า "บุคคลย่อมปรารถนาวัตถุใหญ่ ก็หรือว่า ความปรารถนาของบุคคลนั้นใหญ่ เหตุนั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า **มหิจฺโฉ** (ผู้มีความปรารถนาวัตถุใหญ่ หรือผู้มีความปรารถนาใหญ่). ความเป็นแห่งบุคคลผู้มีความปรารถนาใหญ่นั้น ชื่อว่า **มหิจฺฉตา**.

[๓๒๑] อรรถกถารถวินีตสูตร[๒] และเอกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๓]ว่า "ก็ความยกย่องคุณที่มีอยู่ และความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณ ในการรับ ชื่อว่า **มหิจฺฉตา**. แม้ **มหิจฺฉตา** นั้น มาแล้วโดยนัยนี้ว่า "คนบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีศรัทธา ย่อมปรารถนาว่า " ชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มีศรัทธา, เป็นผู้มีศีล " ย่อมปรารถนาว่า " ชนจงรู้เราว่า เป็นผู้มีศีล " ดังนี้แล."

ฎีการถวินีตสูตร และเอกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นว่า " การตั้งอยู่ในอิจฉาจาร แล้วประกาศคุณมีศีลและธุดงคธรรมเป็นต้น ที่มีอยู่ในตน ชื่อว่า **สนฺตคุณปฺปภาวนตา**. แม้ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการรับ ย่อมมีแก่บุคคลเช่นนั้น. สัมพันธ์ว่า แม้ความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณนั้น ก็มาแล้วในอภิธรรมเหมือนกัน."

๑. สมฺโมหวิโนทนี. ๖๑๘. ๒. ป. สู. ๒/๑๘๖. ๓. มโน. ปู. ๑/๗๘.

[๓๒๒] อรรถกถาวิภังค์ว่า "จริงอยู่ บุคคลผู้มีความปรารถนาใหญ่ ย่อมเป็นผู้ปรารถนาจะประกาศ ศีล หรือคันถะ หรือธุดงคคุณ โดยที่สุดแม้สักว่าการอยู่ในป่า ของตน แม้มีประมาณเล็กน้อย แก่มหาชนผู้รู้นั่นเทียว เหมือนพ่อค้าผู้ห่อของไว้ด้วยชายพก หรือเอาห่อเครื่องประดับด้วยมือแล้ว ใส่ของที่ควรใส่ลงแม้ในพก เมื่อมหาชนเห็นอยู่นั่นแล ย่อมจัดแจงขายด้วยปากว่า เชิญรับ (ซื้อ) สิ่งโน้น ๆ ฉะนั้น. ก็แลครั้นประกาศแล้ว ไม่พูดว่า พอละ ย่อมรับปัจจัยทั้งหลายที่เขานำเข้ามาแม้ด้วยเกวียน. จริงอยู่ สภาพ ๓ อย่าง อันใคร ๆ ไม่อาจจะให้เต็มได้ คือไฟไม่อาจให้เต็มได้ด้วยเชื้อ มหาสมุทรไม่อาจให้เต็มได้ด้วยน้ำ คนมักมาก ไม่อาจให้เต็มได้ด้วยปัจจัยทั้งหลาย."

**"บุคคลให้ปัจจัยทั้งหลายเป็นอันมาก ก็ไม่พึงยังแม้**
**สภาพทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ กองไฟ ๑ มหาสมุทร ๑**
**แม้คนมักมาก ๑ ให้เต็มได้."**

ฎีกาวิภังค์นั้นว่า "ย่อมเป็นผู้ใคร่เพื่อจะประกาศแก่มหาชนผู้รู้อยู่นั่นแล ยิ่ง ๆ ขึ้น ประดุจว่าคอยเตือนอยู่. บทว่า **ปจฺจเย** ได้แก่ซึ่งปัจจัยมีเชื้อเป็นต้น."

อนุฎีกาว่า " บทว่า **อุปาทานาทิปฺปจฺจเย** ความว่า ปัจจัยอันเป็นเหตุให้เต็ม มีเชื้อ น้ำ และจีวรเป็นต้น.

[๓๒๓] ก็บุคคลผู้มักมาก ย่อมไม่อาจเพื่อจะเอาใจ แม้ของมารดาผู้บังเกิดเกล้าได้ จะป่วยกล่าวไปไยถึงพวกอุปัฏฐากเล่า. ในข้อ

๑.สมฺโมหวิโนทนี. ๖๑๘.

นั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์).

[เรื่องภิกษุหนุ่ม]

ได้ยินว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง ชอบขนมแป้ง. ครั้งนั้น มารดาของเธอ จะทดลองการปฏิบัติ คิดว่า "ถ้าบุตรของเรารู้จักประมาณในการรับไซร้ เราจักถวายขนมแก่เธอ ตลอดไตรมาสทั้งสิ้น" ในวันเข้าพรรษา ได้ถวายขนมอันหนึ่งก่อน เมื่อเธอฉันขนมอันนั้นแล้ว ได้ถวายอันที่ ๒ เมื่อฉันอันที่ ๒ นั้นแล้ว ได้ถวายอันที่ ๓. ภิกษุหนุ่มไม่พูดว่า "พอละ" (ได้แต่) ฉันเท่านั้น. มารดารู้ความที่เธอไม่รู้จักประมาณ คิดว่า "ขนมสำหรับไตรมาสทั้งสิ้น อันบุตรของเราฉันในวันนี้เท่านั้น" ตั้งแต่วันที่ ๒ แม้ขนมอันหนึ่ง ก็มิได้ถวาย.

เรื่องภิกษุหนุ่ม จบ.

[เรื่องพระเจ้าติสสะ]

[๓๒๔] แม้พระเจ้าติสสมหาราช เมื่อจะถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ในเจติยบรรพตทุก ๆ วัน อันชาวชนบทกราบทูลว่า "ข้าแต่มหาราช ทำไมพระองค์จึงทรงคบแต่ที่เดียวเท่านั้น พระองค์ถวายทานในที่อื่นจะไม่ควรหรือ ?" ในวันที่ ๒ รับสั่งให้ถวายมหาทาน ในเมือง-อนุราชบุรีแล้ว.

แม้ภิกษุรูปหนึ่ง ย่อมไม่รู้จักประมาณในการรับ. ขาทนียะและโภชนียะ ที่ภิกษุรูปหนึ่ง ๆ รับประเคนแล้ว ๒-๓ คนจึงยกขึ้นได้.

ในวันที่ ๒ พระราชา รับสั่งให้นิมนต์ภิกษุสงฆ์ในเจติบรรพต ในเวลาภิกษุเหล่านั้นมาถึงพระราชวัง จึงตรัสว่า "ท่านทั้งหลายจงให้

บาตร."

ภิกษุ ถวายพระพรว่า "อย่าเลย มหาบพิตร ภิกษุทั้งหลายจักรับภิกษุโดยประมาณของตน" ดังนี้แล้ว มิได้ให้บาตรจนรูปเดียว. ภิกษุทุกรูป ได้รับภิกษาพอควรแก่ประมาณเท่านั้น.

พระราชา รับสั่งว่า "ดูเถิดท่านทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้งหลายของพวกท่าน แม้องค์หนึ่ง ก็ไม่รู้ประมาณ, วานนี้ ไม่มีอะไรเหลือเลย. วันนี้ ท่านรับเอาแต่น้อย ของยังเหลือมากมาย ทรงพอพระหฤทัยในความที่ภิกษุในเจติยบรรพตเหล่านั้นรู้จักประมาณ และไม่ทรงพอพระหฤทัยในความที่ภิกษุนอกนี้ ไม่รู้จักประมาณ.

เรื่องพระเจ้าติสสะ จบ.

ทั้ง ๒ เรื่อง มาในอรรถกถาขุททกวิภังค์

[ เรื่องถูลนันทาภิกษุณี ]

[๓๒๕] อุบาสกคนใดคนหนึ่ง ในกรุงสาวัตถี ปวารณาภิกษุณีสงฆ์ด้วยกระเทียมแล้ว สั่งคนรักษาไร่ว่า " ถ้าว่า ภิกษุณีทั้งหลายมา, เธอจงถวายกระเทียมแก่ภิกษุณีรูปละ ๒-๓ จุก. ต่อมาวันหนึ่ง ภิกษุณีชื่อถูลนันทา พร้อมทั้งบริวารไปสู่ไร่ ไม่รู้จักประมาณ ให้ขนเอากระเทียมไปเป็นอันมาก. ฝ่ายคนรักษาไร่ ติเตียนแล้ว.

พระศาสดา ทรงทราบเรื่องนั้น ทรงติเตียนถูลนันทาภิกษุณีแล้วตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่า บุคคลผู้มักมาก ย่อมไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจ แม้ของมารดาผู้บังเกิดเกล้า ทั้งไม่อาจเพื่อจะยังมหาชนผู้ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส ยังผู้เลื่อมใสแล้วให้เลื่อมใส โดยประมาณ

โดยยิ่ง ทั้งไม่อาจเพื่อจะยังลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น หรือเพื่อจะทำลาภที่เกิดแล้วให้มั่นคง. ส่วนบุคคลผู้มักน้อย ย่อมสามารถ," แล้วตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ถูลนันทาภิกษุณี ไม่ใช่มักมากแต่บัดนี้เท่านั้น ถึงในกาลก่อน ก็มักมากเหมือนกัน " ดังนี้แล้ว ทรงนำอดีตนิทานมาว่า :-

[๓๒๖] ในอดีตกาล พราหมณ์คนหนึ่ง ในกรุงพาราณสี ทำกาละแล้ว เกิดในกำเนิดหงส์ทอง. หงส์ทองนั้น ใคร่ครวญดูด้วยญาณเครื่องระลึกชาติ เห็นภรรยาและพวกธิดา รับจ้างชนเหล่าอื่นเลี้ยงชีวิตอยู่ ด้วยความรักใคร่ในภรรยาและธิดาเหล่านั้น จึงไป ณ ที่นั้น เล่าเรื่องราวทั้งหมดแล้ว ให้ขนปีกขนหนึ่งแก่แม่ลูกเหล่านั้นสั่งว่า "ตั้งแต่วันนี้ไป พวกท่านอย่าทำการรับจ้างชนเหล่าอื่นเลย จงขายขนนี้เลี้ยงชีวิตตามสบาย" ดังนี้ แล้วหลีกไป. ได้ยินว่า ขนปีกนั้นสำเร็จด้วยทองเป็นของควรที่จะบุและหลอมได้. หงส์นั้น ได้ไปให้ขนปีกทีละขนในระหว่าง ๆ โดยทำนองนี้. พราหมณีและธิดาทั้งหลายได้เป็นผู้ร่ำรวยขึ้นแล้ว. ต่อมาวันหนึ่ง นางพราหมณีกล่าวว่า " แม้ทั้งหลาย ชื่อว่าจิตของพวกสัตว์ดิรัจฉาน รู้ได้ยาก, บางครั้ง บิดาของเจ้า ไม่พึงมา ณ ที่นี้. คราวนี้ ในเวลาที่เขามา พวกเราจงจับถอนขนปีกให้หมด. พวกธิดา ได้ห้ามมารดานั้นไว้. ก็ในวันรุ่งขึ้น เมื่อหงส์นั้นมาแล้ว นางพราหมณีนั้น ได้ทำเหมือนอย่างว่า เพราะความที่ตนเป็นคนมักมาก. ชนปีกทั้งหมด ได้เป็นเช่นกับขนปีกนกยาง เพราะความที่นางพราหมณีถือเอาโดยพลการ เว้นความชอบใจของหงส์ หงส์ไม่สามารถจะบินไปได้. นางพราหมณี ขังหงส์นั้นไว้ในตุ่มใหญ่ เลี้ยงดูแล้ว. ขนปีก

หงส์นั้นที่ขึ้นใหม่ ได้กลายเป็นขนขาวแล้ว. หงส์นั้น มีปีกอันงอกขึ้นดีแล้ว ก็บินไปสู่ที่ของตน ไม่กลับมาอีกเลย.

[๓๒๗] พระศาสดา ครั้นทรงนำอดีตนิทานมาแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ถูลนันทาภิกษุณี มิใช่มักมากแต่ในบัดนี้เท่านั้น. แม้ในกาลก่อน ได้มักมากเหมือนกัน ก็แลเพราะความเป็นผู้มักมาก นางจึงเสื่อมจากทอง ในครั้งก่อน, อนึ่ง ในบัดนี้ ก็เสื่อมจากกระเทียมอย่างนั้น เพราะความที่ตนเป็นผู้มักมาก; เหตุนั้น ตั้งแต่วันนี้ไป นางจักไม่ได้เพื่อเคี้ยวกระเทียม และแม้ภิกษุณีที่เหลือ อาศัยถูลนันทาภิกษุณีนั้น ก็เหมือนถูลนันทาภิกษุณี, เพราะเหตุนั้น ภิกษุแม้ได้มากก็ควรรู้จักประมาณแท้, แต่ได้น้อย ก็ควรทำความสันโดษ ด้วยปัจจัยตามที่ได้เท่านั้น, ไม่ควรปรารถนายิ่งขึ้นไป," แล้วตรัสคาถานี้ ในสุวรรณหังสชาดก[๑] ในจุททสมวรรค เอกนิบาตว่า

**"ได้สิ่งใด พึงพอใจด้วยสิ่งนั้น เพราะผู้โลภจัด**
**เป็นผู้ลามก เขาจับพระยาหงส์แล้ว จึงเสื่อม**
**จากทอง."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตุฏฺฐพฺพํ** แปลว่า พึงยินดี.

ก็แลพระผู้มีพระภาค ครั้นตรัสอย่างนั้นแล้ว ทรงบัญญัติสิกขาบทว่า "อนึ่ง ภิกษุณีใด พึงฉันกระเทียม ภิกษุณีนั้น ต้องอาบัติปาจิตตีย์."

เรื่องถูลนันทาภิกษุณี จบ.

[๓๒๘] แม้เรื่องสุนัขจิ้งจอกที่เห็นช้างตายเชือกหนึ่ง แล้วเข้าไป

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๓๖๓.

ภายในท้องทางทวารหนักของช้างนั้น ด้วยอำนาจแห่งความมักมาก เมื่อทวารปิด ไม่อาจเพื่อจะออกได้ อยู่เป็นทุกข์ในท้องช้างนั้น ตลอดกาลนาน ในวันหนึ่ง เมื่อฝนตก ทวารเปิด จึงออกไปสู่อาศรมของดาบสองค์หนึ่ง สมาทานองค์อุโบสถ เพื่อต้องการข่มความโลภแล้วนอนอยู่ ในอรรถกถาปัญจุโปสถชาดก ควรประมวลมา (แสดงด้วย).

กถาว่าด้วยเรื่องแห่งความเป็นผู้มักมาก จบ.

[๓๒๙] อรรถกถา[๑]รถวินีตสูตร และเอกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๒] ว่า "ก็ความประกาศคุณที่ไม่มี และความเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณในการรับ ชื่อว่า **ปาปิจฺฉตา. ปาปิจฺฉตา** นั้น มาแล้วในพระอภิธรรมนั่นแล โดยนัยเป็นต้นว่า "บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่มีศรัทธาคิดว่า " ขอชนจงรู้จักเราว่า มีศรัทธา " ดังนี้. บุคคลผู้ประกอบด้วยความเป็นผู้ปรารถนาลามกนั้น ย่อมตั้งอยู่ ในความเป็นคนล่อลวงแท้."

ฎีการถวินีตสูตร และเอกนิบาตอังคุตตรนิกายนั้นว่า "ความปรารถนาชั่ว คือ ลามก เลวทราม เพราะประกาศคุณที่ไม่มีอยู่ ชื่อว่า **ปาปิจฺฉตา** การประกาศคุณที่ไม่มีในตนประดุจว่ามีอยู่ แก่ชนเหล่าอื่น ชื่อว่า ความประกาศคุณที่ไม่มี.

[๓๓๐] ก็ในคำเป็นต้นว่า **อสฺสทฺโธ สมาโน** นี้พึงทราบวินิจฉัยดังนี้: "ผู้ใดไม่ศรัทธา ย่อมแสดงอาการดุจดังมีศรัทธา, ไม่ใช่พระขีณาสพ ย่อมแสดงอาการดุจดังพระขีณาสพ, ผู้นั้น ชื่อว่า **ปาปิจฺโฉ**, ย่อมแสดงอย่างไร ? คือภิกษุผู้ไม่มีศรัทธาในเวลาพวกมนุษย์มาสู่วิหาร

๑. ป. สู. ๒/๑๘๕. ๒. มโน. ปู. ๑/๗๘.

ในวันฉลองวิหาร ย่อมกวาดวิหาร เทหยากเยื่อ รู้ว่ามนุษย์เหล่านั้น เห็นแล้ว ไปสู่ลานพระเจดีย์ กวาดแล้ว เทหยากเยื่อ เกลี่ยทรายให้เสนอ ซักอาสนะ รดน้ำที่ต้นโพธิ์. พวกมนุษย์เห็นเธอแล้ว เข้าใจว่า 'ชะรอยจะไม่มีภิกษุรูปอื่นรักษาวิหาร พระเถระผู้มีศรัทธานี้เท่านั้นย่อมรักษาวิหาร' ในเวลาไป นิมนต์แล้วจึงไป. แม้ภิกษุผู้ไม่เป็นพระขีณาสพ เห็นพวกเด็กชาวบ้านแล้ว ถามว่า 'มารดาบิดาของพวกเจ้ากล่าวอะไรกะเรา ?' เมื่อพวกเด็กตอบว่า เขากล่าวว่า 'ท่านเป็นพระอรหันต์ขอรับ' คิดว่า 'พวกคฤหบดีผู้ฉลาด เราไม่อาจจะลวงได้ จึงแสดงความที่แห่งตนเป็นดุจพระขีณาสพ.' ก็แม้บาปบุคคลเหล่าอื่นมีพระอรหันต์ตุ่ม และพระอรหันต์ย่านไทรเป็นต้น ก็พึงทราบในปาปิจฉตานิเทสนี้.

[ เรื่องอรหันต์ตุ่ม ]

[๓๓๑] ได้ยินว่า คนโกหกผู้หนึ่ง ฝังตุ่มไว้ภายในห้อง ในเวลามนุษย์ทั้งหลายมา ย่อมเข้าไป ( ซ่อน ). มนุษย์ทั้งหลายถามว่า " พระเถระไปไหน ? " เมื่อพวกศิษย์บอกว่า " ท่านอยู่ภายในห้อง " แม้เขาไปค้นหาอยู่ก็ไม่เห็น จึงออกไป.

ในขณะนั้น คนโกหกนั้น ออกจากตุ่ม นั่งอยู่บนตั่ง. มนุษย์เหล่านั้น กล่าวว่า "พระเถระไม่มี" เมื่อพวกศิษย์บอกว่า " พระเถระอยู่ภายในห้องนั่นแหละ " จึงกลับเข้าไป เห็นเขาแล้ว ถามว่า "ท่านผู้เจริญ ทีแรก พวกผมไม่เห็น จึงออกไป ท่านไปไหน ? " เขาย่อมแสดงความที่ตนเป็นดุจพระขีณาสพด้วยคำว่า "ธรรมดาสมณะ

ทั้งหลาย ย่อมไปสู่ที่ ๆ ตนปรารถนา ๆ."

เรื่องอรหันต์ตุ่ม จบ.

[ เรื่องอรหันต์ย่านไทร ]

[๓๓๒] คนโกหกอีกคนหนึ่ง อยู่ในบรรณศาลาใกล้ภูเขาลูกหนึ่ง ข้างหลังบรรณศาลาของเขานั่นแล มีต้นไทรอยู่ต้นหนึ่ง. ย่านของมันยื่นไปตั้งอยู่ในแผ่นดินส่วนอื่นอีก. มนุษย์ทั้งหลาย ไปตามทางแล้วย่อมนิมนต์คนโกหกนั้น. เขาถือบาตรและจีวรลงไปตามย่านไทร แสดงตนที่ประตูบ้าน.

มนุษย์ทั้งหลายมาภายหลัง ถามว่า " ท่านผู้เจริญ ท่านมาโดยทางไหน ?" เขาแสดงความที่ตนเป็นดุจพระขีณาสพ ด้วยคำว่า "ชื่อว่าทางมาของสมณะทั้งหลาย ไม่ควรจะถาม, สมณะทั้งหลายย่อมมาสู่ที่ ๆ ตนปรารถนา ๆ นั่นแล. "

ครั้งนั้น อุบาสกคนหนึ่ง คอยจับ เห็นเขาลงไปตามย่านไทรแล้ว ตัดย่านไทรข้างหลัง เหลือไว้โดยประมาณเล็กน้อย. คนโกหกไม่รู้เหตุนั้น ลงไปตามย่านไทร ตกลงแล้ว. บาตรดินแตกแล้ว. เขาคิดว่า "มนุษย์ทั้งหลายรู้ ( เรื่อง ) เราแล้ว" จึงออกแล้วหนีไป.

เรื่องอรหันต์ย่านไทร จบ.

ส่วนความพิสดารในเรื่องนี้ พึงถือเอาจากอรรถกถาขุททกวิภังค์เถิด.

กถาว่าด้วยเรื่องแห่งความเป็นผู้ปรารถนาลามก จบ.

[๓๓๓] ในอรรถกถาทั้งหลาย พระอรรถกถาจารย์ แสดงแม้

ความไม่ประมาณ ของภิกษุผู้มีความปรารถนาลามกและมักมากไว้ด้วยประการฉะนี้. จริงอยู่ ปาปบุคคลเหล่านั้น ย่อมยังความปรารถนาลามกและความมักมากให้เกิดขึ้น เพราะความไม่รู้ประมาณในการรับ, เหตุนั้น บุคคลผู้เป็นปฏิคาหก พึงเป็นผู้รู้จักประมาณ. เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสไว้ในปฏิคคาหกสูตร[๑] ในเตรสมวรรค ในเอกธรรมบาลี ในเอกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า "ภิกษุผู้เป็นปฏิคาหก พึงรู้ประมาณ."

อรรถกถาปฏิคคาหก[๒]สูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **มตฺตา ชานิตพฺพา** ความว่า บุคคลผู้รับ พึงรู้ประมาณ. พึงรู้อย่างไร ? จริงอยู่ บุคคลผู้เป็นปฏิคาหกนั้น พึงทราบอำนาจของทายก พึงทราบอำนาจแห่งไทยธรรม พึงทราบกำลังของตน."

ฎีกาปฏิคคาหกสูตรนั้นว่า "อัธยาศัยอันต่างโดยความกว้างขวางและไม่กว้างขวาง ชื่อว่า อำนาจ ของทายก. ความที่วัตถุมีน้อยหรือมากนั้นเอง ชื่อว่า อำนาจ แห่งไทยธรรม. ประมาณพอยังอัตภาพให้เป็นไป ชื่อว่า กำลังของตน."

[๓๓๔] ก็ผู้ใด รู้ประมาณ ผู้นั้น ชื่อว่า เป็นผู้มักน้อยในปัจจัยในบรรดาบุคคลผู้มักน้อย ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ ผู้มักน้อยในปัจจัย ๑ ผู้มักน้อยในธุดงค์ ๑ ผู้มักน้อยในปริยัติ ๑ ผู้มักน้อยในมรรคผลที่บรรลุ ๑ เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวไว้ในอรรถกถา

๑. องฺ. เอก. ๒๐/๔๕. คำว่า "เตรสมวรรค" ไม่มี ที่ถูกต้องเป็น "ตติยวรรค."
๒. มโน. ปู. ๑/๕๒๕.

อัปปิจฉตาสูตร[๑]ในสัตตมวรรค ในเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย และในอรรถ-กถารถวินีตสูตร[๒]ว่า "บุคคลผู้มีความปรารถนาน้อยในปัจจัย ๔ ชื่อว่าผู้มักน้อยในปัจจัย. ผู้มักน้อยในปัจจัยนั้น ย่อมรู้อำนาจของทายก ย่อมรู้อำนาจแห่งไทยธรรม ย่อมรู้กำลังของตน. ก็ถ้าว่า ไทยธรรมมีมาก ทายกประสงค์จะถวายแต่น้อย ย่อมรับแต่น้อย ด้วยอำนาจแห่งทายก ไทยธรรมมีน้อย ทายกประสงค์จะถวายมาก ย่อมรับแต่น้อยด้วยอำนาจแห่งไทยธรรม. ถึงไทยธรรมมีมาก แม้ทายกก็ปรารถนาจะถวายมาก เธอรู้กำลังของตนแล้ว ย่อมรับเอาแต่พอประมาณเท่านั้น."

อรรถกถา[๓]ทสุตตรสูตร ในปาฏิกวรรคว่า "ผู้มักน้อยในปัจจัย เมื่อทายกถวายมาก ย่อมรับแต่น้อย, เมื่อทายกถวายน้อย ย่อมรับให้น้อยลง หรือไม่รับเลย, ไม่เป็นผู้รับจนไม่เหลือ."

[๓๓๕] อรรถกถาปฏิคคาหกสูตร[๔]ว่า "จริงอยู่ ภิกษุผู้รู้จักประมาณ รับอยู่ด้วยอาการอย่างนั้น ชื่อว่า ย่อมบำเพ็ญอัปปิจฉปฏิปทา. ลาภที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอ ที่เกิดขึ้นแล้ว ย่อมถาวร, ชนทั้งหลายผู้ยังไม่เลื่อมใสย่อมเลื่อมใส ผู้เลื่อมใสแล้วย่อมถึงความเลื่อมใสยิ่งขึ้น, ภิกษุนั้น ย่อมเป็นดุจดวงตาของมหาชน, ย่อมทำพระศาสนาให้ดำรงอยู่ได้นานด้วย.

ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[๓๓๖] ได้ยินว่า ในโรหณชนบท ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งในกุฬุมพริยวิหาร ในสมัยหาภิกษุได้ยาก ย่อมได้ภัตรทัพพีเดียว เพื่อต้องการ

๑. มโน. ปู. ๑/๘๐. ๒. ป. สู. ๒/๑๘๗. ๓.สุ. วิ. ๓/๓๓๑. ๔. มโน. ปู. ๑/๕๒๕.

ฉันในเรือนของกุลบุตรคนหนึ่ง ชื่อลัมพกัณณกะ ( ผู้หูยาว ) ในบ้านนั้น และได้ภัตรทัพพีหนึ่งเท่านั้น เพื่อต้องการถือไป.

วันหนึ่ง ภิกษุนั้น เห็นภิกษุอาคันตุกะรูปหนึ่ง ในเรือนนั้น จึงได้ถือเอาภัตรทัพพีเดียวเท่านั้น. ครั้งนั้น กุลบุตรนั้นเลื่อมใสต่อเธอเพราะเหตุนั้น จึงบอกแก่มิตรและอมาตย์ทั้งหลาย ณ ประตูพระราชวังว่า "พระผู้เป็นเจ้าผู้เข้าไปยังสกุลของพวกข้าพเจ้า ชื่อเห็นปานนี้." ชนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด เลื่อมใสแล้วในอัปปิจฉคุณของเธอ จึงเริ่มตั้งภัตรประจำ ๖๐ ที่ โดยวันเดียวเท่านั้น. ภิกษุผู้มีความมักน้อย ย่อมยังลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ด้วยประการฉะนี้.

[๓๓๗] ก็พระเจ้าสัทธาติสสมหาราช ทรงทดลองติสสอมาตย์มหาดเล็ก รับสั่งให้แกงนกกะทาตัวหนึ่งแล้วให้นำมา. ครั้นในคราวเสวยท้าวเธอทรงดำริว่า "เราให้ส่วนเลิศแล้วจึงจักบริโภค" ดังนี้แล้วทรงถวายเนื้อนกกะทาแก่สามเณร ในบริเวณกัณฑกสลวิหาร เมื่อสามเณรนั้น รับแต่หน่อยเดียวเท่านั้น ทรงเลื่อมใสในอัปปิจฉคุณของสามเณรนั้น แล้วตรัสว่า "พ่อ ข้าพเจ้าเลื่อมใส ขอถวายภัตรประจำแก่พ่อ ๘ ที่.

สามเณร. มหาบพิตร อาตมภาพถวายแก่อุปัชฌายะ.

พระราชา. ข้าพเจ้าถวายภัตรประจำแม้อื่นอีก ๘ ที่.

สามเณร. อาตมภาพถวายภัตรเหล่านั้นแก่อาจารย์.

พระราชา. ข้าพเจ้าถวายภัตรแม้อื่นอีก.

สามเณร. อาตมภาพถวายภัตรเหล่านั้น แก่สหธรรมิกผู้ร่วมอุปัชฌายะกัน.

พระราชา. ข้าพเจ้าถวายภัตรแม้อื่นอีก.

สามเณร. อาตมภาพถวายภัตรเหล่านั้นแก่ภิกษุสงฆ์.

พระราชา. ข้าพเจ้าถวายภัตรแม้อื่นอีก ๘ ที่.

สามเณรรับแล้ว. ลาภที่เกิดขึ้นแก่ท่านผู้มีความมักน้อย ย่อมถาวรด้วยประการฉะนี้.

[๓๓๘] ได้ยินว่า ทีฆพราหมณ์เชิญพราหมณ์ทั้งหลายให้บริโภคให้ภัตรคนละ ๕ ขัน ก็ไม่อาจจะให้พราหมณ์เหล่านั้น อิ่มหนำได้.

วันหนึ่ง พราหมณ์นั้น ได้ทราบเรื่องว่า นัยว่า "ธรรมดาสมณะทั้งหลาย เป็นผู้มักน้อย" เพื่อจะทดลองดู จึงให้คนถือภัตรไปวิหารในเวลาภิกษุสงฆ์ทำภัตกิจ เห็นภิกษุประมาณ ๓๐ รูป กำลังอยู่ในหอฉันจึงถือเอาขันข้าวขันหนึ่ง ไปสู่ที่ใกล้พระสังฆเถระ. พระเถระได้เอานิ้วควักหยิบเอาไว้หน่อยหนึ่งเท่านั้น. โดยทำนองนี้นั่นเอง ข้าวขันเดียวได้ทั่วถึงแก่ภิกษุทุกรูป.

ลำดับนั้น พราหมณ์ คิดว่า "ได้ยินว่า สมณะเหล่านี้มีคุณจริงทีเดียว" เลื่อมใสในความเป็นผู้มักน้อยแล้ว สละทรัพย์พันหนึ่งสร้างพระเจดีย์ไว้ในวิหารนั้นนั่นแล. ชนทั้งหลาย ผู้ยังไม่เลื่อมใส ย่อมเลื่อมใส ด้วยประการฉะนี้.

[๓๓๙] ในคำนี้ว่า **ปสนฺนา ภิยฺโย ปสาทมาปชฺชนฺติ** ไม่มีกิจด้วยเรื่อง (ที่จะยกขึ้นเป็นอุทาหรณ์). อันความเลื่อมใส ย่อม

เจริญโดยยิ่งแก่ชนผู้เลื่อมใสแล้วโดยแท้ เพราะเห็นภิกษุผู้มีความมักน้อย ก็มหาชน เห็นภิกษุทั้งหลายผู้มีความมักน้อย เช่นกับด้วยพระมัชฌันติกเถระเป็นต้นแล้ว ย่อมสำคัญเพื่อจะเป็นผู้มักน้อย เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้มีความมักน้อย จึงชื่อว่า เป็นดุจดวงตาของมหาชน.

[๓๔๐] อนึ่ง ภิกษุผู้มีความมักน้อย ชื่อว่า ย่อมทำพระศาสนาให้ดำรงอยู่ได้นาน โดยพระดำรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มักน้อย ย่อมเป็นไปเพื่อดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรธาน แห่งพระสัทธรรม[๑]. "

[๓๔๑] ฎีกาปฏิคคนาหกสูตรนั้นว่า "บทว่า **อนุปฺปนฺนสฺส** ความว่าลาภที่ยังไม่เกิด ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้น. สองบทว่า **จกฺขุภูโต โหติ** ความว่า ย่อมเป็นดุจดวงตาของมหาชน. บทว่า **จิรฏฺฐิติกํ** ความว่า ย่อมทำพระศาสนาให้ดำรงอยู่ได้นาน ด้วยการยังลาภที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และด้วยการยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่มหาชน. บทว่า **กุฬุมฺพริยวิหาเร** คือ ในวิหารที่ติดอยู่กับบ้านชื่อ กุฬุมพริยะ. บทว่า **ภุญฺชนตฺถาย** ความว่า เพื่อต้องการนั่งฉันในเรือนนั้นนั่นเอง. สองบทว่า **คเหตฺวา คมนตฺถาย** ความว่า เพื่อต้องการรับเอาไปในภายนอกจากเรือน. บทว่า **ธุวภตฺตานิ** ได้แก่ ภัตรเนืองนิตย์. บทว่า **จูฬุปฏฺฐากํ** คือ ผู้ทำการขวนขวาย. สองบทว่า **อปฺปิจฺโฉ ภวิตุํ** ความว่า มหาชน ย่อมสำคัญเพื่อจะเป็นผู้มักน้อยเอง ด้วยการถึงทิฏฐานุคติ ( ดำเนินตามอย่างที่เห็นแล้ว ).

๑. องฺ. เอก. ๒๐/๒๔.

[๓๔๒] บาลีอัปปิจฉตาสูตร[๑]ในบทสมวรรค เอกนิบาต อังคุตตร-นิกาย (มี) ดังนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้มักน้อย (ย่อมเป็นไป) เพื่อความดำรงมั่นแห่งพระสัทธรรม" ดังนี้เป็นต้น.

เพราะเหตุนั้นภิกษุผู้ใคร่เพื่อความดำรงอยู่ได้นานแห่งพระศาสนา พึงเป็นผู้มักน้อย สันโดษ เหมือนพระนิคมวาสีติสสเถวะและกัณหดาบส ฉะนั้น.

[เรื่องพระติสสเถระ]

[๓๔๓] ได้ยินว่า พระติสสเถระ เป็นกุลบุตรในบ้านนิคม ซึ่งไม่ไกลจากกรุงสาวัตถี บรรพชาแล้ว เป็นผู้มักน้อย สันโดษ เที่ยวไปบิณฑบาตประจำอยู่แต่ในเรือนญาติเท่านั้น. ภิกษุทั้งหลาย กล่าวว่า "พระติสสเถระนี้ อยู่คลุกคลีด้วยญาติ เมื่อทายกทั้งหลายมีท่านอนาถ-บิณฑิกะเป็นต้นถวายมหาทานก็ดี เมื่อพระเจ้าโกศลทรงถวายอสทิสทานก็ดี ย่อมไม่มาสู่กรุงสาวัตถีเลย" ดังนี้แล้ว กราบทูลแด่พระศาสดา.

พระศาสดา มีพระประสงค์จะประทานสาธุการแก่ท่าน รับสั่งให้เรียกท่านมา แล้วตรัสถาม. ท่านกราบทูลว่า "ข้าพระองค์ไม่ได้มาด้วยคิดว่า "เราอาศัยพวกญาติเหล่านั้น ย่อมได้อาหารพอที่จะพึงกลืนกินได้, เมื่อเราได้อาหารพอยังอัตภาพให้เป็นไปแล้ว จะประโยชน์อะไรด้วยการแสวงหาอาหารอีก."

พระศาสดา ตรัสว่า "ดีละ ดีละ" แล้วตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า ความเป็นผู้มักน้อยนี้ เป็นแบบแผนประเพณีของเรา"

๑. องฺ เอก. ๒๐/๒๔.

ดังนี้แล้ว ตรัสจูฬสุวกชาก แล้วตรัสว่า " ธรรมดาภิกษุ พึงเป็นผู้มักน้อยเหมือนนิคมคามวาสีติสสะเถิด " แล้วตรัสคาถาในอัปปมาทวรรคธรรมบทว่า **" อปฺปมาทรโต ภิกฺขุ "** เป็นต้น.

ในกาลจบคาถา พระติสสเถระ บรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาแล้ว.

[ เรื่องกัณหดาบส ]

[๓๔๔] แม้กัณหดาบส ทำต้นช้างน้าวต้นหนึ่ง ในประเทศหิมพานต์ ให้เป็นโคจรคาม ไม่สร้างบรรณศาลา อยู่ที่โคนไม้นั้นนั่นเอง. พระดาบสนั้น มีความมักน้อยอย่างยิ่ง อยู่ ณ ที่นั้นเท่านั้น ไม่ไปในที่อื่นแม้เพื่อผลาผล ในเวลาต้นไม้เผล็ดผลก็เคี้ยวกินผล ในเวลาผลิดอกก็เคี้ยวกินดอก ในเวลามีใบ ก็เคี้ยวกินใบ ในเวลามีกะเทาะเปลือกก็เคี้ยวกินกะเทาะเปลือก.

ในวันหนึ่ง พระดาบสนั้น เมื่อจะถือเอาผลไม้ทั้งหลายของต้นไม้นั้น ไม่ลุกขึ้นถือเอาในประเทศแห่งใดแห่งหนึ่ง ด้วยความประ-พฤติโลเล นั่งอยู่ที่เดิมนั่นเอง เอื้อมมือไปเก็บเอาผลไม้ซึ่งอยู่ ณ ที่ประมาณศอกหนึ่ง ไม่เลือกว่าน่าชอบใจหรือไม่น่าชอบใจ แม้ในผลไม้เหล่านั้น ถือเอาผลที่มาถึงเข้าเท่านั้น. ด้วยเดชแห่งศีลของพระดาบสผู้มีความสันโดษอย่างยิ่งอย่างนี้นั้น. อาสนะของท้าวสักกะได้เกิดร้อนแล้ว. ประทานพรแก่ท่าน ทรงทำต้นไม้นั้น ให้มีผลไม่วายมีรสอร่อย แล้วเสด็จไปยังสถานของตนตามเดิม.

เรื่องกัณหดาบส[๑] มาในกัณหชาดก ในทสกนิบาต.

เรื่องผู้มักน้อยในปัจจัย จบ.

[๓๔๕] อรรถกถาทสุตตรสูตร[๒]ว่า " ภิกษุผู้มีความมักน้อยในธุดงค์ ย่อมไม่ให้ชนเหล่าอื่นรู้ว่า ตนรักษาธุดงค์ เหมือนพระเถระผู้พี่ชาย ในพระเถระ ๒ พี่น้อง.

[ เรื่องพระเถระ ๒ พี่น้อง ]

พระเถระพี่น้องกัน ๒ รูป อยู่ในเจติยบรรพต. รูปน้องถือเอาท่อนอ้อยที่อุปฐากส่งไป ( ถวาย ) ได้ไปยังสำนักของพระเถระผู้พี่กล่าวว่า " ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงทำการบริโภค." ก็เวลานั้นได้เป็นเวลาที่พระเถระทำภัตกิจล้างปากเสร็จแล้ว. พระเถระ กล่าวว่า " อย่าเลยผู้มีอายุ." พระเถระผู้น้อง กล่าวว่า " ท่านผู้เจริญ ท่านเป็นผู้รักษาเอกาสนิกธุดงค์ ( ธุดงค์ของผู้ถือฉันในอาสนะเดียว ) และหรือ ?" พระเถระ กล่าวว่า " เธอจงนำท่อนอ้อยมา ผู้มีอายุ " แม้เป็นผู้รักษาเอกาสนิกธุดงค์อยู่ถึง ๕๐ ปี ปกปิดธุดงค์ไว้ ทำการบริโภคแล้ว อธิษฐานธุดงค์ใหม่ แล้วก็ไป.

เรื่องพระเถระ ๒ พี่น้อง มาในอรรถกถาเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย[๓] และรถวินีตสูตร[๔].

เรื่องพระมหากุมารกัสสปเถระผู้รักษาโสสานิกธุดงค์ ( ธุดงค์ของผู้ถืออยู่ในป่าช้าเป็นวัตร ) ก็ควรตรวจดูในอรรถกถาเหล่านั้น.

เรื่องภิกษุผู้มีความมักน้อยในธุดงค์ จบ

๑. ชาตกฏฺจกถา. ๕/๔๒๗. ๒. สุ. วิ. ๓/๓๓๑. ๓. มโน. ปู. ๑/๘๐. ๔. ป. สู. ๒/๑๘๗.

[๓๔๖] อรรถกถาทสุตตรสูตร[๑]ว่า " ภิกษุผู้มีความมักน้อยในปริยัติ แม้เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก ก็ไม่ประสงค์จะให้ใคร ๆ รู้ว่าตนเป็นพหุสูต เหมือนพระติสสเถระชาวเมืองสาเกตฉะนั้น."

อรรถกถาเอกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๒]เป็นต้นว่า " ได้ยินว่า พระเถระ คิดว่า ขณะไม่มี ไม่ทำโอกาส ในอุเทสและปริปุจฉา อันศิษย์ทั้งหลายตักเตือนว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจักได้ขณะเป็นที่มรณภาพเมื่อไร ? " จึงละคณะไปสู่วิหารใกล้ฝั่งสมุทรมีทรายขาวดังดอกกัณณิการ์ เป็นผู้มีอุปการะแก่ภิกษุผู้เถระ ผู้ใหม่ และปานกลาง ในวิหารนั้นตลอดภายในพรรษา ในวันอุโบสถ วันมหาปวารณา ยังชนชาวชนบทให้เอิกเกริกด้วยธรรมกถา แล้วก็ไป.

ฎีกาเอกนิบาตอังคุตตรนิกายเป็นต้นนั้นว่า " สองบทว่า **อุปกาโรหุตฺวา ความว่า เป็นผู้อุปการะด้วยการเรียนและสอบถามเป็นต้น ด้วยสามารถปริยัติธรรม. สองบทว่า ชนปทํ โขเภตฺวา ความว่า ยังมหาชนผู้ประชุมให้เอิกเกริกแล้ว ด้วยสามารถการยังขนให้ชูชัน และให้สาธุการ และยกท่อนผ้าขึ้นเป็นต้น และยังมหาชนนอกนี้ให้กระฉ่อนด้วยสามารถโกลาหลว่า อย่างไรหนอแล ? เราจักได้ฟังธรรมในสำนักของพระผู้เป็นเจ้า. ถ้าว่า พระเถระพึงปรารถนาจะให้มหาชนรู้ว่าตนเป็นพหุสูต พระเถระก็พึงยังชาวชนบทให้กระฉ่อนกล่าวธรรมในเบื้องต้นทีเดียว. บทว่า คโต ความว่า " พระเถระไปแล้วก่อนอรุณ ( ขึ้น ) เทียว เพราะความที่ตนเป็นผู้มีความมักน้อยในปริยัติ โดย**

๑. สุ. วิ. ๓/๓๓๑. ๒. มโน. ปู. ๑/๘๑.

ความที่เกรงมหาชนจะรู้ว่า พระเถระผู้กระทำธรรมกถาในกลางคืน คือรูปนี้."

เรื่องภิกษุผู้มีความมักน้อยในปริยัติ จบ.

[๓๔๗] อรรถกถาทสุตตรสูตร[1]ว่า "ภิกษุมีความมักน้อยในอธิคม ย่อมไม่ให้คนอื่นรู้ว่าตนได้บรรลุมรรคผล เป็นเหมือนพระมัชฌันติกเถระ."

อรรถกถาเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย[2]เป็นต้นว่า "ได้ยินว่า พระเถระได้เป็นพระมหาขีณาสพ. ก็บาตรและจีวรของท่าน มีราคาประมาณบาทหนึ่งเท่านั้น. ท่านได้เป็นพระสังฆเถระในวันฉลองวิหารของพระเจ้าอโสกธรรมราช. ครั้งนั้น พวกมนุษย์ เห็นความที่ท่านปอนเกินไป จึงกล่าวว่า 'ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงอยู่ข้างนอกหน่อยหนึ่ง.' พระเถระคิดว่า 'เมื่อพระขีณาสพ ผู้เช่นกับด้วยเรา ไม่ทำการสงเคราะห์แก่พระราชา รูปอื่นใครเล่า จักทำได้?' จึงดำลงในแผ่นดิน ผุดขึ้นรับก้อนข้าวที่พระราชายกขึ้นถวายพระสังฆเถระนั่นแล."

ฎีกาเอกนิบาตอังคุตตรนิกายเป็นต้นนั้นว่า "บทว่า **อติลูขภาวํ** ความว่า มนุษย์ทั้งหลาย เห็นความปอนเหลือเกิน ด้วยสามารถแห่งบาตรและจีวรแล้ว คิดว่า วันนี้ เป็นวันมงคล พระราชา ควรทำพระผู้เป็นเจ้าผู้มีบาตรและจีวรอันสะอาดอย่างดี ให้เป็นหัวหน้า" จึงกล่าวว่า 'ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงอยู่ข้างนอกหน่อยหนึ่ง.' เมื่อพวกมนุษย์ไม่รู้นั่นเอง พระเถระดำลงในแผ่นดิน ผุดขึ้นรับทันที. ถ้าพระเถระ

๑. สุ. วิ. ๓/๓๓๑. ๒. มโน. ปู. ๑/๗๙.

พึงปรารถนาว่า ขอชนทั้งหลาย จงรู้ว่าเราเป็นพระขีณาสพ, มนุษย์ทั้งหลายก็ไม่พึงกล่าวกะพระเถระนั้นว่า " ขอท่านจงอยู่ข้างนอก." แต่ว่าความคิดอย่างนั้นนั่นแล ไม่พึงเกิดขึ้น แก่พระขีณาสพทั้งหลายเลย.

เรื่องภิกษุผู้มีความมักน้อยในอธิคม จบ.

[๓๔๘] อันภิกษุเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ท่านกล่าวว่า เป็นผู้มีความมักน้อย เพราะไม่มีความปรารถนาในปัจจัยเป็นต้น. ก็ **อปฺป** ศัพท์ ในคำว่า **อปฺปิจฺฉา** นี้ เป็นอรรถแห่ง **อภาว**.

เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถาเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย[๑]ท่านจึงกล่าวไว้ว่า " บทว่า **อปฺปิจฺฉสฺส** แปลว่า ผู้ไม่มีความปรารถนา. ก็ในบทว่า **อปฺปิจฺฉสฺส** นี้ พยัญชนะเป็นประหนึ่งว่ามีส่วนเหลืออยู่ ส่วนเนื้อความ ไม่มีส่วนเหลือเลย. ก็พระขีณาสพนั้น พระผู้มีพระภาคไม่ตรัสว่า **อปฺปิจฺโฉ** เพราะความปรารถนามีประมาณเล็กน้อยยังมีอยู่-แต่พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า **อปฺปิจฺโฉ** ก็เพราะไม่มีความปรารถนา คือ เพราะมีความไม่โลภอันตนเสพมากแล้วบ่อย ๆ นั่นเอง.

[๓๔๙] ฎีกาเอกนิบาตอังคุตตรนิกายนั้นว่า **อปฺป** ศัพท์ เป็นอรรถแห่ง **อภาว** เหมือน **อปฺป** ศัพท์ในประโยคเป็นต้นว่า **อปฺปาพาโธ อปฺปาตงฺโก**. เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อนิจฺฉสฺส**. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงหมายเอาความไม่มีแห่งอาพาธ อันต่างด้วยอาพาธมีโรคตาโรคในท้องเป็นต้น ซึ่งปรากฏในโลก จึงตรัสว่า **อปฺปาพาโธ อปฺปาตงฺโก.** บัดนี้ เพื่อจะทำเนื้อความที่กล่าวมาแล้วนั่นแล ให้เด่นขึ้นกว่าเดิม ท่าน

๑. มโน. ปู. ๑/๗๘.

จึงกล่าวว่า **เอตฺถ หิ** เป็นต้น. พยัญชนะเป็นประหนึ่งว่ามีส่วนเหลืออยู่ เพราะ **อปฺป** ศัพท์ ปรากฏอยู่แม้ในอรรถว่าเล็กน้อย. ส่วนเนื้อความไม่มีส่วนเหลือเลย เพราะความที่ท่านประสงค์เอาความไม่มีแห่งความปรารถนาในปัจจัย โดยประการทั้งปวง. เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **น หิ** เป็นต้น.

ความที่ **อปฺป** ศัพท์เป็นอรรถแห่ง **อภาว** พึงตรวจดูในอรรถกถารถวินีตสูตร และทสุตตรสูตร และในฎีกาแห่งสูตรนั้น.

หมวด ๔ แห่งอัปปิจฉภิกษุ จบ.

[ ๓๕๐ ] ภิกษุผู้ใคร่จะบำเพ็ญปฏิปทาอันเนื่องด้วยความมักน้อยในปัจจัย พึงเป็นผู้รู้จักประมาณในการรับ ด้วยอาการอย่างนี้. จริงอยู่ภิกษุผู้เป็นอยู่ด้วยอาการอย่างนั้น ชื่อว่า เป็นผู้สันโดษ, และบาปธรรมทั้งหลายมีความเป็นผู้ปรารถนาเกินเป็นต้น อันภิกษุผู้สันโดษย่อมละเสียได้. เหตุนั้น ความสันโดษของภิกษุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า " เป็นมงคล." ก็ภิกษุทั้งหลายเป็นผู้สันโดษ ไปสู่สุคติ นับไม่ถ้วน. ประโยชน์อะไรด้วยเรื่อง ( ที่จะนำมาสาธก ). ก็ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในความสันโดษ ย่อมบรรลุอริยมรรค. เหตุนั้น ความสันโดษนั้นของภิกษุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า " เป็นเครื่องอุดหนุนอริยมรรค. ก็ในเรื่องนี้ มีพระเถระผู้ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ซึ่งอยู่ในปาจีนขัณฑราชีวิหารเป็นอุทาหรณ์ เรื่อง ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วแล ในจีวรสันโดษในหนหลัง.

[๓๕๑] ก็ธรรมดาภิกษุผู้สันโดษ ย่อมเป็นผู้ประพฤติดังนอแรด. เหตุนั้น ในอรรถกถาสามัญผลสูตร[๑]เป็นต้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า " ภิกษุผู้สันโดษนั้น บริโภคเสนาสนะที่ตนปรารถนาแล้ว ๆ คือราวป่า โคนไม้ชายป่า ยืนคนเดียว นั่งคนเดียว อยู่คนเดียวไม่มีเพื่อนในอิริยาบถทั้งปวง ดุจลูกศรที่พ้นไปจากสาย และดุจช้างซับมันหลีกไปจากโขลง ฉะนั้น ย่อมถึงความเป็นผู้เหมือนนอแรด ที่ท่านพรรณนาไว้อย่างนี้ว่า

**" ภิกษุผู้สันโดษ ย่อมเป็นผู้อยู่เป็นสุขในทิศ**
**ทั้ง ๔ และเป็นผู้ไม่กระทบกระทั่ง สันโดษอยู่**
**ด้วยปัจจัยนอกนี้ ๆ ( ตามมีตามได้ ) ครอบงำ**
**เสียซึ่งอันตรายทั้งหลาย ไม่หวาดเสียว เป็น**
**ผู้เดียว เช่นกับนอแรด พึงเที่ยวไป."**

ถามว่า ' ใครเล่าพรรณนาไว้ ?' แก้ว่า พระปัจเจกสัมพุทธะองค์หนึ่ง พรรณนาไว้.

ได้ยินว่า พระปัจเจกสัมพุทธะองค์นั้น เป็นเจ้ากรุงพาราณสี ประทับนั่งบนราชบัลลังก์ ยังวิปัสสนาให้เจริญแล้ว บรรลุปัจเจกโพธิญาณ ได้ทรงภาษิตอุทานคาถาว่า **จาตุทฺทิโส** เป็นอาทิ. คาถานั้นมาแล้วในขัคควิสาณสูตร[๒] ในปฐมวรรคสุตตนิบาต.

[๓๕๒] อรรถกถาขัคควิสาณสูตร[๓]ว่า " บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จาตุทฺทิโส** ความว่า ผู้มีปกติอยู่ตามสบายในทิศทั้ง ๔. พรหมวิหารภาวนา อันภิกษุนั้นแผ่ไปแล้ว โดยนัยว่า **เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติ**

๑. สุ. วิ. ๑/๒๕๗. ๒ ขุ. สุ. ๒๕/๓๓๓. ๓. ปรมตฺถโชติกา สุตฺตนิปาตวณฺณนา ๑/๑๐๖.

เป็นต้น. ทิศ ๔ ของบุคคลผู้สันโดษนั้น มีอยู่ แม้เพราะเหตุนั้น บุคคลผู้สันโดษนั้น ชื่อว่า **จาตุทฺทิโส**. บุคคลผู้สันโดษ ชื่อว่า **อปฺปฏิโฆ** เพราะวิเคราะห์ว่า ย่อมไม่เดือดร้อน เพราะภัย ในสัตว์หรือในสังขาร ในที่ไหน ๆ ในทิศเหล่านั้น. บทว่า **สนฺตุสฺสมาโน** ความว่า เป็นผู้สันโดษด้วยสามารถแห่งสันโดษ ๑๒ อย่าง. บทว่า **อิตรีตเรน** คือ ด้วยปัจจัยที่สูง ๆ ต่ำ ๆ. ในคำว่า **ปริสฺสยานํ สหิตา** นี้พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ อันตรายทั้งหลาย ย่อมเบียดเบียนโดยรอบ คือ ย่อมยังกายและจิตให้สะดุ้งจึงชื่อว่า **ปริสฺสยานิ**. อีกอย่างหนึ่ง อันตรายทั้งหลาย ถึงพร้อมแก่กายและจิตนั้น จึงชื่อว่า **ปริสฺสยานิ**, คำว่า **ปริสฺสยานิ** นี้เป็นชื่ออันตรายทางกายและจิต ซึ่งเป็นไปในภายนอกมีสีหะและเสือโคร่งเป็นต้น และซึ่งเป็นไปภายในมีกามฉันท์เป็นต้น. บุคคลผู้สันโดษ ย่อมครอบงำอันตรายเหล่านั้นได้ด้วยอธิวาสนขันติ และด้วยธรรมทั้งหลายมีความเพียรเป็นต้น เหตุนั้นจึงชื่อว่า ครอบงำอันตรายทั้งหลายเสียได้. ชื่อว่าไม่หวาดเสียว เพราะไม่มีภัยอันจะทำให้เป็นผู้กระด้าง

ฎีกาจูฬหัตถิปโทปมสูตร และจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " เป็นผู้เดียว คือ ไม่มีสหาย ไปแล้วนั่นเทียว, อธิบายว่า ชื่อว่าเป็นผู้เช่นกับนอแรด เพราะความเป็นผู้เช่นกับเขาเนื้ออันได้นามว่าแรด พึงเที่ยวไป."

อรรถกถาขัคควิสาณสูตร[๑]ว่า " นอแรด ชื่อว่า **ขคฺควิสาณ. กปฺป** ศัพท์ เป็นอรรถแห่งปฏิภาค ( ส่วนเปรียบ ). พระปัจเจกพุทธะ

๑. ป. โช. ขุ. สุ. ๑/๘๐.

กล่าวคำอธิบายนี้ไว้ว่า เช่นกับด้วยนอแรด."

[๓๕๓] เนื้อความนี้ว่า "อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุผู้ไม่สันโดษ ย่อมเสื่อมจากทรัพย์บ้าง จากชีวิตบ้าง, ผู้สันโดษ ย่อมไม่เสื่อม" ดังนี้ พึงแสดงด้วยชรูทปานชาดก[๑] ในปฐมวรรค ติกนิบาต. จริงอยู่ ทรัพย์ของบุคคลผู้สันโดษ แม้หายแล้ว ก็ย่อมมีเป็นปกติอีก.

ในข้อนั้น มีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์)

[เรื่องพระยานกแขกเต้า]

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ (เกิด) เป็นพระยานกแขกเต้า ในป่าไม้มะเดื่อ ริมฝั่งคงคา เมื่อผลแห่งต้นไม้ของตนหมดแล้ว ก็จิกกินหน่อ ใบ เปลือก หรือกะเทาะซึ่งยังเหลืออยู่เท่านั้น แล้วดื่มน้ำในแม่น้ำคงคา เป็นผู้มักน้อยสันโดษอย่างเยี่ยม ย่อมไม่ไปในประเทศอื่น. ด้วยคุณแห่งความเป็นผู้มักน้อยสันโดษของพระยานกแขกเต้านั้น ภพของท้าวสักกะไหวแล้ว. ท้าวสักกะ ทรงทราบเหตุนั้นแล้ว เพื่อจะทรงทดลองพระยานกแขกเต้านั้น ทรงยังต้นไม้นั้นให้แห้งไป ด้วยอานุภาพของพระองค์. ต้นไม้ ได้มีสักว่าตอ เป็นช่องปรุ เมื่อลมพัด เปล่งเสียงออกดุจถูกเคาะ ได้ตั้งอยู่แล้ว. ขุยทั้งหลาย ไหลออก จากช่องของต้นไม้นั้น. พระยานกแขกเต้า จิกกินขุยเหล่านั้น ไม่ไป ณ ที่อื่น ไม่พรั่นพรึงต่อลมและแดด จับอยู่บนปลายตอไม้มะเดื่อแล้ว. ท้าวสักกะทรงเลื่อมใสตักเอาน้ำในแม่น้ำคงคามารดตอไม้นั้น. ในทันใดนั้นนั่นเองต้นไม้ได้ถึงพร้อมด้วยกิ่งและค่าคบ มีผลอร่อยผุดขึ้นแล้วแล.

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๔/๒๙.

เรื่องพระยานกแขกเต้า

มาในอรรถกถาจูฬสุวกชาดก[๑] ในนวกนิบาต.

[๓๕๔] เพราะเหตุนั้น ภิกษุผู้ประสงค์ความดำรงอยู่ได้นานแม้แห่งพระศาสนา พึงเป็นผู้สันโดษเถิด. เพราะความเป็นผู้สันโดษย่อมเป็นไปเพื่อความไม่พินาศแห่งพระศาสนา, ความเป็นผู้ไม่สันโดษย่อมเป็นไปเพื่อความพินาศ.

เพราะเหตุนั้น ในทสมวรรค เอกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๒] พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นแม้ธรรมอันหนึ่งอื่น ซึ่งจะเป็นไปเพื่อความเลือนหาย เพื่ออันตรธานแห่งสัทธรรมอย่างนี้ เหมือนความเป็นผู้ไม่สันโดษนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย, ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้ไม่สันโดษ ย่อมเป็นไป เพื่อความเลือนหายเพื่ออันตรธานแห่งสัทธรรม" และตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เล็งเห็นแม้ธรรมอันหนึ่งอื่น ซึ่งจะเป็นไป เพื่อความตั้งมั่น เพื่อความไม่เลือนหาย เพื่อไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม อย่างนี้ เหมือนความเป็นผู้สันโดษนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย, ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นผู้สันโดษย่อมเป็นไปเพื่อความตั้งมั่น ฯ ล ฯ แห่งสัทธรรม."

[๓๕๕] อรรถกถา[๓]สูตรทั้ง ๒ นั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้นบทว่า **สทฺธมฺมสฺส** คือ แห่งธรรมดี อธิบายว่า แห่งพระศาสนา. บทว่า **สมฺโมสาย** คือ เพื่อความพินาศ. บทว่า **อนฺตรธานาย** ได้แก่เพื่อความไม่ปรากฏ. บทว่า **ฐิติยา** คือ เพื่อดำรงอยู่นาน. คำว่า

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๕/๓๕๕. ๒. องฺ. เอก. ๒๐/๒๔. ๓. มโน. ปู. ๑/๘๘

**อสมฺโมสาย อนนฺตรธานาย** พึงทราบโดยนัยอันตรงกันข้ามกับคำที่กล่าวแล้วนั่นแล."

ฎีกาสูตรทั้ง ๒ นั้นว่า "ในบทว่า **วุตฺตปฺปฏิปกฺขนเยน** นี้ พึงถือเอาเนื้อความ ด้วยคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า เพื่อความไม่พินาศ."

[๓๕๖] ก็พระดำรัสนั่นทั้งหมด พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาความเป็นผู้สันโดษ และความเป็นผู้ไม่สันโดษ ในปัจจัยมีจีวรเป็นต้น อันความเป็นผู้สันโดษ ในธรรมอันหาโทษมิได้ มีทาน ศีล เป็นต้น ไม่ชอบ, ความเป็นผู้ไม่สันโดษในธรรมเหล่านั้นนั่นแล ชอบ. เหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสไว้ในตติปัณณาสก์ แห่งทุกทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย[1]ว่า **"อสนฺตุฏฺฐิตา จ กุสเลสุ ธมฺเมสุ"** เป็นต้น.

[๓๕๗] ในอรรถกถา[2]ทุกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า "ความเป็นผู้ไม่สันโดษ ในกุศลธรรมทั้งหลาย เว้นแต่การบรรลุพระอรหัต ชื่อว่า **อสนฺตุฏฺฐิตา**."

ฎีกาตติปัณณาสก์นั้นว่า "สองบทว่า **อญฺญตฺร อรหตฺตปฺปตฺตา** ได้แก่ เว้นการบรรลุพระอรหัต."

บาลีนิกเขปกัณฑ์[3]ว่า "ข้อว่า **อสนฺตุฏฺฐิตา จ กุสเลสุ ธมฺเมสุ** ความว่า ความใคร่อย่างยิ่ง แห่งบุคคลผู้ไม่สันโดษ ด้วยการเจริญกุศลธรรมทั้งหลายใด."

ฎีกาสังคีติสูตรว่า "สองบทว่า **กุสลานํ ธมฺมานํ** คือ ซึ่ง

๑. องฺ. ทุก. ๒๐/๑๑๙. ๒. มโน. ปู. ๒/๘๐. ๓. อภิ. สํ. ๓๔/๓๓๘.

ธรรมไม่มีโทษทั้งหลายมีศีลเป็นต้น บทว่า **ภาวนาย** ได้แก่ ด้วยการให้เกิดขึ้น และด้วยการเจริญ. บทว่า **อสนฺตุฏฺฐสฺส** ความว่า ผู้สันโดษ ด้วยอำนาจแห่งการถึงความท้อแท้ ด้วยคิดว่า ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็พอ, ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ก็พอ. ความปรารถนาในการให้เกิดยิ่ง ๆ ขึ้น ชื่อ **ภิยฺโยกมฺยตา**."

[๓๕๘] อรรถกถา[1]นิกเขปกัณฑ์ว่า " ความใคร่โดยวิเศษ ชื่อว่า **ภิยฺโยกมฺยตา**. บุคคลบางคนในโลกนี้ เบื้องต้นเทียว ย่อมถวายปักขิกภัต ( ภัตรประจำปักข์ ) บ้าง สลากภัตบ้าง, เขาเป็นผู้ไม่สันโดษด้วยการถวายนั้น จึงถวายธุวภัต ( ภัตรประจำ ) สังฆภัท ( ภัทรเพื่อสงฆ์ ) ผ้าจำนำพรรษา สร้างอาวาส ถวายปัจจัย ๔ เพิ่มขึ้น, เป็นผู้ไม่สันโดษแม้ในการถวายนั้น ย่อมรับสรณะ สมาทานศีล ๕ เป็นผู้ไม่สันโดษแม้ในการกระทำนั้น ย่อมบวช ครั้นบวชแล้ว ย่อมเรียนนิกายหนึ่ง ๒ นิกาย พุทธวจนะคือพระไตรปิฎก ย่อมยังสมาบัติ ๘ ให้เกิด เจริญวิปัสสนาแล้ว ย่อมถือเอาพระอรหัต, จำเดิมแต่การบรรลุพระอรหัต เขาย่อมชื่อว่าเป็นผู้สันโดษใหญ่. ก็ความใคร่โดยวิเศษในพระอรหัตอย่างว่ามานี้ ชื่อว่า **ภิยฺโยกมฺยตา**."

อรรถกถา[2]สังคีติสูตรว่า " ก็บุคคลผู้พร้อมเพรียงด้วยความใคร่อย่างยิ่งนั้น บำเพ็ญศีลแล้ว ย่อมยังฌานให้เกิด, ได้ฌานแล้ว ย่อมปรารภวิปัสสนา, ปรารภวิปัสสนาแล้ว ถือเอาพระอรหัต ย่อมไม่ถึงความหยุดเสียในระหว่าง."

๑. อฏฺ. สา. ๕๓๑. ๒. สุ. วิ. ๓/๒๒๔.

[๓๕๙] เพราะเหตุนั้น กุลบุตรไม่ควรทำความเป็นผู้สันโดษด้วยการยังกุศลให้เกิดขึ้น. เพราะว่า บุคคลเมื่อทำบุญบ่อย ๆ ย่อมบรรลุแม้ซึ่งสุขอันเป็นโลกุตระ เหมือนพราหมณ์คนในคนหนึ่งชาวเมืองสาวัตถี ฉะนั้น.

[ เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง ]

ได้ยินว่า วันหนึ่ง พราหมณ์นั้น ออก ( จากบ้าน ) แต่เช้าตรู่ แลดูภิกษุทั้งหลายผู้กำลังครองจีวรอยู่ ในที่แห่งหนึ่งซึ่งมีหญ้างอกขึ้น เห็นมุมจีวรของภิกษุรูปหนึ่งระที่หญ้า ชุ่มด้วยหยาดน้ำค้าง จึงคิดว่า "เราควรทำที่นี้ให้ปราศจากหญ้า" ในวันรุ่งขึ้น จึงเอาจอบถากที่นั้น ทำให้เป็นที่เหมือนกับมณฑลลาน แม้ในวันรุ่งขึ้น ก็ไปในที่นั้น เห็นมุมจีวรของภิกษุรูปหนึ่ง ตกลงที่พื้นดินเปื้อนด้วยฝุ่นจึงคิดว่า " เราควรเกลี่ยทรายลงในที่นี้ " แล้วก็ได้กระทำอย่างนั้น.

ต่อมาวันหนึ่ง ในเวลาก่อนภัตร แดดร้อนจัด. แม้ในครั้งนั้น พราหมณ์นั้นก็ไปในที่นั้น เห็นเหงื่อไหลออกจากสรีระของภิกษุทั้งหลายผู้กำลังครองจีวร จึงให้สร้างมณฑปขึ้นในที่นั้น.

ต่อมาอีกวันหนึ่ง ฝนได้ตกพรำแต่เช้า. แม้ในกาลนั้น พราหมณ์นั้น ก็ไปในที่นั้น เห็นภิกษุทั้งหลายมีจีวรเปียก จึงให้รื้อมณฑป ให้สร้างศาลาลงในที่นั้น ใคร่จะทำการฉลองศาลา จึงนิมนต์พระ-ศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ให้ประทับในศาลานั้น แล้วถวายทานในเวลาเสร็จภัตกิจ จึงกราบทูลกรรมที่ตนกระทำทั้งหมด ตั้งแต่ต้นแด่พระศาสดา.

พระศาสดา ทรงแสดงว่า " พราหมณ์ ธรรมดาบัณฑิต กระทำกุศลอยู่ทีละน้อย ๆ ในขณะ ๆ ย่อมขจัดมลทินของตนเสียโดยลำดับได้โดยแท้ " ดังนี้แล้ว จึงตรัสคาถานี้ในมลวรรค ธรรมบทว่า

[๓๖๐] **" ผู้มีปัญญา ควรขจัดมลทินของตน**
**ทีละน้อย ๆ ในขณะ ๆ โดยลำดับไป เหมือน**
**ช่างทองชำระสนิมแห่งเงินฉะนั้น. "**

[ แก้อรรถ ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อนุปุพฺเพน** คือ โดยอนุกรม ได้แก่โดยลำดับ. บทว่า **เมธาวี** ความว่า ผู้ประกอบด้วยปัญญาอันรุ่งเรืองในธรรม กระทำกุศลทีละน้อย ๆ ในขณะ ๆ คือในโอกาส ๆ.

บาทคาถาว่า **กมฺมาโร รชตสฺเสว** ความว่า เหมือนช่างทองชำระสนิมแห่งทองฉะนั้น.

บทว่า **นิทฺธเม** ความว่า พึงขจัด คือพึงปัดเป่ามลทินคือราคะเป็นต้นของตน, อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า ช่างทองหลอมทองแล้วบุไล่สนิมออกคราวเดียวเท่านั้น ย่อมไม่อาจเพื่อจะทำเครื่องประดับแปลก ๆ ได้ แต่เมื่อหลอม บุไล่สนิมออกบ่อย ๆ แต่นั้น ย่อมทำให้เป็นเครื่องประดับหลาก ๆ ได้หลายชนิด ฉันใด ผู้เป็นบัณฑิตกระทำกุศลอยู่บ่อย ๆ ขจัดมลทินของตนได้แล้ว ย่อมเป็นผู้มีมลทินอันขจัดแล้ว คือหากิเลสมิได้ ฉะนั้น.

ในอวสานแห่งคาถา พราหมณ์นั้น ได้เป็นโสดาบันแล้ว.

เรื่องพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง จบ.

กถาว่าด้วยบทว่าความสันโดษ จบ.

กถาว่าด้วยความกตัญญู*

[๓๖๑] ความรู้อุปการะ อันผู้ใดผู้หนึ่งทำแล้ว น้อยหรือมากก็ตาม โดยความระลึกถึงบ่อย ๆ ชื่อว่า **กตญฺญุตา**. อีกนัยหนึ่ง บุญทั้งหลายนั่นแล ชื่อว่ามีอุปการะมากแก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะป้องกันทุกข์มีทุกข์ในนรกเป็นต้นได้ ; เพราะฉะนั้น[๑] ความระลึกถึงอุปการะแม้แห่งบุญเหล่านั้น ก็พึงทราบว่า **กตญฺญุตา**. บุคคลผู้กตัญญูในบทว่า **กตญฺญุตา** นั้น ย่อมเป็นผู้หาได้ยาก. เพราะเหตุนั้น ในปฐมวรรคแห่งตติปัณณาสก์ ในทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๒] พระผู้มีพระภาคจึงตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๒ จำพวกนี้ หาได้ยากในโลก, ๒ จำพวกนั้น ใครบ้าง ? คือ บุคคลผู้บุพพการี ๑ บุคคลผู้กตัญญูกตเวที ๑, บุคคล ๒ จำพวกนี้แล ภิกษุทั้งหลาย หาได้ยากในโลก."

[๓๖๒] อรรถกถา[๓]ทุกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นว่า " บรรดาบุคคล ๒ จำพวกนั้น บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน ชื่อว่า **บุพพการี**. บุคคลผู้รู้อุปการะบุพพการีนั้นทำแล้ว ทำ ( ตอบ ) ในภายหลัง ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที**. บรรดาบุคคล ๒ จำพวกนั้น บุคคลผู้บุพพการี ย่อมทำความสำคัญว่า เราให้หนี้. บุคคลผู้ทำภายหลัง ย่อมทำความสำคัญว่า เราใช้หนี้. "

* พระมหาเฉย ยโส ป. ธ. ๗ ( บัดนี้เป็นพระเทพปัญญามุนี ) วัดสัมพันธวงศ์ แปล.
๑. อีกมติหนึ่งว่า ความระลึกถึงอุปการะแม้แห่งบุญเหล่านั้น โดยป้องกันทุกข์ในนรกเป็นต้นได้ไรเล่า ก็พึงทราบว่า กตญฺญุตา. ๒. องฺ. ทุก. ๒๐/๑๐๘. ๓. มโน. ปู. ๒/๗๓.

ฎีกาทุกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้น และฎีกาบุคคลบัญญัติว่า " ข้อว่า **อิณํ เทมีติ สญฺญํ กโรติ** ความว่า เป็นดุจทำความสำคัญอย่างนั้น."

ก็ในคำว่า **สญฺญํ กโรติ** นี้ แม้เนื้อความเว้นจาก **วิย** ศัพท์ ก็ถูกอย่างนั้นเหมือนกัน. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระยานกแขกเต้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พราหมณ์ผู้โกสิยโคตร จึงตรัสไว้ในเกทารชาดก[๑]ว่า

> **" โกสิยะ นกทั้งหลาย มีขนปีกยังไม่งอก เป็นลูกน้อยของเรา มีอยู่, ลูกน้อยของเราเหล่านั้น อันเราเลี้ยงแล้ว จักเลี้ยงเรา, เพราะฉะนั้น เราจึงให้หนี้แก่ลูกนกเหล่านั้น, มารดาบิดาของเราแก่ชราแล้ว ผ่านวัยหนุ่มสาวแล้ว, เรานำ (รวงข้าวสาลีของท่าน) ไปด้วยจะงอยปากเพื่อท่านทั้ง ๒ นั้น จะเปลื้องหนี้ ที่ท่านกระทำไว้ในก่อนได้."**

[๓๖๓] อรรถกถา[๒]บุคคลบัญญัติว่า "บทว่า **ทุลฺลภา** คือมิใช่หาได้ง่าย. บุคคลผู้ทำก่อนนั่นแล ชื่อว่า **บุพพการี.** บทว่า **กตเวที** ความว่า ประกาศอุปการะอันท่านทำแล้ว คือ ทำให้ผู้อื่นรู้ ได้แก่ ให้ปรากฏ. บุคคล ๒ พวกนั้น พึงแสดงด้วยคฤหัสถ์และบรรพชิต. ก็ในพวกคฤหัสถ์ มารดาบิดา ชื่อว่า **บุพพการี.** ส่วนบุตรธิดา ปฏิบัติมารดาบิดา และกระทำสามีจิกรรมมีการกราบไหว้เป็นต้น แก่มารดาบิดานั้น

๑.ชาตกฏฺฐกถา. ๖/๒๕๔. ๒. ป. ที. ๗๑.

ชื่อว่า **กตเวที**. ในพวกบรรพชิต อาจารย์และพระอุปัชฌายะ ชื่อว่า **บุพพการี**. อันเตวาสิกและสัทธิวิหาริก ปฏิบัติในอาจารย์และพระอุปัชฌายะ และกระทำสามีจิกรรมมีกราบไหว้เป็นต้น แก่อาจารย์และพระอุปัชฌายะนั้น ชื่อว่า **กตเวที**. เพื่อประโยชน์แก่อันประกาศชนเหล่านั้นให้ปรากฏ ควรกล่าวเรื่องพระโสณเถระผู้เลี้ยงดูพระอุปัชฌายะเป็นต้น.

อีกนัยหนึ่ง เมื่อบุคคลอื่นไม่ได้ทำอุปการะเลย บุคคลผู้ไม่เพ่งถึงอุปการะอันผู้อื่นทำไว้ในตนแล้ว กระทำ ชื่อว่า **บุพพการี** เปรียบเหมือนมารดาบิดาจำพวก ๑ อาจารย์และพระอุปัชฌายะจำพวก ๑. บุคคลนั้น ชื่อว่า หาได้ยาก เพราะสัตว์ทั้งหลาย ถูกตัณหาครอบงำ. บุคคลผู้รู้อยู่ ให้ผู้อื่นรู้อยู่ ซึ่งอุปการะอันผู้อื่นทำแล้วในตนโดยความเป็นอุปการะ ให้เป็นไปสมควรแก่อุปการะ ที่ผู้อื่นกระทำแล้ว ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที** เปรียบเหมือนผู้ปฏิบัติชอบ ในมารดาบิดา อาจารย์และพระอุปัชฌายะ. แม้บุคคลนั้น ก็ชื่อว่า หาได้ยาก เพราะสัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาครอบงำ. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้เผื่อแผ่โดยไม่มีเหตุ ชื่อว่า **บุพพการี**. บุคคลผู้เผื่อแผ่โดยมีเหตุ ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที**. ผู้กระทำโดยไม่เพ่งถึงเหตุมีเป็นต้นอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ จักทำ ( ตอบแทน ) แก่เรา ชื่อว่า **บุพพการี**. ผู้กระทำโดยเพ่งถึงเหตุมีเป็นต้นอย่างนี้ว่า บุคคลนี้ จักทำ ( ตอบแทน ) แก่เรา ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที**. บุคคลผู้มืดมา สว่างไป ชื่อว่า **บุพพการี**. บุคคลผู้สว่างมาสว่างไป ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที**. ผู้แสดง ชื่อว่า **บุพพการี**. ผู้ปฏิบัติ ชื่อว่า **กตัญญู-**

**กตเวที**. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า **บุพพการี** ในโลกกับทั้งเทวโลก. พระอริยสาวก ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที**."

[ ๓๖๔ ] บรรดาบทเหล่านั้น ในบทว่า **อาจริยุปชฺฌายา** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :- ลักษณะแห่งอาจารย์และพระอุปัชฌายะ อันนิโครธสามเณรผู้เป็นพระขีณาสพ ถูกพระเจ้าอโศกธรรมราชตรัสถามแก้ไว้แล้ว. จริงอยู่ พระธรรมสังคาหกาจารย์ กล่าวคำนี้ไว้ในนิทานกถาว่า " พระเจ้าอโศกธรรมราช ตรัสถามว่า พ่อเณร ผู้ที่ชื่อว่าพระอุปัชฌายะนี้ ได้แก่คนเช่นไร ? สามเณร ถวายพระพรว่า มหาบพิตร ผู้ที่เห็นโทษน้อยใหญ่ แล้วตักเตือน และให้ระลึกอยู่ ชื่อว่าพระอุปัชฌายะ. พระเจ้าอโศกธรรมราช ตรัสถามว่า " พ่อเณร ผู้ที่ชื่อว่าอาจารย์นี้ ได้แก่คนเช่นไร ?" สามเณร ถวายพระพรว่า " มหาบพิตร ผู้ที่ให้อันเตวาสิกและสัทธิวิหาริกตั้งอยู่ในธรรมที่ควรศึกษาในพระศาสนานี้ ชื่อว่า อาจารย์."

[๓๖๕] ฎีกานิทานกถานั้นว่า " บุคคลผู้ชื่อว่า พระอุปัชฌายะ เพราะเข้าไปเพ่งโทษน้อยใหญ่. เหตุนั้น นิโครธสามเณร จึงกล่าวว่า **'วชฺชาวชฺชํ ทิสฺวา โจเทตา สาเรตา จ.'** บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วชฺชาวชฺชํ** ได้แก่ โทษน้อยและใหญ่."

ฎีกามหาขันธกะว่า " ก็ **อ** อักษรนี้ มี **วุฑฺฒิ** เป็นอรรถ เหมือน **อ** อักษรในคำว่า **ผลาผลํ** เป็นต้น."

ฎีกานิทานกถาว่า " บทว่า **โจเทตา** ความว่า ผู้กล่าวตักเตือนว่า กรรมนี้ เธอทำไม่ดี คำนี้ เธอพูดไม่ดี เป็นต้น. บทว่า **สาเรตา**

ความว่า เมื่อเขาระลึกถึงโทษของตนไม่ได้ ก็ยังสติให้เกิดขึ้น อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ให้ระลึก คือ ให้ประพฤติในสัมมาปฏิบัติ. บุคคลชื่อว่า อาจารย์ เพราะให้ศิษย์ศึกษามรรยาท โดยนัยเป็นต้นว่า เธอพึงท่องพระ-พุทธพจน์อย่างนี้, พึงก้าวไปอย่างนี้, พึงถอนกลับอย่างนี้, เป็นต้น เหตุนั้น นิโครธสามเณร จึงกล่าวว่า **อิมสฺมึ สาสเน สิกฺขิตพฺพธมฺเมสุ ปติฏฺฐาเปตา.** พุทธวจนะทั้งสิ้น และธรรมทั้งหลายมีศีลเป็นต้น ชื่อว่า ธรรมควรศึกษา ในบทว่า **สิกฺขิตพฺพธมฺเมสุ** นั้น."

แม้โดยอรรถ บรรดาอาจารย์และพระอุปัชฌายะเหล่านี้ ครูชื่อว่า พระอุปัชฌายะ. เท่านั้น ในอรรถกถามหาขันธกะ ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "บทว่า **อนุปชฺฌายกา** ความว่า ผู้เว้นจากครูผู้คอยเพ่งโทษน้อยใหญ่" แล้วจึงกล่าวว่า "ในคำว่า 'อุปสัมปทาเปกขะ อันภิกษุทั้งหลายพึงให้ถือพระอุปัชฌาย์ก่อน' ดังนี้ มีวิเคราะห์ว่า ชื่อว่า พระอุปัชฌาย์ เพราะเข้าไปเพ่งโทษน้อยใหญ่" ดังนี้.

ฎีกามหาขันธกะนั้นว่า "ด้วยคำว่า 'ชื่อว่า พระอุปัชฌาย์ เพราะเข้าไปเพ่งโทษน้อยใหญ่' นี้ พระอรรถกถาจารย์ แสดงว่า **อุปชฺฌา** ศัพท์ มีอรรถเสมอกันกับ **อุปชฺฌาย** ศัพท์."

นวฎีกาว่า "ด้วยบทว่า **อุปชฺฌา** นี้ พระอรรถกถาจารย์ ย่อมแสดงว่า **อุปชฺฌา** ศัพท์ เป็น **อา** การันต์ มีอรรถเสมอกันกับ **อุปชฺฌาย** ศัพท์. อีกอย่างหนึ่ง พึงเห็นสันนิษฐานว่า **อุปชฺฌา** ศัพท์นั่นเอง ท่านลบ **ย** อักษรเสีย กล่าวไว้อย่างนั้น ในทุติยาวิภัตติและ

๑. สมนฺต. ๓/๓๔.

ปฐมาวิภัตติ เพราะความที่ **อุปชฺฌา** ศัพท์ ประกอบในตติยาวิภัตติเป็นต้น ไม่ได้."

[๓๖๖] ผู้ชื่อว่า อาจารย์ เพราะอันศิษย์พึงประพฤติโดยเอื้อเฟื้อ. อาจารย์นั้น มี ๔ จำพวก. เหตุนั้น ในญาติปลิโพธกถา (กถาแสดงความกังวลด้วยญาติ) ในปกรณ์วิเศษชื่อว่าวิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ จึงกล่าวเนื้อความไว้ว่า "อาจารย์ ๔ จำพวก คือ ปัพพชาจารย์ ๑ อุปสัมปทาจารย์ ๑ นิสสยาจารย์ ๑ อุทเทสาจารย์ ๑."

ก็บรรดาอาจารย์ ๔ จำพวกนี้ อาจารย์ผู้สอนธรรม ชื่อว่าอุทเทสาจารย์. เหตุนั้น ในฎีกามหาขันธกะ พระฎีกาจารย์ จึงกล่าวไว้ว่า "อาจารย์ผู้ให้สิกขาบททั้งหลาย นี้ชื่อว่า ปัพพชาจารย์. อาจารย์ผู้สวดกรรมวาจาในการอุปสมบท นี้ชื่อว่า อุปสัมปทาจารย์. อาจารย์ผู้ให้อุทเทสหรือปริปุจฉา นี้ชื่อว่า ธรรมาจารย์."

ส่วนอาจารย์ผู้ที่ภิกษุนั่งกระโหย่งในที่ใกล้ กล่าวคำถือนิสัย ๓ ครั้งว่า "ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงเป็นอาจารย์ของผม, ผมจะอยู่อาศัยท่านผู้มีอายุ" ดังนี้ นี้ชื่อว่า นิสสยาจารย์.

[๓๖๗] ก็ในคำว่า **อนฺเตวาสิกสทฺธิวิหาริกา** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ : สามเณรและภิกษุผู้ถือพระอุปัชฌาย์อุปสมบท กล่าวคือนิสัยในสำนักของภิกษุใดว่า "ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงเป็นอุปัชฌายะของผม" ดังนี้, ภิกษุนั้น ชื่อว่า เป็นพระอุปัชฌายะของสามเณรและภิกษุเหล่านั้น, เธอเหล่านั้น เป็นสัทธิวิหาริก ของภิกษุผู้พระอุปัชฌายะ

นั้น. ก็อันเตวาสิก มี ๔ จำพวก ด้วยสามารถอาจารย์ คือ ปัพพชันเตวาสิก ๑ อุปสัมปทันเตวาสิก ๑ นิสสยันเตวาสิก ๑ ธัมมันเตวาสิก ๑. ส่วนคำว่า "ผู้ประพฤติสมควรแก่อุปการะที่คนอื่นทำแล้ว" นี้ ย่อมสมด้วยอรรถกถาติกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

[๓๖๘] จริงอยู่ ในอรรถกถาติกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า "บุคคลผู้รู้กรรมอันบุพพการีนั้นทำแล้วว่า 'คนนี้ทำอุปการะแก่เรา' แล้วทำให้เขารู้ คือให้ปรากฏ กระทำตอบแทน ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที**."

ฎีกาติกนิบาต อังคุตตรนิกายนั้นว่า "บุคคลผู้รู้อยู่ ให้ผู้อื่นรู้อยู่ซึ่งอุปการะที่บุพพการีทำในตน โดยความเป็นอุปการะ ให้เป็นไปสมควรแก่อุปการะที่ผู้อื่นกระทำแล้ว ชื่อว่า **กตัญญูกตเวที** เหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า **อิมินา มยฺหํ กตํ** เป็นต้น."

ฎีกาบุคคลบัญญัติว่า "บุคคลผู้มีจิตประกอบด้วยความเกื้อกูลซึ่งเป็นไป เว้นจากเหตุ ชื่อว่า **อการณวจฺฉโล** (ผู้เผื่อแผ่โดยไม่มีเหตุ). บุคคลผู้ไม่เพ่งประโยชน์แม้เป็นอนาคต ก็ชื่อว่ากตัญญูบุคคลเหมือนกัน (แต่) ไม่ชื่อว่า **บุพพการี** เพราะเทียบเคียงอุปการะที่เขาทำแล้วนั้น อันตนได้รับในก่อน เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **กริสฺสติ เม** ดังนี้เป็นต้น."

อนุฎีกาว่า "บทว่า **ปุริมคฺคหิตํ** ความว่า อันตนรับก่อนด้วยคิดว่า 'ผู้นี้จักทำแก่เรา' เป็นต้น. สองบทว่า **ตํ กตํ** ความว่า

๑. มโน. ปู. ๒/๓๐๗.

อุปการะนั้น คือเช่นนั้น."

[๓๖๙] อรรถกถาสังคีติสูตรว่า " บทว่า **ตโม** แปลว่า เป็นผู้มืดแล้ว. บทว่า **ตมปรายโน** มีวิเคราะห์ว่า ความมืดนั่นเองเป็นที่ไป คือ เป็นทางไปในเบื้องหน้าของบุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั้นชื่อว่า **ตมปรายโน** (ผู้มีความมืดเป็นที่ไปในเบื้องหน้า). ในบททั้งปวง ก็พึงทราบอรรถอย่างนี้. ก็บรรดาบุคคล ๓ จำพวกนี้ บุคคลจำพวกที่ ๑ เกิดในตระกูลจัณฑาลเป็นต้น ซึ่งเป็นตระกูลชั้นต่ำ หาเลี้ยงชีพฝืดเคือง มีอัตภาพเลว (ทั้ง) ย่อมบำเพ็ญทุจริต ๓. บุคคลจำพวกที่ ๒ ก็เป็นผู้เช่นนั้น (แต่) บำเพ็ญสุจริต ๓. บุคคลจำพวกที่ ๓ เกิดในตระกูลกษัตริย์เป็นต้น ซึ่งเป็นตระกูลโอฬาร มีข้าวน้ำมาก มีอัตภาพสมบูรณ์ (แต่) บำเพ็ญทุจริต ๓. บุคคลจำพวกที่ ๔ ก็เป็นผู้เช่นนั้น (ทั้ง) บำเพ็ญสุจริต ๓."

ฎีกาสังคีติสูตรนั้นว่า " บทว่า **ตโม** ความว่า ชื่อว่า เป็นผู้มืด เพราะความเป็นผู้ไม่ปรากฏ. เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **อนฺธการภูโต**. บทว่า **อนฺธการภูโต** ความว่า เป็นผู้ดุจความมืด เป็นแล้ว คือ เกิดแล้ว, อีกอย่างหนึ่ง ถึงความตั้งลงในความมืด โดยความเป็นผู้ไม่ปรากฏ. บทว่า **ตมเมว** ความว่า ความมืดมีลักษณะดังกล่าวแล้วนั่นเอง เป็นที่ไป คือ เป็นทางไป ได้แก่ เป็นที่ตั้งลงข้างหน้า คือเบื้องหน้า. ด้วยคำว่า **นีเจ ฯ เป ฯ นิพฺพตฺเตตฺวา** นี้ พระอรรถกถาจารย์ ย่อมแสดงความที่บุคคลนั้นเป็นผู้มืด. ด้วยคำ

๑. สุ. วิ. ๓/๒๘๓.

ว่า **ตีณิ ทุจฺจริตานิ ปริปูเรติ** นี้ พระอรรถกถาจารย์ ย่อมแสดงความที่บุคคลนั่นเป็นผู้มีความมืดเป็นที่ไปในเบื้องหน้า. ในสองบทนอกนี้ พึงทราบเนื้อความตามแนวแห่งนัยที่กล่าวแล้ว เพราะถึงความเป็นผู้ปรากฏ."

[๓๗๐] อรรถกถา[1]ตติยวรรค ในโกสลสังยุต และอรรถกถา[2] ทุติยปัณณาสก์ ในจตุกกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า "บุคคลชื่อว่า **ตโม** เพราะประกอบด้วยความมืด มีเกิดในตระกูลต่ำในภายหลังเป็นต้น. ชื่อว่าเป็นผู้มีความมืดเป็นที่ไปในเบื้องหน้า เพราะเข้าถึงความมืดในนรกอีก ด้วยกายทุจริตเป็นต้น. แม้ด้วยบททั้ง ๒ ดังว่ามานี้ พระผู้มี-พระภาคตรัสความมืดแห่งขันธ์นั่นเอง. บุคคลผู้ประกอบด้วยความรุ่งเรือง มีเกิดในตระกูลมั่งคั่งในภายหลังเป็นต้น ชื่อว่า **โชติ** อธิบายว่าเป็นผู้สว่างไสว. ชื่อว่า เป็นผู้มีความรุ่งเรืองเป็นที่ไปในเบื้องหน้า เพราะเข้าถึงความรุ่งเรือง คือเกิดในสวรรค์อีก ด้วยกายสุจริตเป็นต้น.

ฎีกาตติยวรรค ในโกสลสังยุตเป็นต้นนั้นว่า "ชื่อว่า เป็นผู้มืด เพราะเป็นผู้ราวกะว่ามืด เพราะความไม่ปรากฏ เหตุมีเกิดในตระกูลต่ำในภายหลังเป็นต้น. บุคคลชื่อว่า มืด เพราะประกอบด้วยความมืดนั้น. ท่านกล่าวโวหารว่ามืดของบุคคล เพราะประกอบด้วยความมืด เหมือนอุทาหรณ์ว่า บุคคลชื่อว่ามีความตระหนี่ เพราะประกอบด้วยความตระหนี่. เหตุนั้น บทว่า **ตโม** จึงมีเนื้อความว่า เป็นผู้มืด คือราวกะว่ากระทำความเป็นคนบอด เกิดแล้ว เพราะความไม่ปรากฏ หรือว่า ถึงความตั้งลงในความมืด. ชื่อว่า เป็นผู้มีความมืด

๑. สา. ป. ๑/๑๙๐. ๒. มโน. ปู. ๒/๔๑๘.

เป็นที่ไปในเบื้องหน้า เพราะความมืดมีลักษณะดังกล่าวแล้วนั่นเอง เป็นที่ไป คือ เป็นทางที่ไป ได้แก่เป็นที่ตั้งลงในเบื้องหน้า คือข้างหน้าของเขา ดังนี้แล. ด้วย **ตม** ศัพท์แม้ทั้ง ๒ พระอรรถกถาจารย์ กล่าวความมืดแห่งขันธ์เท่านั้น มิได้กล่าวความมืดคืออันธการ, อนึ่ง ในบทว่า **ขนฺธตโม** นี้ พึงเห็นความเกิดแห่งขันธ์ที่เว้นจากสมบัตินั่นเอง. บุคคลชื่อว่า **โชติ** เพราะย่อมรุ่งเรือง โดยความปรากฏเหตุมีเป็นต้นว่าเกิดในสกุลมั่งคั่งในภายหลัง. คำทั้งหมดเป็นต้นว่าประกอบด้วยความสว่างนั้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว."

ฎีกาบุคคลบัญญัติว่า " บุคคลผู้มืดมา มีสว่างเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ไม่อาศัยผลบุญเป็นอยู่เลย ทำบุญทั้งหลาย เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **บุพพการี**."

อนุฎีกาว่า " ผู้อาศัยผลบุญเป็นอยู่ ตั้งอยู่ในฝ่ายกตัญญู เหตุนั้นพระฎีกาจารย์ จึงกล่าวว่า **ปุญฺญผลํ อนูปชีวนฺโต.**" ฎีกาทุกนิบาตอังคุตตรนิกาย ก็เหมือนกัน.

[๓๗๑] บุคคลผู้กตัญญู ย่อมเป็นผู้หาได้ยากอย่างนี้. บุคคลย่อมเป็นผู้หาได้ยาก ด้วยส่วนใด, แม้ความเป็นผู้กตัญญู ก็หาได้ยากด้วยส่วนนั้น. ก็ความเป็นผู้กตัญญูของบุคคลนั้น ย่อมให้ถึงความเป็นผู้ควรสรรเสริญว่า บุคคลนี้ หาได้ยาก. เพราะเหตุนั้นนั่นแล ความเป็นผู้กตัญญูนั้น จึงชื่อว่า เป็นมงคล. เหตุนั้น ในอรรถกถาท่านจึงกล่าวว่า 'ความเป็นผู้กตัญญูนั้น บัณฑิตพึงทราบว่า เป็นมงคล

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๖๒.

เพราะความเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษมีประการต่างๆ มีความเป็นผู้ควรสรรเสริญว่า "เป็นสัตบุรุษ" เป็นต้น. ความจริงบุคคลผู้กตัญญู ย่อมเป็นผู้หาได้ยากทีเดียว ไม่ใช่หาได้ง่าย เหมือนบุคคลผู้อกตัญญู. เพราะว่าบุคคลผู้อกตัญญูมีมาก ดังนี้แล.

บรรดาบุคคลทั้ง ๒ จำพวกนั้น บุคคลผู้กตัญญู ย่อมบรรลุประโยชน์มีความสรรเสริญเป็นต้นในโลกนี้, บุคคลผู้อกตัญญู ย่อมบรรลุสิ่งอันไม่เป็นประโยชน์มีนินทาเป็นต้นในโลกนี้.

ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[เรื่องพระเจ้าประทุม]

[๓๗๒] ในอดีตกาล พระเจ้ากรุงพาราณสี ได้มีพระราชโอรส ๗ พระองค์. บรรดาพระราชโอรส ๗ พระองค์นั้น พระราชกุมารพระนามว่า ประทุม ซึ่งเป็นพระเชฏฐาของพระกุมารทั้งหมด เป็นพระโพธิสัตว์. พระราชา ทรงแคลงพระหฤทัยในพระโอรสเหล่านั้นว่า "โอรสเหล่านี้ พึงฆ่าเราแล้วชิงเอาแม้ซึ่งราชสมบัติ" จึงตรัสว่า "พ่อทั้งหลาย พวกเจ้าอย่าอยู่ในพระนครนี้เลย จงไปในที่อื่น โดยกาลล่วงไปแห่งเรา จึงมารับเอาราชสมบัติเถิด."

พระราชโอรสเหล่านั้น หลีกไปกับด้วยปชาบดีของตน ๆ เมื่อไม่ได้พระกระยาหารและน้ำในที่กันดารแห่งหนึ่ง ในระหว่างทาง จึงฆ่าภริยาของพระราชโอรสคนเล็กที่สุด แล้วแบ่ง (เนื้อ) เป็น ๑๓ ส่วน พากันเสวยแล้ว.

ส่วนพระโพธิสัตว์ ได้เหลือเนื้อไว้ส่วนหนึ่ง ใน ๒ ส่วนที่ตน

และภริยาได้แล้ว เสวยแต่ส่วนเดียวเท่านั้น กับด้วยภริยา. พระราชกุมารเหล่านั้น ได้ฆ่าหญิง ๖ คนเสวย (เนื้อ) ใน ๖ วันโดยนัยนี้. แม้พระโพธิสัตว์ ก็เหลือเนื้อไว้วันละส่วน ๆ ทุก ๆ วัน. ในวันที่ ๗ ส่วนของพระโพธิสัตว์ ได้เหลือ ๖ ส่วนแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

พระโพธิสัตว์นั้น ได้ให้เนื้อ ๖ ส่วน แก่พระราชกุมารเหล่านั้น ผู้ใคร่จะฆ่าภริยาของตนแล้ว ตรัสว่า " พ่อทั้งหลาย วันนี้จงเคี้ยวกินส่วนเหล่านี้, พรุ่งนี้ เราทั้งหลายจักรู้ " ในเวลาพระราชกุมารเหล่านั้นหลับ จึงพาภริยาหนีไป ได้แบกภริยาผู้ไม่อาจจะเดินไปได้ด้วยพระอังสา ได้ออกจากที่กันดารในเวลาอรุณขึ้น เมื่อภริยากล่าวว่า " นาย ดิฉันกระหาย " เมื่อไม่ได้น้ำ จึงฟันพระชานุเบื้องขวา ด้วยพระขรรค์ แล้วให้ภริยาดื่มโลหิต. ผัวเมียทั้ง ๒ นั้น ถึงมหาคงคาโดยลำดับ สร้างบรรณศาลาอยู่ที่คุ้งแห่งแม่น้ำคงคาแล้ว.

ในกาลนั้น มนุษย์ทั้งหลาย (จับ) โจรผู้ประพฤติผิดต่อพระราชาคนหนึ่ง ตัดมือ เท้า หู และจมูกแล้ว เอาใส่ในเรือโกลนลำหนึ่ง ลอยไปในแม่น้ำคงคา. บุรุษด้วน ทำเสียงครวญคราง ถึงที่นั้นแล้ว.

พระโพธิสัตว์ ได้ยินเสียงนั้น จึงยกบุรุษนั้นขึ้น ด้วยความกรุณา พาไปสู่บรรณศาลา ได้ทำการรักษาแผล ด้วยการชะด้วยน้ำฝาดและทายาเป็นต้น. ฝ่ายภริยาของพระโพธิสัตว์นั้น รังเกียจบุรุษด้วน จึงเดินถ่มน้ำลายไป. พระโพธิสัตว์ ให้บุรุษด้วนกับภริยาอยู่ในอาศรมแล้ว ตนเองก็นำผลาผลมาเลี้ยงดู.

ภริยานั้น มีจิตปฏิพัทธ์ในบุรุษด้วน ประพฤติผิดกับด้วยบุรุษด้วนนั้น ปรารถนาจะฆ่าพระโพธิสัตว์ด้วยอุบาย จึงกล่าวว่า " นายดิฉันเมื่อนั่งบนบ่าของพระองค์ ออกจากทางกันดาร เห็นภูเขาลูกหนึ่งจึงบวงสรวงว่า " ข้าแต่เจ้าแม่เทพบรรพต ถ้าว่าดิฉันกับสามีไม่มีอันตราย จักได้ชีวิตไซร้ ดิฉันจะทำพลีกรรมแก่เจ้าแม่, บัดนี้ดิฉันจักทำพลีกรรมแก่เทพดานั้น " ดังนี้แล้ว พาพระโพธิสัตว์ไปในที่นั้นกล่าวว่า " นาย ท่านเท่านั้น เป็นอุตตมเทพ, ดิฉันทำปทักษิณไหว้ท่านก่อนแล้ว จักทำพลีกรรมแก่เทพดาภายหลัง " ให้พระโพธิสัตว์ยืนบ่ายพระพักตร์ไปทางเหว บูชาแล้วด้วยดอกไม้ทั้งหลาย ยืนอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ เป็นเหมือนต้องการไหว้ ประหารที่พระปฤษฎางค์ ผลักพระโพธิสัตว์ให้ตกลงในเหว แล้วได้กลับไปยังที่พักของบุรุษด้วน.

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ เมื่อตกลงไป ได้ตกลงที่พุ่มไม้ไม่มีหนามพุ่มหนึ่ง บนยอดต้นมะเดื่อ เมื่อไม่อาจจะไปในที่อื่นได้ จึงนั่งเสวยผลมะเดื่ออยู่ที่ค่าคบ.

ยังมีพระยาเหี้ยตัวหนึ่ง มีสรีระใหญ่ เคยขึ้นจากเชิงบรรพตมากินผลของต้นไม้นั้น. พระยาเหี้ยนั้น ขึ้นมาเพื่อจะกินผลไม้ เห็นพระโพธิสัตว์แล้ว ถึงความวิสาสะกับด้วยพระโพธิสัตว์นั้น ถามถึงเหตุที่พระโพธิสัตว์นั้นมาในที่นั้น ทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงให้พระโพธิสัตว์นั้นนั่งบนหลังของตน พาขึ้นจากเหว ออกจากป่า พักไว้ในทางใหญ่แล้วก็เข้าไปสู่ป่าตามเดิม.

พระโพธิสัตว์ ไปสู่ปัจจันตคาม พักอยู่ในที่นั้น โดยกาลล่วงไป

แห่งพระราชบิดา ทรงรับราชสมบัติ เป็นพระราชาพระนามว่าประทุม รับสั่งให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง ได้ทรงสละทรัพย์ให้ทานวันละ ๖ แสน ทุก ๆ วัน.

ฝ่ายหญิงชั่วนั้น แบกบุรุษด้วนนั้นขึ้นบ่า ออกจากป่า เที่ยวขอทานไปในถิ่นมนุษย์ เลี้ยงบุรุษด้วนนั้นอยู่ ถูกมนุษย์ทั้งหลายถามว่า " บุรุษนี้ เป็นอะไรของแม่ ?" จึงกล่าวว่า " ดิฉันเป็นลูกสาวของลุงของเขา, เขาเป็นลูกอาของดิฉัน, ญาติทั้งหลายได้ยกดิฉันให้แก่เขานี่เลย, ดิฉันนั้น เลี้ยงสามีของตนแม้ผู้ถึงโทษที่ควรฆ่า จึงได้เที่ยวขอทานเลี้ยงดูอยู่." มนุษย์ทั้งหลาย สำคัญว่า " หญิงนี้เป็นผู้บำเพ็ญบดีวัตร ( วัตรในสามี ) จึงให้ยาคูและภัตรมากกว่าแล้วและให้กระเช้าหวายอย่างแข็งแรง ด้วยบอกว่า " แม่จงให้สามีของแม่นั่งในกระเช้านี้ไปเถิด." ฝ่ายหญิงชั่วนั้น ทำอย่างนั้น เที่ยวไปอยู่ ถึงเมืองพาราณสี เที่ยวบริโภคอยู่ในโรงทานทั้งหลาย.

พระโพธิสัตว์ พระราชทานทานวัตถุแก่ยาจก ๘ คนบ้าง ๑๐ คนบ้าง ในโรงทาน ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์ เมื่อเสด็จกลับ ได้ทอดพระเนตรเห็นหญิงนั้นในทางเสด็จ จึงตรัสถามว่า " นั่นอะไร ? " ราชบุรุษ กราบทูลว่า "ข้าแต่สมมติเทพ หญิงผู้บำเพ็ญบดีวัตรคนหนึ่ง." ท้าวเธอรับสั่งให้เรียกหญิงนั้นมาแล้ว ทรงจำได้ จึงให้นำชายด้วนออกจากกระเช้าแล้วตรัสถาม. หญิงนั้นได้กราบทูลโดยนัยก่อนนั้นแล.

พระราชาตรัสว่า " เจ้ามิใช่หรือ ? เป็นภริยาของพระประทุมกุมาร ซึ่งเป็นธิดาของพระราชาองค์โน้น มีชื่อโน้น ดื่มโลหิตในเข่า.

ของเราแล้ว มีจิตปฏิพัทธ์ในชายด้วนคนนั้น ผลักเราให้ตกลงไปในเหว, บัดนี้ เจ้านั้น ถือเอาความตายไว้ที่หน้าผาก เข้าใจเราว่า 'ตายแล้ว' จึงได้มา" ดังนี้แล้ว จึงรับสั่งบังคับพวกอำมาตย์ว่า "พวกท่านจงเอาสากทุบชายด้วนนี้ให้ตาย, จงตัดหูและจมูกของหญิงชั่วนี้." พระโพธิสัตว์นั้น ไม่อาจอดกลั้นความโกรธไว้ได้ จึงทรงบังคับการลงอาญาแก่ชนทั้ง ๒ นั้นอย่างนั้นก็จริง ถึงกระนั้น ก็หาได้รับสั่งให้กระทำอย่างนั้นไม่. พระราชา ทรงทำความโกรธให้เบาบางลงแล้ว รับสั่งให้ผูกอย่างมั่นคง จนหญิงชั่วนั้นไม่อาจจะปลงกระเช้าลงจากศีรษะได้ แล้วรับสั่งให้ใส่บุรุษด้วนลงในกระเช้านั้น ให้เนรเทศเสียจากแคว้นของพระองค์.

เรื่องพระเจ้าประทุม มาในอรรถกถาจูฬปทุมชาดก[๑]
ในปัญจมวรรค ทุกนิบาต.

[ เรื่องตักกบัณฑิต ]

[๓๗๓] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นดาบส อยู่ด้วยสุขอันเกิดแต่ฌาน ในบรรณศาลา ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา.

ในกาลนั้น ธิดาเศรษฐีในกรุงพาราณสี นามว่า ทุฏฐกุมารี เป็นหญิงดุร้าย หยาบคาย ด่าตีพวกกรรมกร. ต่อมาวันหนึ่ง พวกกรรมกรพานางไป ด้วยกล่าวว่า "พวกเราจักเล่นในแม่น้ำคงคา" แล้วก็พากันทิ้งนางในแม่น้ำคงคานั้น. นางร้องอยู่ ถูกน้ำพัดไป ถึงที่ใกล้ศาลาของพระโพธิสัตว์ ในเวลาเที่ยงคืน. พระดาบส ยกนางขึ้น ด้วย

๑ ชาตกัฏฐกถา. ๓/๑๕๔.

ความเอ็นดูในนาง แล้วก่อไฟให้ เมื่อความหนาวหายแล้วได้ให้ผลาผล แล้วถามว่า " เจ้าอยู่ในเมืองไหน ?"

ธิดาเศรษฐี. ดิฉันอยู่เมืองพาราณสี.

ดาบส. เชิญนางไปเดี๋ยวนี้เถิด.

นางคิดว่า " เราจักให้ดาบสนี้ถึงความทำลายศีล แล้วพาเขาไป " กระทำตามนั้นแล้วจึงได้ไป.

แม้ดาบส มีศีลทำลายแล้ว มีฌานเสื่อมแล้ว ได้ไปยังปัจจันตคามแห่งหนึ่งกับด้วยหญิงนั้น ขายเปรียงเลี้ยงหญิงนั้นอยู่. เหตุนั้น ชนทั้งหลาย จึงได้ขนานนามพระโพธิสัตว์นั้นว่า " ตักกบัณฑิต "

ก็มนุษย์ทั้งหลาย ได้ให้สะเบียงแก่พระโพธิสัตว์นั้น แล้วกล่าวว่า " ขอท่านจงบอกการที่ประกอบดีหรือชั่วแก่พวกข้าพเจ้า อยู่ในที่นี้เถิด " ดังนี้แล้ว ก็ให้อยู่ในกระท่อมใกล้ประตูบ้าน.

ต่อมาวันหนึ่ง พวกโจรปล้นบ้านนั้น ได้พาเอาภริยาของตักกบัณฑิตไป. หัวหน้าโจร ทำนางให้เป็นภริยาแล้ว. นางต้องการจะให้นายโจรฆ่าตักกบัณฑิต จึงส่งข่าวไปบอกแก่ตักกบัณฑิตนั้นว่า " ฉันถูกพวกโจรพามา อยู่เป็นทุกข์, ขอท่านจงมานำฉันไป " เห็นตักกบัณฑิตนั้นมาในที่นั้นแล้ว จึงกล่าวว่า " ถ้าว่า เราทั้ง ๒ จักพากันไปในบัดนี้, โจรก็จักติดตามฆ่าเราทั้ง ๒ เสีย เราจักไปในกลางคืนเถิด " แล้วให้ตักกบัณฑิตนั้นนั่ง ( ซ่อน ) อยู่ในซุ้ม ในเวลาหัวหน้าโจรมาดื่มสุราเมาแล้วในเวลาเย็น จึงบอก ( เรื่องนั้นแก่นายโจรแล้ว ). โจรจับตักกบัณฑิตนั้น ให้ล้มลง แล้วถองด้วยศอกเป็นต้น ตามพอใจ

แล้วผูกให้นอนลง.

ตักกบัณฑิตนั้น ถูกโจรถองอยู่ ไม่กล่าวคำอะไร ๆ อื่น กล่าวแต่คำนี้เท่านั้นว่า "คนโกรธ คนอกตัญญู คนส่อเสียด คนผู้ประทุษร้ายมิตร." ฝ่ายโจร นอนตื่นขึ้นแล้ว เมื่อสร่างสุรา จึงเริ่มจะถองตักกบัณฑิตนั้นอีก. แม้ตักบัณฑิตก็กล่าวอยู่อย่างนั้น.

ฝ่ายโจร คิดว่า " บุรุษนี้ กล่าวแต่คำนี้เท่านั้น มิได้กล่าวคำอื่น นี่เรื่องอะไร ?" จึงถาม ได้ฟังความเป็นไปทั้งหมดแล้ว คิดว่า " หญิงนี้ปฏิบัติผิดในท่านผู้มีอุปการะเห็นปานนี้. มันพึงทำอันตรายแม้แก่เรา เราควรฆ่าหญิงนี้เสีย " ปลุกหญิงนั้นให้ลุกขึ้นแล้ว กล่าวว่า " มาเถิด เราจักฆ่าบุรุษนั้น " ถึงนอกบ้านแล้ว จึงฆ่าหญิงนั้นเสีย แล้วพาตักกบัณฑิตไปสู่เรือน กล่าวว่า " บัดนี้ ท่านจักไป ณ ที่ไหน ?"

ตักกบัณฑิต กล่าวว่า " เราจักบวชอยู่ในป่า."

นายโจร กล่าวว่า " แม้เราก็จักบวช."

ชนทั้ง ๒ นั้น ครั้นบวชแล้ว ยังฌานและอภิญญาให้เกิดแล้ว ก็เป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก.

เรื่องตักกบัณฑิต มาในอรรถกถา[๑]ตักกชาดก
ในสัตตมวรรค เอกนิบาต.

[ เรื่องชน ๔ คน ]

[๓๗๔] ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์เป็นดาบส อยู่ในบรรณศาลา ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา.

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๘๙.

ในกาลนั้น พระโอรสของพระเจ้ากรุงพาราณสี ได้มีพระนามว่า ทุฏฐกุมาร เป็นคนกักขฬะ หยาบคาย ไม่เป็นที่ชอบใจของชนทั้งปวง ประดุจธุลีตกเข้าตา แล้วดุจปีศาจผู้มาเพื่อจะเคี้ยวกิน.

วันหนึ่ง พระราชโอรสนั้น ทรงเล่นอยู่ในแม่น้ำคงคา ได้ตรัสว่า "มาเถิด พนาย พวกท่านจงนำเราไปสู่ท่ามกลางแม่น้ำ แล้วจงนำกลับ" ราชบุรุษเหล่านั้น นำเธอไปทิ้งแล้วก็หนีไป. พระราชกุมารนั้น อันน้ำพัดไปอยู่ เห็นท่อนไม้ท่อนหนึ่ง จึงนั่งกันแสงไปบนท่อนไม้นั้น.

ในกาลนั้น เศรษฐีชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง ฝังทรัพย์ ๔๐ โกฏิไว้ริมฝั่งแม่น้ำ เพราะความอยากในทรัพย์ (ตายไปแล้ว) เกิดเป็นงูอยู่ที่หลังแห่งทรัพย์.

แม้เศรษฐีคนอื่นอีก ฝังทรัพย์ ๓๐ โกฏิไว้ในประเทศนั้นเหมือน-กัน เพราะความอยากในทรัพย์ (ตายไปแล้ว) เกิดเป็นหนูในที่นั้นนั่นแล. ที่อยู่ของสัตว์เหล่านั้น จมลงน้ำไป. สัตว์เหล่านั้น ออก (จาก) รู ไปแล้ว เห็นท่อนไม้ที่พระราชกุมารนั่งมานั้น จึงขึ้นไปนอนบนหลังท่อนไม้นั้นเหมือนกัน. ก็ที่ฝั่งแม่น้ำ มีต้นงิ้วอยู่ต้นหนึ่ง. ลูกนกแขกเต้าตัวหนึ่ง อยู่ที่งิ้วนั้น. ต้นไม้โค่นลงบนหลังน้ำ. ลูกนกแขกเต้าเห็นท่อนไม้นั้นแล้ว ก็เข้าเกาะแอบอยู่.

ชนทั้ง ๔ นั้น ไปโดยอาการอย่างนั้น ได้ถึงที่ใกล้บรรณศาลาของดาบส ในเวลาเที่ยงคืน. ดาบส ได้ยินเสียงกันแสงของพระราชบุตร จึงไปยังฝั่งน้ำ ด้วยความเอ็นดูในสัตว์ทั้ง ๔ นั้น จึงยกสัตว์เหล่านั้นขึ้น

นำไปสู่อาศรม ก่อไฟอังสรีระของ ๓ สัตว์มีงูเป็นต้นก่อน ด้วยคิดว่า "สัตว์เหล่านี้มีกำลังน้อยกว่า" ภายหลังจึงอังสรีระของพระราชบุตร แม้เมื่อให้อาหาร ก็ให้แก่ ๓ สัตว์มีงูเป็นต้นนั่นแลก่อน ภายหลังจึงได้ให้ผลาผลแก่พระราชบุตรนั้น.

พระราชกุมาร คิดว่า "ดาบสโกงคนนี้ ไม่นับถือเรา ทำความนับถือแก่พวกสัตว์ดิรัจฉาน" ผูกอาฆาตในดาบสนั้น พักอยู่ได้ ๒-๓ วันแล้ว เมื่อจะไป คิดว่า "เราจักฆ่าดาบสนี้ ผู้มาสู่สำนักของตน" จึงกล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ เมื่อข้าพเจ้าได้ดำรงในราชสมบัติแล้ว ขอท่านพึงมา ข้าพเจ้าจักอุปัฏฐากท่านด้วยปัจจัย ๔" ดังนี้แล้ว ก็หลีกไป.

ส่วนงู เมื่อจะไป ไหว้ดาบสนั้นแล้ว กล่าวว่า " ท่านผู้เจริญ ท่านได้ทำอุปการะแก่ข้าพเจ้ามาก, ข้าพเจ้าได้ฝังทรัพย์มีประมาณเท่านี้ไว้ในที่โน้น เมื่อท่านมีกิจด้วยทรัพย์ พึงไปในที่นั้น เรียกว่า 'ทีฆะ " ดังนี้แล้ว ก็หลีกไป.

แม้หนู กล่าวอย่างนั้นเหมือนกันแล้ว กล่าวว่า "เมื่อท่านมีกิจด้วยทรัพย์, ขอท่านไปในที่นั้น พึงเรียกว่า 'อุนทูระ" ดังนี้แล้วก็หลีกไป.

แม้ลูกนกแขกเต้า ไหว้พระดาบสแล้ว กล่าวว่า "ท่านผู้เจริญ ทรัพย์ของข้าพเจ้าไม่มี, แต่เมื่อท่านต้องการด้วยข้าวสาลีสุก พึงไปที่อยู่ของข้าพเจ้า" ดังนี้แล้ว ก็หลีกไป.

พระราชบุตร ไปแล้วต่อกาลไม่นานเท่าไร ก็ดำรงอยู่ในราชสมบัติ. พระโพธิสัตว์ ใคร่จะทดลอง ๓ สัตว์มีงูเป็นต้นก่อน จึงไปสู่

ที่อยู่ของสัตว์เหล่านั้น. แม้สัตว์เหล่านั้น ก็ออกจากที่อยู่ของตน ๆ มาไหว้พระโพธิสัตว์นั้น. พระโพธิสัตว์นั้นกลับจากที่นั้นแล้ว ก็ใคร่จะทดลองพระราชา จึงไปสู่พระราชอุทยาน พักอยู่ในที่นั้น ในวันรุ่งขึ้นเข้าไปสู่พระนครด้วยภิกขาจารวัตร.

ในขณะนั้น พระราชา ประทับบนคอช้างตัวประเสริฐ กำลังกระทำประทักษิณพระนคร พอทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์นั้นแต่ไกล ทรงดำริว่า "ดาบสโกงรูปนี้ ใคร่จะกินอยู่ในสำนักของเราจึงได้มา เราจักให้ตัดศีรษะของมันเสีย จนกว่ามันยังไม่ประกาศคุณที่ตนได้ทำแล้วแก่เรา ในท่ามกลางบริษัท" ดังนี้แล้ว จึงรับสั่งบังคับพวกราชบุรุษ. ราชบุรุษเหล่านั้น ไปไหว้พระโพธิสัตว์แล้ว ประหารทุก ๆ ทาง ๔ แพร่ง นำไปสู่ตะแลงแกง (ที่ฆ่าคน). ในที่ ๆ ถูกประหารแล้ว ๆ พระโพธิสัตว์นั้น ได้กล่าวคาถานี้เท่านั้นว่า

[๓๗๕] **"จริงทีเดียว ได้ยินว่า นระทั้งหลาย**
**บางพวก ในโลกนี้ กล่าวว่า ไม้ที่ลอยน้ำไป**
**ประเสริฐกว่า, นระบางคนไม่ประเสริฐเลย."**

[แก้อรรถ]

บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **สจฺจํ กิเรวมาหํสุ** ความว่า ได้ยินว่า เขาย่อมพูดกัน จริงแท้ทีเดียว.

บาทคาถาว่า **นรา เอกจฺจิยา อิธ** ความว่า บุรุษผู้บัณฑิตบางพวกในโลกนี้.

บาทคาถาว่า **กฏฺฐํ ปลฺลวิตํ เสยฺโย** ความว่า ไม้แห้งที่ลอย

อยู่ในแม่น้ำ อันบุคคลยกขึ้นวางไว้บนบกยังดีกว่า. เพราะเหตุไร ? เพราะไม้แห้งนั้น ย่อมมีอุปการะ เพื่อต้องการใช้หุงต้มยาคูและภัตร เป็นต้นก็ได้ เพื่อต้องการใช้ผิงแก่เหล่าชนผู้กระสับกระส่ายอยู่ด้วยความหนาวก็ได้ เพื่อต้องการใช้บำบัดอันตรายแม้เหล่าอื่นก็ได้.

บาทคาถาว่า **น เตฺวเวกจฺจิโย นโร** ความว่า ส่วนนระบาง-คน คือบุรุษชั่ว ผู้มักประทุษร้ายมิตร อกตัญญู อันน้ำพัดไปอยู่ อันเราจับที่มือ ยกขึ้นแล้ว ไม่ดีเลยทีเดียว. จริงอย่างนั้น เรายกบุรุษชั่วนี้ขึ้นแล้ว จึงได้นำความทุกข์มา.

บรรดาบุรุษเหล่านั้น เหล่าชนผู้เป็นบัณฑิต ได้ฟังคำนั้นแล้ว ถามว่า "ข้าแต่บรรพชิตผู้เจริญ มีคุณอะไร ที่ท่านได้ทำไว้แก่พระราชาของพวกข้าพเจ้าหรือ ?" พระโพธิสัตว์นั้น บอกความเป็นไปทั้งหมดแล้ว.

มนุษย์ทั้งหลาย ฟังคำนั้นแล้ว โกรธว่า "พระราชาองค์นี้เป็นผู้ประทุษร้ายมิตร ย่อมไม่รู้แม้สักว่าคุณของผู้ให้ชีวิตแก่ตน พวกเราอาศัยพระราชานั้น จักได้ความสุขแต่ที่ไหน ? ท่านทั้งหลายจงจับมันไว้" ดังนี้แล้ว ต่างก็พากันลุกฮือขึ้นโดยรอบ สำเร็จโทษพระราชานั้น ผู้ประทับอยู่บนคอช้างนั่นเอง ด้วยหลาว หอก ก้อนหิน และไม้ค้อนเป็นต้น จับเท้าทั้ง ๒ ลากไปทิ้งไว้ที่หลังคู แล้วอภิเษกพระโพธิสัตว์ (เป็นพระราชา). พระโพธิสัตว์นั้น ทรงครองราชย์โดยธรรม เสด็จไปยังที่อยู่ของ ๓ สัตว์มีงูเป็นต้นเหล่านั้น ทรงรับเงิน ๗๐ โกฏิอันงูและหนูถวายแล้ว และพา ๓ สัตว์เหล่านั้นไป, ในภายหลังรับสั่งให้ทำปล่อง

ทอง เพื่อประโยชน์เป็นที่อยู่ของงู, ถ้ำแก้วผลึกเพื่อประโยชน์เป็นที่อยู่ของหนู, กรงทอง เพื่อประโยชน์เป็นที่อยู่ของนกแขกเต้า แล้วรับสั่งให้พระราชทานข้าวตอกมีรสหวานแก่งูและนกแขกเต้า ข้าวสารแห่งข้าวสาลีอันหอม แก่หนู ดังนี้แล.

เรื่องชน ๔ คน มาในอรรถกถา[๑]สัจจังกิรชาดก ในอัฏฐมวรรค เอกนิบาต.

[ เรื่องชน ๓ คน ]

[ ๓๗๖ ] ในอดีตกาล มหาเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ นำธิดาของเศรษฐีในชนบทมาเพื่อประโยชน์แก่บุตรของตน. แต่หญิงนั้นเป็นหมัน เมื่อจะแสดงอาการดังหญิงมีครรภ์ จึงทุบหลังมือและเท้าทำให้บวมขึ้น แสดงความโตขึ้นแห่งท้อง ด้วยการพันด้วยท่อนผ้าทุก ๆ วัน ยังหญิงพี่เลี้ยงคนหนึ่งให้รู้กิจนั้น โดยล่วงไป ๙ เดือน จึงอำลาพ่อผัวและแม่ผัวว่า "บัดนี้ ดิฉันจักไปสู่เรือนของบิดาในชนบท คลอด ( ลูก ) " ดังนี้แล้ว ก็หลีกไป.

ครั้งนั้น หญิงเข็ญใจคนหนึ่ง เดินทางไปกับด้วยพวกเกวียน คลอดบุตรไว้ที่โคนต้นไทรต้นหนึ่ง ในระหว่างทาง เมื่อพวกเกวียนไปแต่เช้าตรู่ จึงคิดว่า "เราเว้นพวกเกวียน ก็ไม่สามารถเดินทางไปได้" จึงทิ้งรกและบุตรไว้ในที่นั้นนั่นเองแล้วก็ไป. เทพดาทั้งหลายรักษาทารกไว้. ได้ยินว่า ทารกนั้น เป็นพระโพธิสัตว์นั่นแล.

ฝ่ายธิดาเศรษฐี ถึงที่นั่นแล้ว คิดว่า "เราจักทำสรีรกิจ" จึง

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๑๒๙.

ไปยังโคนต้นไทรกับด้วยหญิงพี่เลี้ยงนั้น เห็นทารกมีสีดังทอง จึงกล่าวว่า "แม่ กิจของเราสำเร็จแล้ว" เปลื้องเอาท่อนผ้าออกเสีย ทาประเทศแห่งพก ( ท้องน้อย ) ด้วยเลือดและมลทินแห่งครรภ์ บอกความที่ตนคลอดบุตรแก่ปริชน แล้วอุ้มเอาทารกกลับจากที่นั้นนั่นแล. มารดาบิดาได้ตั้งชื่อของเด็กนั้นว่า นิโครธ.

ในวันนั้นนั่นแล แม้หญิงสะใภ้ของอนุเศรษฐี ไปสู่เรือนแห่งตระกูล เพื่อต้องการจะคลอด ได้คลอดบุตร ณ ภายใต้กิ่งไม้แห่งหนึ่งในระหว่างทางแล้วก็กลับ. ชนทั้งหลาย ตั้งชื่อเด็กนั้นว่า สาขะ.

ในวันนั้นนั่นเอง ถึงภริยาของช่างชุนผู้อาศัยมหาเศรษฐีอยู่ ก็คลอดบุตรในระหว่างผ้าท่อนเก่า. ชนทั้งหลาย จึงตั้งชื่อเด็กนั้นว่าโปติกะ.

มหาเศรษฐี ให้นำเด็กทั้ง ๒ นั้นมา ในวันที่นิโครธกุมารเกิด เลี้ยงให้เติบโตพร้อมด้วยนิโครธกุมารนั้นเหมือนกัน. เด็กเหล่านั้นเติบโตเจริญวัยด้วยกัน ไปเมืองตักกสิลา เรียนศิลปสำเร็จแล้ว เที่ยวจาริกไปในชนบท ถึงที่ใกล้กรุงพาราณสีโดยลำดับ จึงนอนอยู่ ณ โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง.

ก็ที่ต้นไม้นั้น มีไก่หลายตัวอาศัยอยู่. บรรดาไก่เหล่านั้น ไก่ตัวอยู่ข้างบน ถ่ายเว็จรดสรีระของไก่ตัวอยู่ข้างล่าง. ไก่ตัวอยู่ข้างล่างถามว่า ใครถ่ายเว็จนี้ลง ?"

ไก่ตัวข้างบน. อย่าโกรธเลย เพื่อน กันไม่รู้ จึงได้ถ่ายลง.

ไก่ตัวข้างล่าง. เฮ้ย เจ้าเข้าใจว่าสรีระของเราเป็นที่ถ่ายเว็จ

ของตัวหรือ เจ้าไม่รู้ประมาณของเราหรือ ? ก็ผู้ใด ฆ่าเราแล้วกินเนื้อ ผู้นั้นจะได้ทรัพย์พันหนึ่งแต่เช้าตรู่.

ไก่ตัวข้างบน. เฮ้ย เจ้าแม้เมื่อเราบอกว่า "ไม่รู้" ก็ยังโกรธ ทำมานะด้วยเหตุเพียงเท่านี้, ก็ผู้ใดฆ่าเรา แล้วกินเนื้อล่ำ ผู้นั้นจะได้เป็นพระราชาแต่เช้าตรู่, ผู้ใดกินเนื้อท่ามกลาง ผู้นั้น จะได้เป็นเสนาบดี, ผู้ใด กินเนื้อติดกระดูก ผู้นั้น จะได้เป็นนายคลัง.

โปติกมาณพ ลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่งนั่งนวดเท้าของนิโครธกุมารอยู่ ได้ยินคำของไก่ ๒ ตัวนั้น จึงค่อย ๆ ไต่ขึ้นไป จับเอาไก่ตัวข้างบน ฆ่าแล้ว ปิ้งที่ถ่านเพลิง ให้เนื้อล่ำแก่นิโครธ ให้เนื้อกลางแก่สาขะ ตนเองกินเนื้อติดกระดูก แล้วบอกเรื่องเป็นไปทั้งหมด.

มาณพทั้ง ๓ นั้น เข้าไปสู่กรุงพาราณสีในเวลาอาหารเช้า บริโภคข้าวปายาสในเรือนของพราหมณ์คนหนึ่งแล้ว ออกจากเรือน เข้าไปสู่พระราชอุทยาน. นิโครธกุมารนอนอยู่บนแผ่นศิลา. สองคนนอกนี้นอนข้างนอก.

ในกาลนั้น พระเจ้ากรุงพาราณสีสวรรคตได้ ๗ วันแล้ว. ครั้งนั้น พวกอมาตย์มีปุโรหิตเป็นต้น ได้ปล่อยบุสสรถแล้ว.

ในฎีกากัสสปสังยุต ท่านกล่าวไว้ว่า "รถมงคลชื่อว่า บุสสรถ." บุสสรถไปถึงพระราชอุทยานแล้ว ได้ตั้งเป็นเกยหยุดอยู่. ปุโรหิตตรวจดูลักษณะที่พระบาทแล้ว จึงได้ให้ประโคมดนตรีขึ้นทั้งหมด อภิเษกนิโครธให้ดำรงอยู่เหนือกองรตนะ ในพระราชอุทยานนั้นนั่นเอง.

พระเจ้านิโครธนั้น พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่สาขกุมาร

แล้วเสด็จเข้าสู่พระนคร. แม้โปติกะ ก็เข้าไปกับด้วยพระราชานั้นเหมือนกัน.

วันหนึ่ง พระราชา ทรงระลึกถึงมารดาบิดาได้ จึงส่งโปติกะผู้เดียวไปกรุงราชคฤห์ ด้วยรับสั่งว่า "ท่านจงไปพามารดาบิดาทั้ง ๒ นั้นมา." โปติกะนั้นไปแล้ว เมื่อท่านทั้ง ๒ นั้นไม่มา, จึงกลับแต่ผู้เดียวเท่านั้น คิดว่า "เราจักระงับความเมื่อยล้าในการเดินทางที่เรือนของเสนาบดี ภายหลังจึงจักไปเฝ้าพระราชา" ดังนี้แล้ว ก็ไปที่เรือนของเสนาบดีนั้น ได้ให้คนไปบอกว่า "โปติกะสหายของท่านมาหา."

สาขเสนาบดี ได้ผูกเวรไว้ในโปติกะนั้นว่า "โปติกะนี้ ไม่ให้ความเป็นพระราชาแก่เรา ( ไป ) ให้แก่นิโครธกุมาร." เหตุนั้น เขาพอได้ฟังคำของทูตจึงโกรธแล้ว กล่าวว่า "ใครเป็นสหายของเจ้าคนนี้ ? มันเป็นคนบ้า ลูกทาสี, พวกท่านจงจับมันไว้" ให้คนใช้ทุบตีโปติกะด้วยมือ เท้า เข่า และศอก ให้จับคอไสไปแล้ว.

ส่วนโปติกะ คิดว่า "สาขะนี้ เป็นคนอกตัญญู ประทุษร้ายมิตร, นิโครธบัณฑิต เป็นคนกตัญญู เป็นสัตบุรุษ, เราจะไปสำนักของนิโครธบัณฑิตเท่านั้น" แล้วไปกราบทูลความที่มารดาบิดาไม่มาแด่พระราชา.

ฝ่ายเสขเสนาบดี คิดว่า "โปติกะ พึงยุยงเราในสำนักพระราชาแต่เมื่อเราไปแล้ว มันจักไม่อาจกราบทูลคำอะไร ๆ ได้" จึงไปในสำนักของพระราชานั้นเหมือนกัน. โปติกะ ได้กราบทูลกรรมที่สาขเสนาบดีนั้นกระทำแล้ว แด่พระราชา.

พระราชา ทรงสดับคำนั้นแล้ว กริ้ว จึงรับสั่งให้ฆ่าสาขะนั้น. โปติกะทูลห้ามไว้ว่า "ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์ทรงอดโทษอสัตบุรุษเถิด."

พระราชา ทรงอดโทษแก่สาขะแล้ว มีพระประสงค์จะพระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่โปติกะนั่นแล เมื่อโปติกะนั้นไม่ปรารถนาอยู่ จึงได้พระราชทานตำแหน่งภัณฑาคาริก ควรแก่อันวิจารณ์เสนาทั้งปวง. นัยว่า ตำแหน่งนั้น ไม่ได้เคยมีมาก่อน, เพิ่งเกิดขึ้นจำเดิมแต่กาลนั้น.

ในกาลอื่น โปติกภัณฑาคาริก เจริญด้วยบุตรและธิดา เมื่อจะสอนบุตรและธิดา จึงกล่าวคาถานี้ในนิโครธชาดก[๑] ในทสกนิบาตว่า

[๓๗๗] **บุคคลควรคบนิโครธบัณฑิตเท่านั้น ไม่**
**ควรคบหาสาขะเสนาบดี, ตายใน (สำนักของ)**
**นิโครธประเสริฐกว่า, มีชีวิตอยู่ (ในสำนักของ)**
**สาขะ จะประเสริฐอะไร ?"**

เรื่องชน ๓ คน จบ.

[๓๗๘] บุคคลผู้อกตัญญู ย่อมถึงอนิฏฐผลมีนินทาเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้. ส่วนบุคคลผู้กตัญญู แม้พระศาสดา ก็ทรงสรรเสริญในข้อนั้นมีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[เรื่องราธพราหมณ์]

ได้ยินว่า ในกรุงราชคฤห์ พราหมณ์แก่ชื่อราธะ อันบุตรและ

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๕/๔๗๖.

ภริยาไม่นับถือ จึงไปสู่พระเวฬุวัน ขอบรรพชา. ภิกษุบางพวก ไม่ปรารถนาจะให้บวช ด้วยอ้างว่า " พราหมณ์นี้แก่."

พระศาสดา ทรงทราบเหตุนั้นแล้ว ตรัสว่า "ภิกษุทั้งหลาย ใครระลึกถึงอุปการะของพราหมณ์นั้นได้ ?"

ในพระดำรัสนั้น บทว่า **อธิการํ** ได้แก่ การกระทำยิ่ง. มีคำอธิบายว่า ได้ว่า สักการะ.

ครั้งนั้น พระมหาสารีบุตรผู้มีอายุ กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พราหมณ์นั้น ได้สั่งให้เขาถวายอาหารประมาณทัพพีหนึ่ง แก่ข้าพระองค์ผู้เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต ในกรุงราชคฤห์นี้ ข้าพระองค์ระลึกถึงอุปการะนี้แลของพราหมณ์นั้นได้ พระเจ้าข้า."

พระศาสดา ตรัสว่า "ดีละ ดีละ สารีบุตร, สารีบุตร ก็สัตบุรุษทั้งหลาย เป็นผู้กตัญญู เป็นผู้กตเวที, สารีบุตร ถ้ากระนั้น เธอจงให้พราหมณ์นั้นบรรพชาเถิด จงให้อุปสมบทเถิด."

พระเถระ ให้พราหมณ์นั้นบวชแล้ว พาไปยังอาวาสใกล้หมู่บ้าน. พระเถระ ให้ทั้งอาวาส ทั้งบิณฑบาตอันประณีตที่ถึงแก่ตน แก่พระราธเถระนั่นแล ซึ่งเป็นผู้มีลาภฝืดเคือง เพราะความที่ท่านบวชยังไม่นาน ( ใหม่ ) ในอาวาสนั้น ส่วนตน เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาต. พระราธเถระ ได้เสนาสนะและโภชนะเป็นที่สบาย เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระเถะนั่นเอง ต่อกาลไม่นานเลย ก็ได้บรรลุพระอรหัต.

เรื่องราธพราหมณ์ มาในอรรถกถา[๑]เอตทัคควรรค.

๑. มโน. ปู. ๑/๓๕๔.

ในเอกนิบาต อังคุตตรนิกาย และในมหาขันธกะ.

[๓๗๙] ครั้งนั้น ได้เกิดสนทนากันขึ้นในท่ามกลางสงฆ์ว่า "พระสารีบุตรเถระ เป็นผู้กตัญญูกตเวที."

พระศาสดา ทรงสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า "แม้ในกลางก่อน สารีบุตรนี้ เป็นช้าง ก็เป็นผู้กตัญญูกตเวทีเหมือนกัน" แล้วตรัสอลีนจิตตชาดก[๑] ในปฐมวรรคทุกนิบาต. เหตุนั้น ภิกษุ พึงเป็นผู้กตัญญูเหมือนพระธรรมเสนาบดีและพระอานนทเถระ.

[ เรื่องพระอานนทเถระ ]

ได้ยินว่า พระเถระ มีสัทธิวิหาริกประมาณ ๕๐๐ รูป บรรดาสัทธิวิหาริกเหล่านั้น ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง เป็นผู้มีอุปการะมากแก่พระเถระ ย่อมกวาดบริเวณ ตั้งน้ำฉันและน้ำใช้ไว้ ถวายไม้ชำระฟัน น้ำล้างหน้า และน้ำอาบ ย่อมชำระเว็จกุฎี เรือนไฟ และเสนาสนะ ย่อมทำการนวดมือนวดเท้าและนวดหลังเป็นต้น. ส่วนพระเถระ ได้ให้ผ้าสาฎก ๕๐๐ ผืนทั้งหมด ซึ่งพระเจ้าโกศลทรงเลื่อมใสในธรรมกถาของตนถวายแล้ว แก่ภิกษุหนุ่มนั้นรูปเดียว ด้วยสามารถพอใจว่า " ภิกษุหนุ่มนี้เท่านั้น มีอุปการะมาก."

ภิกษุหนุ่มนั้น ได้แบ่งผ้าสาฎกเหล่านั้นทั้งหมด ถวายแก่ภิกษุผู้ร่วมอุปัชฌายะของตน. ภิกษุเหล่านั้น ทำเป็นจีวรนุ่งและห่มแล้ว ไปสู่สำนักของพระศาสดา ถวายบังคมแล้ว กราบทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชื่อว่าการให้เพราะเห็นแก่หน้า ยังมีแก่พระโสดาบัน

๑. ชาตกฎฺจกถา. ๓/๒๓.

หรือ ?"

พระศาสดา. ไม่มี ภิกษุทั้งหลาย.

ภิกษุ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระอานนทเถระ พระอุปัชฌายะของข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้ให้ผ้า ๕๐๐ ผืนแก่ภิกษุหนุ่มรูปเดียวเท่านั้น แม้ภิกษุหนุ่มนั้น ก็ได้ให้ผ้าที่ตนได้ แก่พวกข้าพระองค์.

พระศาสดา ตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย อานนท์มิได้ให้เพราะเห็นแก่หน้า, แต่ภิกษุนั้น มีอุปการะมากแก่เธอ; เพราะฉะนั้น เธอจึงได้ให้แก่ภิกษุผู้มีอุปการะแก่ตน ด้วยสามารถแห่งอุปการะ ด้วยสามารถแห่งคุณ ด้วยสามารถแห่งความพอใจ ด้วยเธอคิดว่า 'ธรรมดาการทำอุปการะตอบแก่ผู้ทำอุปการะ ย่อมควร' เพราะความที่ตนเป็นผู้กตัญญูกตเวที, แม้บัณฑิตในปางก่อนทั้งหลาย ก็ได้กระทำอุปการะตอบ แก่เหล่าชนผู้ทำอุปการะแก่ตนเหมือนกัน " แล้วตรัสคุณชาดก[๑] ในปฐมวรรคทุกนิบาต. ถึงคำว่าสิคาลชาดก ก็เป็นชื่อแห่งคุณชาดกนี้เหมือนกัน.

พระศาสดา ครั้นตรัสด้วยประการอย่างนั้นนั่นแลแล้ว จึงตรัสติริติวัจฉชาดก[๒] ในปฐมวรรค ติกนิบาตอีก. เรื่องอดีตในชาดกทั้ง ๒ ควรตรวจดูในชาดก.

เรื่องพระอานนท์เถระ จบ.

[ ๓๘๐ ] อีกอย่างหนึ่ง สัมปรายภพของบุคคลผู้กตัญญู เป็นสุคติ, ของบุคคลผู้อกตัญญู เป็นทุคติ ดังนี้แล. เนื้อความนี้ พึง

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๓/๓๐. ๒. ชาตกฏฺฐกถา. ๔/๕๒.

แสดงด้วยอกตัญญุตาสูตร[๑]ที่ ๓ แห่งทุติยวรรค ในปัญจมปัณณาสก์ จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย, แท้จริง บุคคลผู้อกตัญญู ย่อมเป็นผู้มีทุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้าแท้.

ในข้อนั้น มีเรื่องนี้ (เป็นอุทาหรณ์) :-

[ เรื่องพรานป่า ]

ในอดีตกาล พรานป่าชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง แสวงหาเครื่องเลี้ยงชีพสำหรับตนอยู่ในหิมวันตประเทศ หลงทาง เดินร้องไห้คร่ำครวญไป.

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ [ เกิด ] เป็นช้างเผือกปลอด นามว่า พระยาสีลวนาค เพราะความเป็นสัตว์มีศีล ได้ยินเสียงคร่ำครวญของบุรุษนั้น อันความกรุณาตักเตือนแล้ว จึงให้พรานป่าผู้นั้นนั่งบนหลัง นำออกจากป่า ส่งให้ถึงถิ่นมนุษย์แล้ว กล่าวว่า " บุรุษผู้เจริญ ท่านจงไปโดยทางนี้ ก็ท่านแม้ถูกใคร ๆ ถามถึงที่อยู่ของเรา จงอย่าบอกแก่ใคร ๆ."

ก็พรานป่านั้น เป็นคนมักประทุษร้ายมิตร เป็นคนอกตัญญู ในเวลานั่งบนหลังพระโพธิสัตว์นั่นเอง ได้กำหนดจำเครื่องหมายคือต้นไม้และภูเขาไว้ ถึงกรุงพาราณสีแล้ว พบพวกช่างงา กล่าวว่า "ผู้เจริญ ท่านได้แม้งาช้างเป็นแล้ว จะพึงรับไหม ?" ได้ฟังว่า "ชื่อว่างาช้างเป็น มีราคามากกว่างาช้างตาย" จึงถือเอาเสบียงและเลื่อยอันคม เข้าไปหาพระโพธิสัตว์ ของงาแล้ว.

พระโพธิสัตว์ ให้พรานป่านั้นตัดงาท่อนปลาย ๒ ข้างแล้ว เอา

๑. องฺ. ติก. ๒๑/๓๐๗.

งวงจับงาทั้ง ๒ นั้นไว้ กระทำปณิธานว่า "เราจะให้ด้วยคิดว่า 'งาเหล่านี้ ไม่เป็นที่รักของเรา' หามิได้ แต่สัพพัญญุตญาณของเราเป็นที่รักกว่างาทั้ง ๒ นี้โดยร้อยเท่า พันเท่า แสนเท่า, การให้งาของเรานั้น จงเป็นไปเพื่อประโยชน์บรรลุสัพพัญญุตญาณเถิด" ดังนี้แล้วก็ได้ให้ (งานั้นไป).

พรานป่านั้น ถือเอางานั้นกลับไป ขายแล้ว เมื่อมูลค่านั้นสิ้นแล้ว จึงไปของาที่เหลืออีก. ถึงพระยาช้าง ก็ได้ให้แก่เขาแล้ว แม้เมื่อมูลค่านั้นสิ้นแล้ว พรานป่านั้นก็กลับไปขออีก ถึงพระยาช้างก็กล่าวว่า "ดีละ" แล้วก็เทาลงดังโคหมอบ.

ฝ่ายพรานป่าผู้อกตัญญูนั้น ขึ้นสู่กะพองพระยาช้าง ยันที่สุดงาทั้ง ๒ ด้วยส้นเท้า เพิกเนื้อออกแล้ว ได้เอาเลื่อย ๆ โคนงา สำเร็จแล้วก็หลีกไป.

เมื่อพรานป่านั้น พอละคลองแห่งการเห็นของพระยาช้าง แผ่นดินใหญ่ แม้สามารถจะทรงเขาสิเนรุและเขายุคันธรเป็นต้น ซึ่งมีภาระหนักไว้ได้ ก็เป็นราวกะว่าไม่อาจจะทรงกองแห่งความไม่มีคุณของพรานป่านั้น จึงได้แยกออกให้ช่อง. ในทันใดนั้นนั่นเอง เปลวไฟในอเวจีแลบออก รวบจับคนอกตัญญู ผู้มักประทุษร้ายมิตรนั้น.

ลำดับนั้นรุกขเทพดา ผู้สิงอยู่ในราวไพรนั้น ได้กล่าวคาถานี้ในสีลวชาดก[๑] ในอัฏฐมวรรค เอกนิบาตว่า

[๓๘๑] **"ถ้าว่า อิสรชน พึงให้สมบัติในปฐพี**

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๑๒๔.

**ทั้งหมดแก่คนอกตัญญู ผู้คอยจ้องโทษเป็นนิตย์**
**ก็ไม่พึงยังเขาให้ยินดีได้เลย."**

## [ แก้อรรถ ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อกตญฺญุสฺส** คือผู้ไม่รู้คุณอันเขาทำไว้แก่ตน. บทว่า **โปสสฺส** แปลว่าบุรุษ. บทว่า **วิวรทสฺสิโน** ความว่า คอยแลดูช่องคือโอกาสอยู่นั่นเอง.

บาทคาถาว่า **สพฺพญฺเจ ปฐวึ ทชฺชา** ความว่า แม้ถ้าว่า พึงให้จักรพรรดิสมบัติทั้งสิ้น ก็หรือว่า พึงพลิกแผ่นดินใหญ่นี้ขึ้นแล้วให้โอชาแห่งแผ่นดิน.

บาทคาถาว่า **เนว นํ อภิราธเย** ความว่า ใคร ๆ แม้กระทำอยู่อย่างนั้น ก็ไม่พึงอาจเพื่อให้ยินดีหรือเลื่อมใสได้.

พระยาช้าง ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุแล้ว ก็ไปตามยถากรรม.

เรื่องพรานป่า จบ.

บุคคลผู้อกตัญญู ย่อมมีทุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ด้วยประการฉะนี้. ส่วนบุคคลผู้กตัญญู เข้าถึงสุคติแล้วนับไม่ถ้วน. ประโยชน์อะไรด้วยเรื่อง ( อุทาหรณ์ ) ดังนี้แล.

กถาว่าด้วยบทว่า ความกตัญญู จบ.

กถาว่าด้วยการฟังธรรม

[๓๘๒] อรรถกถา[1]ว่า "ในกาลใด จิตสหรคตด้วยอุทธัจจะ หรือถูกอกุศลวิตกมีกามวิตกเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำ การฟังธรรมเพื่อบรรเทาวิตกเหล่านั้นในกาลนั้น ชื่อว่า **การฟังธรรมโดยกาล.**"

[ วิตก ๓ ]

อรรถกถา[2]ฎีกา ในสังคีติสูตรว่า "ความตรึกเกี่ยวด้วยกาม ชื่อว่า **กามวิตก**. ความตรึกเกี่ยวด้วยพยาบาท ชื่อว่า **พยาบาทวิตก**. ความตรึกเกี่ยวด้วยวิหิงสา ชื่อว่า **วิหิงสาวิตก**. บรรดาวิตก ๓ นั้น วิตก ๒ ย่อมเกิดขึ้นทั้งในสัตว์ ทั้งในสังขาร. จริงอยู่ กามวิตก ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ตรึกถึงสัตว์ หรือ สังขารอันเป็นที่รักใคร่ชอบใจ. พยาบาทวิตก ย่อมเกิดขึ้นตั้งแต่โกรธแล้วแลดู จนถึงให้สัตว์หรือสังขารอันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจพินาศไป. วิหิงสาวิตก ย่อมไม่เกิดขึ้นในสังขาร. เพราะว่า สังขาร ชื่อว่า อันใคร ๆ พึงให้ถึงทุกข์ไม่มี. แต่วิหิงสาวิตกนั้น ย่อมเกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลาย ในเวลาที่คิดว่า "ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า หรือจงขาดสูญ จงฉิบหาย หรืออย่าได้มีแล้ว."

* พระมหาเฉย ยโส ป. ธ. ๗ ( บัดนี้เป็นพระเทพปัญญามุนี ) วัดสัมพันธวงศ์ แปล.
๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๒๖. ๒. สุ. วิ. ๓/๒๒๖.

ฎีกาติกในสังคีติสูตรนั้นว่า "ในคำว่า **กามปฺปฏิสํยุตฺโต** นี้ กามมี ๒ อย่าง คือวัตถุกาม ๑ กิเลสกาม ๑. บรรดากาม ๒ อย่างนั้น ควรประกอบความว่า 'วิตกเกี่ยวด้วยกามทั้งหลาย ด้วยสามารถกระทำให้เป็นอารมณ์ในฝ่ายวัตถุกาม ( จัดเป็นวัตถุกามวิตก ) แต่ในฝ่ายกิเลสกาม เกี่ยวด้วยกาม ด้วยสามารถการประจวบ' ( จัดเป็นกิเลสกามวิตก ). ในบทว่า **พฺยาปาทปฺปฏิสํยุตฺโต** เป็นต้น พึงทราบความด้วยสามารถการประจวบ. เมื่อจะถือเอาความว่า **'วิตก'** แม้เกี่ยวด้วยวัตถุแห่งพยาบาท ก็ชื่อว่า เกี่ยวด้วยพยาบาท ดังนี้ ย่อมไม่ได้โยชนาแม้โดยประการทั้ง ๒ ทีเดียว. นัยแม้ในคำว่า เกี่ยวด้วยวิหิงสานี้ ก็นัยนั้นเหมือนกัน. เจตนา ชื่อว่า **วิหึสา** เพราะเป็นเครื่องเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย อีกอย่างหนึ่ง เป็นความเบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย, พึงทราบอรรถแห่งศัพท์อย่างนี้ว่า 'วิตกเกี่ยวด้วยวิหิงสานั้น ชื่อว่า **วิหิงสาปฏิสังยุต.'** การปรารภสังขารทั้งหลายอันไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจ แล้วเกิดพยาบาทวิตก พึงแสดงด้วยสามารถกระทบวัตถุอันมิใช่ฐานะ. เพื่อแสดงเขตแดนแห่งพยาบาทวิตก พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **'ยาว วินาสนา.** ก็ปาณาติบาตเท่านั้นย่อมมีในเพราะการให้สัตว์พินาศ ดังนี้แล. ถามว่า เพราะเหตุไร ? พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า สังขาร ชื่อว่าอันบุคคลพึงให้ถึงทุกข์ไม่มี' สังขารทั้งหลายเหล่าใด ที่รู้กันแล้วว่า สัตว์ อันท่านปรารถนาว่า เป็นสังขารอันบุคคลพึงให้ถึงทุกข์ได้ แม้สังขารเหล่านั้นโดยอรรถก็คือสังขารนั่นเองมิใช่หรือ ? แก้ว่า 'ข้อนั้นจริง.' แต่ว่า

สังขารเหล่าใดเนื่องด้วยอินทรีย์ ย่อมเสวยทุกข์ เพราะเป็นสภาพมีวิญญาณ เพราะฉะนั้น สังขารเหล่านั้น จึงเป็นอารมณ์แห่งวิหิงสาวิตกอันท่านปรารถนาแล้ว ย่อมรู้กันว่าสัตว์. แต่สังขารเหล่าใด ไม่เสวยทุกข์ เพราะไม่ประกอบด้วยลักษณะดังกล่าวแล้ว พระอรรถกถาจารย์หมายเอาสังขารเหล่านั้น จึงกล่าวว่า 'วิหิงสาวิตก ไม่เกิดขึ้นในสังขารทั้งหลาย.' อนึ่ง วิหิงสาวิตกย่อมเกิดขึ้นในที่ใด และย่อมเกิดขึ้นด้วยประการใด เพื่อจะแสดงที่นั้นและประการนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **'อิเม สตฺตา'** เป็นต้น.

[ วันธัมมัสสวนะโดยปกติ ]

[๓๘๓] อรรถกถา[๑]ว่า " อาจารย์พวกอื่น กล่าวว่า การฟังธรรมในวันที่ ๕ ๆ ชื่อว่าการฟังธรรม โดยกาล. สมดังที่พระธรรมสังคาหกาจารย์กล่าวไว้ว่า พระอนุรุทธเถระผู้มีอายุ กราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ข้าพระองค์ทั้งหลาย ย่อมประชุมกันด้วยกถาอันประกอบด้วยธรรมตลอดคืนยังรุ่ง อันมีในวันที่ ๕ แล."

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปญฺจาหิกํ** เป็นต้น พระเถระนั้น กล่าวในสำนักพระศาสดา ในจูฬโคสิงคสูตร[๒] ในจตุตถวรรค มูลปัณณาสก์.

อรรถกถา[๓]จูฬโคสิงคสูตรว่า " บทว่า **ปญฺจาหิกํ โข ปน** ความว่า การฟังธรรมนี้ ในวันที่ ๓ คือ ในวันที่ ๑๔ ในวันที่ ๑๕ ในวันที่ ๘ ชื่อว่า การฟังธรรมโดยปกติเทียว. พระเถระทั้ง ๓ ทำการฟังธรรมโดยปกตินั้นไม่ให้ขาด, ในวันที่ ๕ พระเถระทั้ง ๒ สรงน้ำ

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๖๒. ๒. ม. ๑๒/๓๘๖. ๓. ป. สู. ๓/๓๒๗.

ในเวลายังไม่พลบค่ำแล้ว ย่อมไปที่อยู่ของพระอนุรุทธเถระ, พระเถระแม้ทั้ง ๓ นั่งในที่นั้นแล้ว ถามปัญหากะกันและกัน ในปิฎก ๓ ปิฎกใดปิฎกหนึ่ง แก้ปัญหากะกันและกัน เมื่อพระเถระทั้ง ๓ รูปนั้นสนทนากันอยู่อย่างนี้นั่นเทียว อรุณขึ้น. พระอนุรุทธเถระหมายเอาการฟังธรรมโดยปกตินั้น จึงกล่าวคำนี้ว่า **ปญฺจาหิกํ โข ปน** เป็นต้น."

ฎีกาจูฬโคสิงคสูตรนั้นว่า " สองบทว่า **ตํ อขณฺฑํ** ความว่า ทำการฟังธรรมในวันแม้ทั้ง ๓ นั้นไม่ให้ขาดด้วยสามารถการประพฤติ. บทว่า **เอตํ** เป็นคำบ่งถึงคำว่า **ปญฺจาหิกํ โข ปน** เป็นต้น. การฟังธรรมมีในวันที่ ๕ ๆ เหตุนั้น จึงชื่อว่า **ปญฺจาหิกํ** ( มีในวันคำรบ ๕ )."

[๓๘๔] อีกอย่างหนึ่ง บุคคลเข้าไปหากัลยาณมิตรทั้งหลายแล้ว อาจเพื่อจะฟังธรรมอันจะบรรเทาความสงสัยของตนเสียได้ในกาลใด การฟังธรรมแม้ในกาลนั้น พึงทราบว่า " การฟังธรรมโดยกาล." เหตุนั้น พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสไว้ในปาปณิกสูตร[๑] ในทุติยวรรค ปฐมปัณณาสก์ ในติกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า " ภิกษุเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นพหุสูตเหล่านั้นตลอดกาลโดยกาล ย่อมไต่ถาม ย่อมสอบสวนว่า ผู้เจริญ พระพุทธพจน์นี้อย่างไร ? ความแห่งพระพุทธพจน์นี้อย่างไร ? ภิกษุผู้พหุสูตเหล่านั้น ย่อมเปิดเผยธรรมที่ยังไม่เปิดเผย ย่อมกระทำธรรมที่เรายังมิได้กระทำให้ตื้นแล้วให้ตื้น และย่อมบรรเทาความสงสัยในธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยมีอย่างมิใช่น้อย แก่ภิกษุนั้น."

๑. องฺ. ติก. ๒๐/๑๔๓.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เต** ความว่า ภิกษุเข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย ผู้เป็นพหุสูต ผู้เป็นกัลยาณมิตร ตลอดกาลโดยกาล.

ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา[1]ปาปณิกสูตรนั้นว่า " บทว่า **ปริปุจฺฉติ** ความว่า ย่อมถามถึงประโยชน์และสิ่งมิใช่ประโยชน์ คือเหตุและมิใช่เหตุ. บทว่า **ปริปญฺหติ** ความว่า ย่อมไตร่ตรอง คือ ย่อมพิจารณาถึงธรรมอันตนยังไม่รู้ว่า เราจักถามบทชื่อนี้."

ฎีกาปาปณิกสูตรนั้นว่า " บทว่า **ปริปจฺฉติ** ความว่า ย่อมถามพระพุทธพจน์ที่ควรถาม โดยส่วนทั้งหมด. เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **อตฺถานตฺถํ การณาการณํ ปุจฺฉติ** บทว่า **ปริปญฺหติ** ได้แก่ ย่อมพิจารณา."

[ วันอุโบสถโดยปกติ ]

[๓๘๕] ส่วนในอรรถกถา[2]คิลานสูตร ในตติยวรรค ปฐมปัณณาสก์ ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวไว้ว่า " การกล่าวธรรม พระผู้มีพระภาค ทรงอนุญาตไว้เดือนหนึ่ง ๘ ครั้ง."

ชื่อว่า วาระ ๘ ในอรรถกถาคิลานสูตรนั้น ได้แก่ วันอุโบสถโดยปกติ ๘ วัน คือ ในชุณหปักข์ ( ข้างขึ้น ) ๔ วัน คือ วันที่ ๕ ที่ ๘ ที่ ๑๔ ที่ ๑๕, แม้ในกาฬปักข์ ( ข้างแรม ) ก็เหมือนกัน คือ วันที่ ๕ ที่ ๘ ที่ ๑๔ วันดับ. ถามว่า ดิถีที่ ๕ ไม่ได้มาในบาลีทั้งปวงมิใช่หรือ ?" แก้ว่า " จริง แต่ดิถีที่ ๕ นั้น พระธรรมสังคาหกาจารย์ตั้งไว้."

๑. มโน. ปู. ๒/๑๐๙. ๒. มโน. ปู ๒/๑๑๒

สมจริงดังที่ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา[1]ภยเภรวสูตรว่า " ได้ยินว่า ในกาลก่อน เมื่อพระผู้มีพระภาคยังไม่ทรงอุบัติก็ดี ทรงอุบัติแล้ว แต่ยังไม่เสด็จปรินิพพานก็ดี ท่านมิได้กำหนดดิถีที่ ๕ ไว้เลย แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จปรินิพพานแล้ว พระธรรมสังคาหกเถระทั้งหลาย คิดว่า การฟังธรรม จะมีก็โดยกาลนาน. แต่นั้น จึงสมมติตั้งวันธัมมัสสวนะไว้ว่า **ปญฺจมี**. จำเดิมแต่นั้นมา วันปัญจมีนั้น จึงเกิดเป็นวันอันท่านกำหนดแล้ว. (แต่) วันปัญจมีนั้น พระผู้มีพระภาคมิได้ทรงถือเอาในสูตรนี้ เพราะไม่เป็นไปในกาลทุกเมื่อ ด้วยประการฉะนี้."

บทว่า **จาตุทฺทสี** นี้ ย่อมได้แม้ในปักข์ทั้ง ๒. เหตุนั้น ในอรรถกถา[2]ภยเภรวสูตรนั่นแล ท่านจึงกล่าวว่า " ราตรีหนึ่ง เป็นที่เต็มแห่งวัน ๑๔ ค่ำ จำเดิมแต่วันที่หนึ่งแห่งปักข์ ชื่อว่า **จาตุทฺทสี**. วันปัญจทสีและวันอัฏฐมี ก็เหมือนกัน. บทว่า **ปกฺขสฺส** คือ แห่งสุกกปักข์และกัณหปักข์มี ๖ ราตรี เพราะปันราตรีเหล่านั้นให้เป็นปักข์ละ ๓ ราตรี, เหตุนั้น ควรประกอบคำว่าปักข์ ในที่ทุกแห่งว่า **ปกฺขสฺส จาตุทฺทสี, ปกฺขสฺส ปญฺจทสี, ปกฺขสฺส อฏฺฐมี."**

ฎีกาภยเภรวสูตรนั้นว่า " ข้อว่า **ปฐมทิวสโต ปฏฺฐาย** คือ จำเดิมแต่วันปาฏิบทแรก."

[๓๘๖] เพราะฉะนั้น การฟังธรรมแม้ในวันทั้งหลาย ๘ แห่งเดือน ก็ชื่อว่า การฟังธรรมโดยกาล ดังนี้แล. การฟังธรรมโดย

๑. ป. สู. ๑/๑๖๔ ๒. ป. สู. ๑/๒๖๓.

กาลนั้นนั่น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุบรรลุคุณวิเศษมีประการต่าง ๆ มีละนีวรณ์ได้ และได้อานิสงส์ ๔ และบรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะเป็นต้น. สมจริงดังพระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด อริยสาวก กระทำให้มีประโยชน์ กระทำไว้ในใจ กำหนดด้วยใจทั้งปวง มีโสตเงี่ยลง ฟังธรรมอยู่ ในสมัยนั้น นีวรณ์ทั้ง ๕ ย่อมไม่มีแก่อริยสาวกนี้ ในสมัยนั้น โพชฌงค์ ๗ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่."

บาลีโพชฌงคสังยุต ในมหา ( วาร ) วรรค[๑].

[๓๘๗] อรรถกถา[๒]กัสสปสังยุตว่า " บทว่า **อฏฺฐิกตฺวา** ความว่า ทำตนให้มีประโยชน์ด้วยธรรมนั้น, อีกอย่างหนึ่ง ทำธรรมนั้นให้มีประโยชน์ ด้วยคิดว่า ธรรมนี้ เป็นประโยชน์แก่เรา. บทว่า **มนสิกตฺวา** คือ ตั้งไว้ในจิต. สองบทว่า **สพฺพเจตสา สมนฺนาหริตฺวา** ความว่า ไม่ปล่อยจิตให้ออกไปภายนอก แม้น้อยหนึ่งกำหนดด้วยจิตเป็นเครื่องกำหนดทั้งหมด. บทว่า **โอหิตโสโต** คือตั้งโสตลงแล้ว."

ฎีกากัสสปสังยุตนั้นว่า " จิตเป็นเครื่องฟัง ตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด พระอรรถกถาจารย์ประสงค์ว่า ใจทั้งปวง เหตุนั้น จึงกล่าวว่า **จิตฺตสฺส โกฏิมฺปิ พหิ คนฺตุํ อเทนฺโต** ดังนี้. พระอรรถกถาจารย์ ย่อมแสดงความตั้งมั่นด้วยคำว่า **สพฺพเจโต** นั้น. ข้อว่า **สพฺเพน ฯ เป ฯ สมนฺนาหริตฺวา** ความว่า กำหนดธรรมเท่านั้น

๑. สํ. มหา. ๑๙/๑๓๔. ๒. สา. ป. ๒/๒๔๙.

ด้วยจิตเป็นเครื่องกำหนดทั้งปวง ซึ่งเป็นไปในระหว่าง ๆ จำเดิมแต่เริ่มแรกจนถึงจบเทศนา. บทว่า **ธปิตโสโต** ความว่า มีโสตตั้งลงในธรรม."

[๓๘๘] อรรถกถา[1]โพชฌงคสังยุตว่า " ข้อว่า **ปญฺจ นีวรณา ตสฺมึ สมเย น โหนฺติ สตฺต โพชฺฌงฺคา ตสฺมึ สมเย ภาวนา ปาริปูรึ คจฺฉนฺติ** ความว่า ก็เมื่อพระอริยสาวรฟังธัมมัสสวนะอันเป็นที่สบาย นีวรณ์ ๕ ย่อมตั้งอยู่ในที่ไกล. ก็ถ้าว่า ท่านย่อมอาจเพื่อจะยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้นได้ในที่นั้นนั่นเอง โพชฌงค์ ๗ ของท่านย่อมถึงความเจริญเต็มที่ ด้วยประการฉะนี้. ถ้าว่าไม่อาจ, จำเดิมแต่นั้นท่านไปสู่ที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน ไม่ละปีตินั้นนั่นแล ข่มนีวรณ์ ๕ ได้แล้ว จักยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้น, แม้ไม่อาจให้คุณวิเศษเกิดขึ้นในที่นั้นได้ ยังไม่ละปีตินั้นนั่นแล ระหว่างภายใน ๗ วัน ข่มนีวรณ์ได้แล้ว จักยังคุณวิเศษให้เกิดขึ้น. พระผู้มีพระภาค ทรงหมายเอาเหตุที่กล่าวแล้วนี้ จึงตรัสคำนี้ว่า **ปญฺจ นีวรณา ฯ เป ฯ ภาวนา ปาริปูรึ คจฺฉนฺติ** ดังนี้. จริงอยู่ โพชฌงค์อันพระอริยสาวกได้คราวเดียว ด้วยอำนาจการฟังธรรมมีปีติและปราโมทย์เป็นปัจจัย อาศัยความเป็นผู้ยินดีในการงานเป็นต้น ย่อมเสื่อมได้. แต่โพชฌงค์ทั้งหลาย แม้เมื่อได้ฤดูเป็นที่สบายเป็นต้นเห็นปานนั้นแล้วเกิดขึ้นอีก พระผู้มีพระภาคย่อมตรัสว่า ย่อมถึงความเจริญเต็มที่ในสมัยนั้น."

[๓๘๙] ฎีกาโพชฌงคสังยุตนั้นว่า " นีวรณ์ ๕ ชื่อว่า ย่อม

๑. สา. ป. ๓/๒๓๕.

มีในที่ไกล เพราะไม่มีโอกาสตั้งลง. สองบทว่า **ตเมว ปีตึ** ความว่า ชื่อว่า ไม่ละปีติอันเกิดขึ้นแล้ว ด้วยสามารถการฟังธรรมเป็นที่สบาย โดยกำหนดอาการอันเกิดขึ้นแห่งปีตินั้นในคราวนั้น เพราะในปีตินั้น เกิดขึ้นบ่อย ๆ. เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์จึงกล่าวว่า **ปญฺจ นีวรเณ วิกฺขมฺภิตฺวา** ดังนี้. สองบทว่า **อิทํ สนฺธาย** ความว่า ธรรมปีติ นั้น ไม่เสื่อมอยู่ตลอดวันมีประมาณเท่าใด เป็นธรรมชาติได้ปัจจัยแล้ว ย่อมนำคุณวิเศษมาตลอดวันมีประมาณเท่านั้น. พระอรรถกถาจารย์ หมายเอาเนื้อความนี้ จึงกล่าวคำนี้ว่า **ปญฺจ นีวรณา ตสฺมึ สมเย น โหนฺติ** เป็นต้น. คำว่า **ปีติปฺปาโมชฺชปฺปจฺจยา ฯ เป ฯ นสฺสนฺติ** ความว่า ย่อมไม่ปรากฏ เพราะไม่เป็นไป ด้วยสามารถปัจจัยอัน เป็นข้าศึก. แม้โพชฌงค์ที่เกิดขึ้นด้วยสามารถปัจจัยมีส่วนเสมอกัน พระผู้มีพระภาค ย่อมตรัสว่า 'ในสมัยนั้น ย่อมถึงความเจริญเต็มที่' เพราะเป็นไปด้วยสามารถยังกิจให้สำเร็จ."

[ อานิสงส์การฟังธรรม ]

[๓๘๐] การฟังธรรม ย่อมเป็นเหตุให้บรรลุการละนีวรณ์ได้ ด้วยประการฉะนี้. ได้ยินว่า พราหมณ์ประมาณ ๕๐๐ คน บวชแล้ว ย่อมไม่ไปเพื่อจะฟังธรรม ด้วยคิดว่า " พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อตรัส ด้วยลิงค์ วจนะ วิภัตติ บท และพยัญชนะเป็นต้น จักตรัสแต่สิ่งที่เรา รู้แล้วเท่านั้น, ที่พวกเราไม่รู้ พระองค์จักตรัสอะไรได้ ?"

พระศาสดา ทรงสดับประพฤติเหตุนั้น รับสั่งให้เรียกพวกเธอ มาแล้ว เมื่อทรงแสดงว่า " เพราะเหตุไร เธอทั้งหลายจึงทำอย่าง

นี้ ? เธอทั้งหลายจงฟังธรรม โดยเคารพ เมื่อเธอฟัง และสาธยาย ธรรมโดยเคารพ พึงหวังอานิสงส์เหล่านี้ มีประมาณเท่านี้ " ดังนี้ จึงตรัสโสตานุคตสูตร[๑] ในปัญจมวรรค จตุตถปัณณาสก์ ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันไปตามโสต อัน ภิกษุอบรมด้วยวาจา เพ่งอยู่ด้วยใจ แทงตลอดด้วยตีด้วยทิฏฐิ อานิ- สงส์ ๔ พึงหวังได้. อานิสงส์ ๔ คืออะไรบ้าง ? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ ย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ. ธรรม เหล่านั้นของเธอ ย่อมไปตามโสต อันเธออบรมด้วยวาจา เพ่งด้วยใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ. ภิกษุนั้น มีสติหลงลืม ทำกาลอยู่ ย่อม เข้าถึงหมู่เทพพวกใดพวกหนึ่ง. บทแห่งธรรมย่อมปรากฏแก่ภิกษุ ( ผู้ทำ กาละ ) นั้น ผู้มีสุขในหมู่เทพนั้น. ภิกษุทั้งหลาย สติเกิดขึ้นช้า,ภิกษุนั้น มีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษพลันทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ไปตามโสต ฯ ล ฯ อันภิกษุแทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ นี้อานิสงส์ที่ ๑ อันภิกษุพึงหวังได้.

ภิกษุทั้งหลาย ก็ข้ออื่นที่ควรกล่าวยังมีอยู่อีก, ภิกษุย่อมเล่าเรียน ธรรม คือ สุตตะ ฯ ล ฯ ย่อมเข้าถึงหมู่เทพ. บทธรรมทั้งหลายย่อม ไม่ปรากฏแก่ภิกษุนั้น ผู้มีสุขในหมู่เทพนั้นเลยทีเดียวแล ก็แต่ว่าภิกษุ ผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้ชำนาญทางใจ ย่อมแสดงธรรมแก่เทพบริษัท ได้. ภิกษุนั้น ย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า ธรรมวินัยนั้นนี่แล ซึ่งเป็น

๑. องฺ. จตุกฺก. ๒๑/๒๕๑.

ที่ประพฤติพรหมจรรย์ในกาลก่อนของเรา." ภิกษุทั้งหลาย สติเกิดขึ้นช้า, ทีนั้น ภิกษุนั้น มีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษโดยพลันทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้ฉลาดในเสียงกลอง. เขาเดินไปแล้วในทางไกล พึงได้ยินเสียงกลอง, ความสงสัยหรือความแคลงใจว่า 'เสียงกลองหรือ ๆ มิใช่เสียงกลองหนอแล' ดังนี้ ไม่พึงมีแก่บุรุษนั้นเลยทีเดียวแล, โดยที่แท้ บุรุษนั้น พึงถึงความตกลงว่า 'เสียงกลอง' ทีเดียว ฉันใด, ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล เล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ ฯ ล ฯ ทีนั้น ภิกษุนั้น มีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษโดยพลันทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายที่ไปตามโสด ฯ ล ฯ อันภิกษุแทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ, นี้เป็นอานิสงส์ที่ ๒ อันภิกษุพึงหวังได้.

ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นที่ควรกล่าวยังมีอยู่อีก, ภิกษุย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ ฯ ล ฯ ย่อมเข้าถึงหมู่เทพ, บทธรรมทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏแก่ภิกษุนั้น ผู้มีสุขในหมู่เทพนั้นเลยทีเดียวแล, ทั้งภิกษุผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้ชำนาญทางใจ ก็มิได้แสดงธรรมแก่เทพบริษัท. ก็แต่ว่า เทพบุตร ย่อมแสดงธรรมแก่เทพบริษัทแล, ภิกษุนั้น จะมีความคิดอย่างนี้ว่า 'ธรรมวินัยนั้นนี่แล ฯ ล ฯ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษ' ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนบุรุษผู้ฉลาดในเสียงสังข์ เขาได้เดินไปแล้วในทางไกล ฯ ล ฯ ทีนั้น ภิกษุนั้น มีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษพลันทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันเป็นไปตามโสต ฯ ล ฯ อันภิกษุแทงตลอดด้วยดีด้วยทิฏฐิ, นี้เป็นอานิสงส์ ข้อที่ ๓ อันภิกษุ

พึงหวังได้.

ภิกษุทั้งหลาย ข้ออื่นที่ควรกล่าวยังมีอยู่อีก, ภิกษุย่อมเล่าเรียนธรรม คือ สุตตะ ฯ ล ฯ ย่อมเข้าถึงหมู่เทพ. บทธรรมทั้งหลายย่อมไม่ปรากฏแก่ภิกษุนั้น ผู้มีสุขในหมู่เทพนั้นเลยทีเดียวแล, ทั้งภิกษุผู้มีฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้ชำนาญทางใจ ฯ ล ฯ ทั้งเทพบุตรก็ย่อมไม่แสดงธรรมแก่เทพบริษัท. ก็แลเทพบุตรผู้โอปปาติกะ ย่อมตักเตือนเทพบุตรผู้โอปปาติกะ (ด้วยกัน) ว่า 'ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านระลึกได้อยู่หรือ ? ซึ่งที่ที่พวกเราได้ประพฤติพรหมจรรย์ (ร่วมกัน) ในกาลก่อน' ดังนี้. โอปปาติกเทพบุตรนั้น กล่าวอย่างนี้ว่า 'ท่านผู้นิรทุกข์เราระลึกได้อยู่, ท่านผู้นิรทุกข์ เราระลึกได้อยู่' ดังนี้. ภิกษุทั้งหลายสติเกิดขึ้นช้า, แต่เธอมีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษ พลันทีเดียว. ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนสหายเล่นฝุ่นด้วยกัน ๒ คน บางครั้งบางคราว พวกเขามาประจวบกันและกันในที่บางแห่ง, สหายพึงกล่าวกะสหายนั่นนั้นอย่างนี้ว่า 'เพื่อน ท่านระลึกถึงแม้กิจนี้ได้ไหม ? เพื่อน ท่านระลึกถึงแม้กิจนี้ได้ไหม ?' ดังนี้ สหายนั้น พึงกล่าวอย่างนี้ว่า 'เพื่อน เราระลึกได้อยู่ เพื่อน เราระลึกได้อยู่' ดังนี้ ฉันใด, ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ย่อมเล่าเรียน ธรรม คือสุตตะ ฯ ล ฯ ก็แลเห็นโอปปาติกเทพบุตร ย่อมตักเตือนโอปปาติกเทพบุตร (ด้วยกัน) ว่า 'ท่านผู้นิรทุกข์ ท่านระลึกได้หรือ ? ฯ ล ฯ โดยที่แท้ เธอมีสติ จะเป็นผู้ถึงคุณวิเศษพลันทีเดียว.' ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย อันไปตามโสต ฯ ล ฯ อันภิกษุแทงตลอดด้วยดีด้วย

ทิฏฐิ, นี้เป็นอานิสงส์ข้อที่ ๔ อันภิกษุพึงหวังได้.

ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายอันไปตามโสต อันภิกษุอบรมด้วยวาจา เพ่งด้วยใจ แทงตลอดด้วยดี ด้วยทิฏฐิ อานิสงส์ ๔ เหล่านี้อันภิกษุพึงหวังได้" ดังนี้.

[๓๙๑] อรรถกถา[๑]โสตานุคตสูตรนั้นว่า " บทว่า **โสตานุคตานํ** ความว่า อันภิกษุตั้งโสตประสาทลงแล้ว กำหนดด้วยโสตคือญาณ. สองบทว่า **อานิสํสา ปาฏิกงฺขา** ความว่า คุณานิสงส์อันเธอพึงหวังได้. สองบทว่า **ธมฺมํ ปริยาปุณาติ** ความว่า ย่อมเล่าเรียนธรรมอันเป็นแบบแผน ซึ่งเป็นคำสอนของพระศาสดามีองค์ ๙ มีสุตตะเคยยะ เป็นต้น. บทว่า **โสตานุคตา** ได้แก่ ไปตามโสต คือเข้าไปสู่โสต. บทว่า **มนสานุเปกฺขิตา** แปลว่า ตรวจตราด้วยจิต. สองบทว่า **ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา** ความว่า แทงตลอด คือ ทำให้ประจักษ์ด้วยดี ด้วยปัญญา โดยผลและโดยเหตุ. คำว่า **มุฏฺฐสฺสติ กาลํ กุรุมาโน** นี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ เพราะความไม่มีสติเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธพจน์ก็หามิได้, แต่ตรัสหมายถึงการทำกาละของปุถุชน. แท้จริงปุถุชน ชื่อว่า มีสติหลงลืมทำกาละ. บทว่า **อุปปชฺชติ** ความว่าดำรงอยู่ในศีลอันบริสุทธิ์ ย่อมเกิดในเทวโลก. บทว่า **ธมฺมปทาปิลปนฺติ** ความว่า ธรรมคือพระพุทธพจน์ ที่หลงลืมด้วยการท่อง คือไม่คล่องปาก ในกาลก่อน ของภิกษุผู้มีสุขซึ่งเกิดในภพที่สุดทั้งหมดย่อมกระจ่าง คือ ย่อมปรากฏ ได้แก่ ปรากฏเด่นขึ้น ดุจเงาในกระจก

๑. มโน. ปู. ๒/๔๗๐.

อันใส. ข้อว่า **ทนฺโธ ภิกฺขเว สตุปฺปาโท** ความว่า ความเกิดขึ้นแห่งสติเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธพจน์นั้นเอง ช้า คือ หนัก. ข้อว่า **อถ โส สโต ขิปฺปํเยว วิเสสคามี โหติ** ความว่า ย่อมจะถึงพระนิพพาน. ข้อว่า **อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปตฺโต** ความว่า พระขีณาสพผู้สมบูรณ์ด้วยฤทธิ์ ถึงความเป็นผู้มีความชำนาญแห่งจิต. **วา** ศัพท์ในคำว่า **อยํ วา โส ธมฺมวินโย** นี้ มีวิภาวนะเป็นอรรถ. บทว่า **ยตฺถ** คือในธรรมวินัยใด. สองบทว่า **พฺรหฺมจริยํ อจรึ** ความว่า เราอยู่ประพฤติพรหมจรรย์. พระผู้มีพระภาคตรัสว่า **พฺรหฺมจริยํ อจรึ** นี้ ด้วยสามารถการระลึกถึงพระพุทธพจน์ว่า พระพุทธพจน์แม้นี้อันเราเรียนแล้วในก่อน. บทว่า **เทวปุตฺโต** ความว่า เทพบุตรผู้เป็นธรรมกถึกองค์หนึ่ง เหมือนปัญจาลจัณฑเทพบุตร, ท้าวหัตถกมหาพรหม และเหมือนท้าวสนังกุมารมหาพรหม. คำว่า **โอปปาติโก โอปปาติกํ** ความว่า เทพบุตรผู้เกิดก่อน ย่อมให้เทพบุตรผู้เกิดภายหลังระลึกได้. ด้วยคำว่า **สหปํสุกีฬกา** นี้ พระผู้มีพระภาคย่อมทรงแสดงความที่สหายทั้ง ๒ นั้น ทำความคุ้นเคยกันมาสิ้นกาลนาน. บทว่า **สมาคจฺเฉยฺยุํ** ความว่า พึงมาพบหน้ากันที่ศาลา หรือที่โคนต้นไม้. ข้อว่า **เอวํ วเทยฺย** ความว่า สหายผู้นั่งอยู่ก่อนในศาลาหรือที่โคนต้นไม้ พึงกล่าวกะสหายผู้มาภายหลังอย่างนั้น."

[๓๙๒] ฎีกาโสตานุคตสูตรนั้นว่า " บทว่า **โสตานุคตานํ** ความว่า อันไปตามโสตประสาทแล้วทรงจำ คือ ช่ำชอง ได้แก่คล่องปาก. ก็ธรรมทั้งหลายที่เป็นแล้วอย่างนั้น ชื่อว่า ย่อมเป็นอันภิกษุ

เงี่ยโสตประสาทลงแล้ว กำหนดด้วยดี ด้วยโสตคือญาณ เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **ปสาทโสตํ** เป็นต้น. จริงอยู่ พระพุทธพจน์อันภิกษุบางรูปเรียนแล้ว ทรงจำไว้ ช่ำชอง ไม่เคลื่อนคลาด (แต่) ชื่อว่า กำหนดไว้ด้วยดียังไม่ได้. ภิกษุนั้น เมื่อใคร ๆ พูดว่า 'ท่านจงกล่าวสูตรหรือชาดกโน้น' ดังนี้ ย่อมกล่าวว่า 'เราท่องแล้ว เทียบเคียงแล้ว ซักซ้อมแล้ว จักรู้' (แต่) สำหรับบางรูป ทรงจำไว้ได้ ช่ำชอง เป็นเช่นกับภวังคโสต. เมื่อใคร ๆ กล่าวว่า 'ท่านจงกล่าวสูตรหรือชาดกโน้น' ย่อมยกขึ้นกล่าวสูตรหรือชาดกนั้นได้ทันที. พระอรรถกถาจารย์ หมายเอาคำที่กล่าวมานั้น จึงกล่าวคำนี้ว่า **ญาณโสเตน ววตฺถาปิตานํ** ดังนี้. บทว่า **วลญฺเชติ** ความว่า ทำให้คล่องปาก จำทรงได้ ด้วยสามารถเบื้องต้นและเบื้องปลายแห่งบาลีและอนุสนธิ. สองบทว่า **วจสา ปริจิตา** ความว่า ท่องด้วยปากด้วยสามารถแห่งสุตตทสกะ วัคคทสกะ ปัณณาสกทสกะ. อธิบายว่ากำหนดโดยนัยว่า ล่วงไปแล้ว ๑๐ สูตร ล่วงไปแล้ว ๑๐ วรรค ดังนี้เป็นต้น แล้วท่องด้วยปาก. ในบทว่า **วจสา ปริจิตา** นี้ พระผู้มีพระภาค ทรงประสงค์การอบรมทางวาจา ด้วยสามารถแห่งวรรคเป็นต้น, แต่หาได้ทรงพระประสงค์การอบรมทางวาจา แห่งส่วนหนึ่งของสูตร และเพียงสูตรไม่. บทว่า **มนสานุเปกฺขิตา** ความว่า เพ่งคือคิด โดยส่วน ชื่อว่าเพ่งด้วยใจ. เมื่อภิกษุใด คิดอยู่ด้วยใจ ซึ่งพระพุทธพจน์ที่ตนท่องแล้วด้วยวาจา พระพุทธพจน์ ย่อมปรากฏในที่นั้น ๆ คือ ปรากฏแจ่มแจ้ง ดุจรูป ปรากฏแจ่มแจ้งแก่บุคคลผู้ยืน

ตามไฟดวงใหญ่ไว้ฉะนั้น. พระผู้มีพระภาค ทรงหมายเอาภิกษุนั้น จึงตรัสคำนี้ไว้ว่า **สุปฺปฏิวิทฺธา** ดังนี้. อธิบายว่า แทงตลอดด้วยดี คือ ตามเป็นจริง กระทำมิให้รกชัฏ คือ มิให้คลุมเครือ."

[๓๙๓] การฟังธรรม ย่อมเป็นเหตุให้บรรลุอานิสงส์ ๔ ด้วยประการฉะนี้. ก็ชนทั้งหลายพอได้ฟังธรรมแล้วก็บรรลุธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะ นับไม่ถ้วน. เหตุนั้น ใคร ๆ ไม่พึงเป็นผู้เกียจคร้านฟังธรรม, อนึ่ง พึงเป็นเช่นกับด้วยภิกษุหนุ่มเป็นต้น ผู้เดินทางไกลฉะนั้น[๑].

[ เรื่องภิกษุหนุ่ม ]

ได้ยินว่า ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง ผู้อยู่ในติสสมหาวิหาร ในมหาคาม ได้ทราบว่า " พระมหาชาตกภาณกเถระ จักกล่าวเรื่องมหาเวสสันดร ซึ่งประดับด้วยคาถา ๑ พัน ในทีฆวาปีวิหาร " จึงออกจากที่นั้น มาสิ้นทาง ๙ โยชน์ โดยวันเดียวเท่านั้น.

ในขณะนั้นนั่นเอง พระเถระ เริ่มธรรมกถา. ภิกษุหนุ่มกำหนดจำคาถาที่สุด กับด้วยคาถาเริ่มแรกเท่านั้นได้ เพราะความที่ตนเกิดความกระวนกระวายในกาย เหตุที่มาแต่ทางไกล.

ลำดับนั้น ในการที่พระเถระ กล่าวว่า **อิทมโวจ** แล้วลุกขึ้น ภิกษุหนุ่มนั้น ได้ยืนร้องไห้อยู่ว่า " การมาของเราเปล่าประโยชน์เสียแล้ว. "

ครั้งนั้น มนุษย์คนหนึ่ง บอกแก่พระเถระว่า " ท่านผู้เจริญ ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง มาจากติสสมหาวิหาร เพื่อฟังธรรมกถาของท่าน

๑. อีกมติหนึ่งว่า อนึ่ง ถึงจะเดินทางไปไกล ก็พึงฟังเหมือนภิกษุหนุ่มเป็นต้นฉะนั้น

เธอได้ยืนร้องไห้ว่า การมาของเราเปล่าประโยชน์เสียแล้ว เพราะความเป็นผู้มีกายกระวนกระวาย."

พระเถระ กล่าวว่า "ท่านจงไป จงบอกเธอให้เข้าใจว่า พรุ่งนี้เราจักกล่าวอีก" แล้วกล่าวในวันที่ ๒. ภิกษุหนุ่ม ฟังธรรมกถานั้นแล้วได้เป็นโสดาบัน.

เรื่องภิกษุหนุ่ม จบ.

[ เรื่องหญิงให้บุตรดื่มนม ]

[๓๙๔] หญิงอีกคนหนึ่ง อยู่ในบ้านอุลภโกลกัณณิ ให้บุตรน้อยดื่มนมอยู่ ได้ทราบว่า "พระมหาอภัยเถระผู้กล่าวทีฆนิกาย จักกล่าวอริยวังสปฏิปทา" ไปสิ้นทาง ๕ โยชน์ เข้าไปสู่วิหาร ในเวลาพระเถระผู้กล่าวในกลางวันนั่งแล้วนั่นแล ให้บุตรนอนที่แผ่นดินแล้วก็ได้ยืนฟังธรรมของพระเถระผู้กล่าวในกลางวัน ได้ยืนฟังแม้บทภาณด้วย. เมื่อพระเถระผู้กล่าวบทลุกขึ้นแล้ว พระมหาอภัยเถระผู้กล่าวทีฆนิกาย ก็เริ่มมหาอริยวังสปฏิปทาอันประกอบด้วยสันโดษในปัจจัย ๔ และมีภาวนาเป็นที่มายินดี. หญิงนั้นได้ยืนประคอง ( อัญชลี ) อยู่ แม้พระเถระ ก็กล่าวธรรมจนอรุณขึ้น. อรุณขึ้น ๑ คำของพระเถระว่า **อิทมโวจ** ๑ การบรรลุโสดาปัตติผลของอุบาสิกา ๑ ได้มีในขณะเดียวกันนั่นแล.

เรื่องหญิงให้บุตรดื่มนม จบ.

ทั้ง ๒ เรื่องนี้ พระอรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ในอรรถกถาฐานสูตร[๑]

๑. มโน. ปู. ๒/๑๗๔.

ในปัญจมวรรคปฐมปัณณาสก์ ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

[๓๙๕] ฎีกาฐานสูตรนั้นว่า "บทว่า **คาถาสหสฺสํ** คือ มีคาถาพันหนึ่ง. บทว่า **ปฏฺฐานคาถาย** ความว่า ด้วยคาถาเริ่ม คือ ด้วยคาถาต้น. ชื่อว่าปัฏฐานคาถา เพราะคาถานั้นเริ่มแรก. ภิกษุหนุ่มนั้น กำหนดธรรมกถาที่พระเถระกล่าวในระหว่างแห่งคาถาต้นและคาถาปลายทั้ง ๒ ( ท่ามกลาง ) ไม่ได้ เพราะความเป็นผู้มีกายเหน็ดเหนื่อย. บทภาณจัดเป็นธรรมกถาในเวลาเย็น. บทว่า **ปจฺจกฺขาติ** ความว่า หญิงนั้น ทำให้ประจักษ์ รับเอาอยู่ ได้แก่ ฟังโดยเคารพ."

[๓๙๖] การฟังธรรมของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ย่อมเป็นเหตุบรรลุมรรคในทิฏฐธรรมแท้ ด้วยประการฉะนี้, ส่วนบุคคลผู้เว้นจากอุปนิสัย ย่อมเป็นเหตุให้บรรลุมรรคในอนาคต. ก็ในข้อนี้มีสัจจกนิครนถ์เป็นต้น เป็นอุทาหรณ์ :-

[ เรื่องสัจจกนิครนถ์ ]

ได้ฟังว่านิครนถ์ชื่อ สัจจกะ ในกรุงเวสาลี เป็นบัณฑิต มีวาจาฉลาดยังพระราชกุมารทั้งหลายให้ศึกษาศิลปะอยู่. ในครั้งนั้น เขากลัวว่า " ท้องของเราพึงแตก เพราะเต็มนักด้วยปัญญา " จึงรัดท้องด้วยแผ่นเหล็ก เที่ยวไปอยู่. แม้คำว่าอัคคิเวสสนะ ก็เป็นชื่อของนิครนถ์นั้นเหมือนกัน. วันหนึ่ง เขาเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ได้ฟังจูฬสัจจกสูตร รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่ง เข้าไปเฝ้า ได้ฟังมหาสัจจกสูตร. สูตรเหล่านั้นอยู่ในจตุตถวรรค[๑] มูลปัณณาสก์.

๑. ม. ม. ๑๒/๔๓๓. ม. มู. ๑๒/๔๓๗.

สัจจกนิครนถ์นั้น ได้ฟังสูตรเหล่านั้นแล้ว ก็ไม่ได้บรรลุอภิสมัยเลย ไม่ได้บวช ไม่ได้ตั้งอยู่ในสรณะ. ถามว่า "เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาค จึงแสดงธรรมแก่เขา ?" แก้ว่า "เพราะเพื่อประโยชน์จะให้เป็นวาสนาในอนาคต." แท้จริง พระผู้มีพระภาค ย่อมทรงเห็นว่า "อุปนิสัยของสัจจกนิครนถ์นี้ ในบัดนี้ทีเดียว ยังไม่มี, แต่ว่าโดยกาลที่เราปรินิพพานล่วงไปได้ ๒๑๘ ปี ศาสนาจักตั้งมั่นอยู่ที่ตัมพปัณณิทวีป, สัจจกนิครนถ์นี้ จักเกิดในเรือนแห่งสกุลในเกาะนั้น เมื่อถึงเวลาแล้ว จักบรรพชา เรียนพระไตรปิฎก เจริญวิปัสสนาแล้ว จักบรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา เป็นพระมหาขีณาสพชื่อว่ากาฬพุทธรักขิต." พระผู้มีพระภาค ทรงเห็นเหตุนี้แล้ว จึงทรงแสดงธรรม เพื่อประโยชน์จะให้เป็นวาสนาในอนาคต.

ส่วนสัจจกนิครนถ์นั้น เมื่อพระศาสนาตั้งมั่นลงในตัมพปัณณิทวีปเหมือนดังนั้นแล้ว ก็จุติจากเทวโลก เกิดในตระกูลอำมาตย์ตระกูลหนึ่ง ในบ้านเป็นที่ภิกษาจาร แห่งทักขิณาคิรีวิหาร เมื่อถึงเวลาแล้ว บรรพชา เรียนพระพุทธวจนะคือพระไตรปิฎก บริหารคณะอยู่ อันภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่แวดล้อมแล้ว ไปเพื่อเยี่ยมพระอุปัชฌายะ. พระอุปัชฌายะมีประสงค์จะเตือนท่าน จึงมิได้กระทำแม้สักว่าการปราศรัยด้วย. ท่านลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง เข้าไปหาพระอุปัชฌายะเรียนถามว่า "ท่านผู้เจริญ เมื่อกระผมทำการเรียนคันถธุระมา (เยี่ยม) แล้ว ท่านก็ไม่กระทำแม้สักว่าการปราศรัยด้วย กระผมมีโทษผิดอย่างไร ?"

พระเถระ กล่าวว่า " พุทธรักขิตผู้มีอายุ คุณอย่าทำความสำคัญว่า กิจแห่งบรรพชิตของเราถึงที่สุดแล้วด้วยเหตุเพียงเท่านี้ทีเดียว."

พระพุทธรักขิต. ท่านผู้เจริญ กระผมจะทำอย่างไร ?

พระอุปัชฌายะ. คุณจงบรรเทาคณะ ( หลีกออกจากหมู่ ) ทำลายความเนิ่นช้าเสีย กระทำสมณธรรมเถิด.

พระพุทธรักขิตนั้น ตั้งอยู่ในโอวาทของพระอุปัชฌายะนั้นแล้วกระทำอย่างนั้น ก็ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา. นี้เป็นความสังเขปในมังคลัตถทีปนีนี้. ส่วนความพิสดาร พึงตรวจดูในอรรถกถา[๑]มหาสัจจกสูตร.

เรื่องสัจจกนิครนถ์ จบ.

แม้เรื่องมัณฑก[๒]เทวบุตร ในปัญจมรรควิมานวัตถุ ก็ควรกล่าว.

[๓๙๗] อนึ่ง กุลบุตรบางคน คิดว่า " ธรรมนี้ลึกซึ้ง ย่อมไม่แจ่มแจ้งกะเราผู้ฟังอยู่ " ดังนี้แล้ว ย่อมไม่ปรารถนาจะฟังธรรมอันลึกซึ้ง. ข้อนั้น ไม่สมควร. เพราะว่า แม้ธรรมอันลึกซึ้ง ก็ควรฟังแท้, แม้จะมีสักว่าบาลี ก็ควรฟัง. ด้วยว่า การฟังธรรมแม้เช่นนั้น ย่อมเป็นวาสนาไปในอนาคต.

ก็ในข้อนี้ มีงูเหลือมเป็นต้น เป็นอุทาหรณ์ :-

[ เรื่องงูเหลือม ]

ได้ยินว่า ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากัสสป งูเหลือมตัวหนึ่ง เมื่อถือเอานิมิตในเสียงของพวกภิกษุนักอภิธรรมผู้พากันท่อง

๑. ป. สู. ๒/๓๘๓ ๒. สุ. ขุ. วิมาน. ๒๖/๕๑. เป็นมณฺฑุก.

อายตนกถาอยู่ กระทำกาละแล้ว บังเกิดในสวรรค์ เสวยสมบัติอยู่ในสวรรค์ จนถึงเวลาที่พระศาสดาของพวกเราเสด็จปรินิพพาน เมื่อพระศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว บังเกิดในตระกูลพราหมณ์. เขาเจริญวัยแล้ว บวชในศาสนาของอาชีวก เป็นอาชีวกชื่อ ชนโสณะ ได้เป็นผู้ประจำตระกูลของพระอัครมเหสีของพระเจ้าพินทุสาร พระนามว่า ธรรมา.

ในกาลนั้น พระนางธรรมาเทวีทรง (พระครรภ์) อโสกกุมารอยู่ ทรงเกิดแพ้พระอุทรอย่างนี้ว่า "เราปรารถนาจะเหยียบพระจันทร์ด้วยเท้าข้างหนึ่ง พระอาทิตย์ด้วยเท้าข้างหนึ่ง เคี้ยวกินดวงดาวก้อนวลาหก รากดิน และหมู่ไม้ในป่า."

พระราชา ทรงสดับเรื่องนั้นแล้ว เพราะความที่พระองค์ทรงฉลาดในอุบาย จึงรับสั่งให้ทำขนมเบื้องใหญ่ ๒ อันแล้ว ตรัสว่า "นี้พระจันทร์ นี้พระอาทิตย์" แล้วรับสั่งให้ทำขนมต้มมีสัณฐานเหมือนดาว ขนมแดกงาซึ่งมีอาการดังก้อนวลาหก และขนมของกัดเป็นดังรูปหมู่ไม้ ให้ชำระพระลานหลวงแล้ว ให้ปูลาด เสื่อลำแพนซึ่งมีช่องข้างบน แล้วทรงเอาขนมของกัดที่ฟูขึ้น ๆ จากช่องเสื่อลำแพน แล้วตรัสว่า "นี้รากดิน" รับสั่งให้ทำแก่พระเทวีตามพระประสงค์. แม้พระเทวี ก็ได้ทรงทำตามพระประสงค์แล้ว. การแพ้พระอุทรได้หายไป.

พระราชา มีพระประสงค์จะทรงทราบความสำเร็จ (ผล) แห่งการแพ้พระอุทร จึงตรัสถามชนโสณอาชีวก, ชนโสณอาชีวกนั้น กราบ

ทูลแด่พระราชาเพียงเท่านี้เท่านั้นว่า "มหาราช พระเทวีจักได้พระโอรสประเสริฐ สมบูรณ์ด้วยพระธัญญลักษณะ" แล้วเข้าเฝ้าพระเทวีอีก กราบทูลอย่างนี้ว่า "ข้าแต่พระเทวี พระโอรสของพระองค์จักเป็นพระราชา การที่พระองค์ทรงเหยียบพระจันทร์และพระอาทิตย์ไว้ เป็นบุรพนิมิตแห่งความที่พระราชา ๑๐๑ ในชมพูทวีปทั้งสิ้น จักเป็นข้าเฝ้าของพระราชกุมารนั้น, การเสวยดาว จักเป็นบุรพนิมิตแห่งการประหารพระภาดาต่างพระมาดาซึ่งร่วมมรดกอันไม่เป็นที่รัก การที่เสวยลาหก จักเป็นบุรพนิมิตแห่งการตัดลัทธิผิด แล้วยกย่องพระพุทธศาสนา การที่เสวยรากดิน จักเป็นบุรพนิมิตแห่งความแผ่อาณาไปในที่ประมาณโยชน์หนึ่ง ณ ภายใต้แผ่นดิน การเสวยหมู่ไม้ในป่า กล่าวคือหมู่ไม้และชัฏในป่า จักเป็นบุรพนิมิตแห่งการแผ่อาณาไปในที่ประมาณโยชน์หนึ่งในเบื้องบนอากาศ. ชนโสณอาชีวกนั้นไปสู่ที่ ๑๐๐ โยชน์ แต่ที่นั้น แล้วอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง.

ในกาลอื่น อโสกกุมาร ดำรงอยู่ในราชสมบัติแล้ว ทรงสดับเรื่องทั้งหมดอันพระมารดาตรัสเล่า มีพระประสงค์จะทำสักการะแก่ชนโสณอาชีวก จึงส่งราชบุรุษทั้งหลายไปกับด้วยวอทอง.

ชนโสณอาชีวกนั้น อันราชบุรุษเหล่านั้นนำมาอยู่ เห็นที่อยู่ของพระอัสสคุตตเถระในระหว่างทาง คิดว่า "ประเทศนี้ เป็นโอกาสที่อยู่ของพวกบรรพชิต" จึงลงจากวอไปสู่ที่นั้น ได้เห็นสัตว์ทั้งหลายมีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น ไม่เบียดเบียนกันและกัน กลับได้เมตตาจิตประชุมกันเป็นพวก ๆ อยู่ ณ ที่นั้น ๆ ด้วยอานุภาพเมตตาของพระ

เถระ จึงถามว่า " สัตว์เหล่านี้ชื่ออะไร ?"

พระเถระ ตรวจดูคุณสมบัติอันเป็นบุรพเหตุของชนโสณะนั้นอยู่ ได้เห็นการฟังอายตนกถาในกาลก่อน คิดว่า " นั้นนั่นแล เป็นอุปนิสัยของเขา " จึงกล่าวว่า " ผู้มีอายุ สัตว์เหล่านี้ชื่อว่า **อายตนะ**." อาชีวกนั้นได้ฟังบทว่า " **อายตนะ** " ยังหิริโอตตัปปะให้ตั้งขึ้นแล้วนั่งกระโหย่งขึ้น. พระเถระ ได้ให้ผ้าอาบน้ำแก่เธอ. เธอบรรพชาในสำนักพระเถระเรียนกัมมัฏฐาน เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตแล้ว.

เรื่องงูเหลือม มาในฎีกาคัมภีร์มหาวงศ์.

แม้เรื่องค้างคาวหนู ในอรรถกถาอัฏฐสาลินี ก็ควรกล่าว.

[ เรื่องนางค้างคาวหนู ]

[๓๙๘] ดังได้สดับมา ในกาลแห่งพระพุทธเจ้าทรงพระนามว่ากกุสันธะ แม่ไก่ตัวหนึ่ง อยู่ในที่ใกล้อาสนศาลา. แม่ไก่นั้นได้ฟังเสียงธรรมของภิกษุผู้เจริญวิปัสสนารูปหนึ่ง ผู้สาธยายวิปัสสนากัมมัฏฐานอยู่ ถือเอานิมิตในเสียงว่า " นั่นธรรม " ถูกเหยี่ยวตัวหนึ่งฆ่า จุติแล้ว เกิดเป็นราชธิดามีนามว่า อุพพรี บวชในสำนักนางปริพาชิกาทั้งหลาย.

ในกาลต่อมา นางเข้าไปสู่เว็จกุฎี เห็นกลุ่มหนอนแล้ว ยังปุฬุวกสัญญาให้เกิดขึ้น ได้ปฐมฌาน จุติจากอัตภาพนั้น เกิดในพรหมโลก จุติจากพรหมโลกนั้น เกิดในตระกูลเศรษฐี ต่อกาลไม่นานเท่าไร ก็จุติ เกิดเป็นนางลูกสุกร ในกรุงราชคฤห์ ในพุทธุปบาทกาลนี้.

พระศาสดา ทอดพระเนตรเห็นนางลูกสุกรนั้น จึงทรงแย้มพระ

โอฐ อันพระอานนทเถระทูลถามแล้ว ตรัสบอกเนื้อความทั้งหมด ทรงแสดงคาถาในตัณหาวรรค ธรรมบทว่า **" ยถาปิ มูเล อนุปทฺทเว ทฬฺเห "** เป็นต้น.

ส่วนนางลูกสุกรนั้น จุติจากอัตภาพนั้น เกิดเป็นราชธิดาในสุวรรณภูมิ จุติจากนั้น เกิดในบ้านวนวาสี จุติจากนั้น เกิดในกรุงพาราณสี จุติจากนั้น เกิดเป็นธิดาของพ่อค้าม้า ที่ท่าสุปปารกะ จุติจากนั้น เกิดเป็นธิดาของนายเรือ ที่ท่ากาวีระ จุติจากนั้น เกิดเป็นธิดาของอิสรชน ในอนุราธบุรี จุติจากนั้น ได้เกิดเป็นธิดาของสุมนกุฎุมพี นามว่าสุมนา ในบ้านโสกันต์ ในทิศใต้แห่งอนุราธบุรีนั่นเอง. นางได้เกิดถึง ๑๒ ชาติ ( จำเดิม ) แต่มีอัตภาพเป็นแม่ไก่ จนถึงมีอัตภาพเป็นธิดาของกุฎุมพี ด้วยประการฉะนี้.

ในกาลต่อมา นางไปสู่เรือนของมหาอำมาตย์ ชื่อลกุณฏกอติอัมพร ของพระเจ้าทุฏฐคามิณี. ในกาลนั้น พระมหาอตุลเถระ อยู่ในโกฏิปัพพตมหาวิหาร เที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตในบ้านนั้น เห็นนางแล้ว เรียกภิกษุทั้งหลายมา กล่าวว่า " ผู้มีอายุ นางลูกสุกรเกิดแล้ว ได้ถึงความเป็นภริยาของมหาอำมาตย์ น่าอัศจรรย์หนอ " นางได้สดับคำนั้นแล้ว ทราบอัตภาพในอดีตของตนได้ด้วยญาณเป็นเครื่องระลึกชาติ เกิดความสังเวช อ้อนวอนสามี บวชในสำนักภิกษุณีทั้งหลาย ได้ฟังมหาสติปัฏฐานสูตร ในติสสมหาวิหาร ได้เป็นโสดาบัน ในกาลต่อมา ได้ฟังอาสีวิโสปมสูตร ในกัลลกมหาวิหาร บรรลุพระอรหัตแล้ว.

เรื่องแม่ไก่ มาในอรรถกถาธรรมบท.

[๓๙๙] การฟังธรรม อันบุคคลอบรมโดยชอบแล้ว ย่อมให้ถึงพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้. เพราะเหตุนั้น ในปัญจมวรรค ตติยปัณณาสก์ ในจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๑] พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ว่า " ภิกษุทั้งหลาย กาล ๔ เหล่านี้ อันบุคคลอบรมโดยชอบอยู่ ประพฤติโดยชอบอยู่ ย่อมให้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายโดยลำดับ. กาล ๔ อย่างอะไรบ้าง ? คือ ฟังธรรมโดยกาล ๑ สนทนาธรรมโดยกาล ๑ แสดงธรรมโดยกาล ๑ เจริญวิปัสสนาโดยกาล ๑. เหล่านี้แล ภิกษุทั้งหลาย กาล ๔ อย่าง ฯ ล ฯ ย่อมให้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย. ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนเมื่อฝนเมล็ดใหญ่ตกลงอยู่เบื้องบนภูเขา น้ำไหลไปตามที่ลุ่ม ย่อมยังลำธารแห่งภูเขาระแหง ห้วย และแควให้เต็ม, ลำธารแห่งภูเขาระแหง ห้วย และแควเต็มแล้ว ย่อมบ่าไปตามหนอง, หนองเต็มแล้ว ย่อมบ่าไปตามบึง, บึงเต็มแล้ว ย่อมบ่าไปตามแม่น้ำน้อย, แม่น้ำน้อยเต็มแล้ว ย่อมบ่าไปตามแม่น้ำใหญ่, แม้น้ำใหญ่เต็มแล้ว ย่อมบ่าไปตามสมุทรสาครฉันใด, ภิกษุทั้งหลาย กาล ๔ เหล่านั้น ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ฯ ล ฯ ย่อมให้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย " ดังนี้.

สัตตมสูตร จบ.

[๔๐๐] อรรถกถา[๒]สัตตมสูตรนั้นว่า " บทว่า **กาลา** นี้ เป็นชื่อแห่งกุศลกรรมทั้งหลายที่เป็นไปในกาลนั้น ๆ คือ ในวันฟังธรรม. กาลเหล่านั้น อันบุคคลเจริญอยู่ และประพฤติตามอยู่. สองบทว่า

๑. องฺ. จตุกฺก ๒๑/๑๘๘. ๒. มโน. ป. ๒/๔๓๙.

**อาสวานํ ขยํ** ได้แก่ พระอรหัต."

ฎีกาสัตตมสูตรนั้นว่า " โดยปรมัตถ์ การประกอบกิจมีภาวนาเป็นต้น แห่งกาลซึ่งไม่มีอยู่เป็นสภาพ ย่อมไม่สำเร็จ เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **กาลาติ ตสฺมึ ตสฺมึ ฯ เป ฯ เอตํ อธิวจนํ** ดังนี้. แท้จริง กุศลธรรมที่บุคคลประพฤติพร้อมด้วยกาล อันท่านกล่าวด้วย **กาล** ศัพท์ในบทว่า **กาลา** นี้ เพราะไม่มีกิจอื่นอีก."

[๔๐๑] อรรถกถาจตุตถสูตร ปัญจมวรรค ในทุติยปัณณาสก์ ติกนิบาต อังคุตตรนิกายว่า " บทว่า **ถูลผุสิตเก** คือ มีเมล็ดใหญ่- ในคำว่า **ปพฺพตกนฺทรปทรสาขา** นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้: ประเทศแห่งภูเขาที่น้ำอันได้นามว่า **กํ** เซาะแล้ว คือ อันน้ำทำลายแล้ว ซึ่งโลกเรียกกันว่า นิตัมพะบ้าง นทีนิกุญชะบ้าง ชื่อว่า **กันทระ**. ประเทศแห่งแผ่นดิน เมื่อฝนไม่ตกตลอด ๘ เดือน ก็แตกระแหง ชื่อว่า **ปทระ**. เหมืองเล็กที่ไหลไปสู่หนอง ชื่อว่า **สาขา**. บ่อเล็ก ชื่อว่า **กุสุพภะ**. บ่อใหญ่ชื่อว่า **มหาโสพภะ**. แม้น้ำน้อย ชื่อว่า **กุนนที**. แม่น้ำใหญ่มีคงคาและยมุนาเป็นต้น ชื่อว่า **มหานที**."

ฎีกาจตุตถสูตรนั้นว่า " พระอรรถกถาจารย์ กล่าวว่า **กนฺทโร** ดังนี้ เพราะกระทำอธิบายว่า ประเทศแห่งภูเขาที่ถูกน้ำชื่อว่า **กํ** เซาะแล้ว. ประเทศแห่งภูเขาที่ชาวโลกเรียกว่า **นิตมฺโพ** ดังนี้บ้าง เพราะความเป็นประเทศเกิดแล้วแต่แม่น้ำ โดยความเกิดแห่งน้ำตามที่ลุ่ม. ที่ชาวโลกเรียกว่า **นทีนิกุญฺโช** ดังนี้บ้าง เพราะความเป็นแดนเกิด

๑. มโน. ป. ๒/๒๙๖.

ก่อนแห่งแม่น้ำ. สองบทว่า **อฏฺฐ มาเส** ความว่า ตลอด ๘ เดือน ด้วยสามารถเหมันตฤดูและคิมหฤดู. ห้วงน้ำน้อย ชื่อว่า **สาขา** เพราะเป็นดุจกิ่ง. หนองน้อย ชื่อว่า **กุสุพภะ** เพราะทำอาเทส **โอ** อักษรเป็น **อุ** อักษร. น้ำย่อมไหลมาจากประเทศที่สูงเบื้องบน ย่อมขังอยู่และไหลไปในชลาลัยใด, ชลาลัยนั้น ชื่อว่า **กุสุพภะ** คือ บ่อน้อย. แม่น้ำน้อยที่ไหลออกจากเชิงบรรพตเป็นต้น ชื่อว่า แม่น้ำน้อย."

[๔๐๒] ก็บุคคลใด ไม่ฟังธรรมโดยเคารพ บุคคลนั้น ชื่อว่า ย่อมปฏิบัติเพื่อความเสื่อมสูญแห่งพระศาสนา, ส่วนผู้ฟังอยู่โดยเคารพ ชื่อว่า ย่อมปฏิบัติ เพื่อความไม่เสื่อมสูญแห่งพระศาสนา.

เหตุนั้น ในปฐมวรรค จตุตถปัณณาสก์ ปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๑] พระผู้มีพระภาค จึงตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ นี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเลือนหาย เพื่ออันตรธานแห่งสัทธรรม. ๕ ประการเป็นไฉน ? ภิกษุทั้งหลาย พวกภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมไม่ฟังธรรมโดยเคารพ ย่อมไม่เรียนธรรมโดยเคารพ ย่อมไม่ทรงจำธรรมโดยเคารพ ย่อมไม่ไตร่ตรองอรรถแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้โดยเคารพ รู้อรรถรู้ธรรมแล้ว ย่อมไม่ปฏิบัติธรรมตามสมควรแก่ธรรม โดยเคารพ. ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ นี้แล ย่อมเป็นไป ฯ ล ฯ" ดังนี้.

จตุตถสูตร จบ.

อรรถกถา[๒]จตุตถสูตรนั้นว่า " ข้อว่า **น สกฺกจฺจํ ธมฺมํ สุณนฺติ** ความว่า เป็นผู้ไม่เงี่ยโสตลง กระทำกิจที่ทำดีแล้ว ฟังอยู่. บทว่า

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๙๗. ๒. มโน. ป. ๓/๖๕.

**น ปริยาปุณนฺติ** ความว่า แม้เล่าเรียนธรรมตามที่ฟังแล้ว ก็ย่อมไม่เล่าเรียนโดยเคารพ."

กถาว่าด้วยการฟังธรรมโดยกาล จบ.

[๔๐๓] พระผู้มีพระภาค ตรัสมงคล ๕ ประการ คือ ความเคารพ ความถ่อมตัว ความสันโดษ ความกตัญญู การฟังธรรมโดยกาล ด้วยพระคาถานี้ ด้วยประการฉะนี้. แม้คำเป็นคาถานี้ ก็เป็นปัฐยาวัตร.

ก็อาจารย์บางพวก กล่าวว่า ในบาท ที่ ๓ **น** คณะว่า **มสว** ดังนี้ เพราะพระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า **" ปญฺจมํ ลหุ สพฺพตฺถ** ( อักษรที่ ๕ ในบาททั้งปวงเป็นลหุ )." เหมือนอย่างว่า ในบาทคาถาว่า **สพฺพตฺถ โสตฺถึ คจฺฉนฺติ** นี้ พระผู้มีพระภาคทรงปรารถนาอักษรที่ ๕ เป็นครุ เพราะลงนิคหิตอาคม ฉันใด แม้ในพระคาถาว่า **กาเลน ธมฺมสฺสวนํ** นี้ ก็ฉันนั้น พระผู้มีพระภาค ทรงปรารถนาอักษรที่ ๕ เป็นครุ เพราะทำ **ส** อักษรซ้อนกัน ๒ ตัว. ก็เมื่อถือเอาความเช่นนั้น ก็เป็น **ภ** คณะว่า **มสฺสว**. คำว่า **ปญฺจมํ ลหุ สพฺพตฺถ** ( อักษรที่ ๕ ในบาททั้งปวงเป็นลหุ ) นี้ ท่านมิได้กล่าวไว้ในวุตโตทัยเลย.

ก็เมื่ออาจารย์กล่าวว่า **ปฏฺฐาเร สพฺพเค ปาเท** ( ในปัฏฐารนัยเมื่อบาทมีครุล้วน ) ดังนี้ จึงปรารถนาปัฏฐารนัยที่เป็นปฐมเป็นครุล้วนในพฤทธิทั้งปวง, ในบาทคาถาที่ ๓ นั้น อักษรที่ ๕ เป็นลหุ จักมีแต่ที่ไหน ? ในปฐมปัฏฐารนัยนี้ว่า **โม โม โค โค วิชฺชุมฺมาลา**

(**ม** คณะ ๒ หมู่ก็ดี ครุ ๒ ตัวก็ดี มีอยู่ในพฤทธิใด พฤทธินั้น ชื่อว่า วิชชุมมาลา) ดังนี้เป็นต้น เป็นนิทัสสนะ. เหตุนั้น คำว่า **ปญฺจมํ ลหุ สพฺพตฺถ** นี้ ไม่พึงเชื่อโดยความเป็นสาระ.

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๗ จบ.

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๘*

[๔๐๔] พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๘ ดังนี้ : ความอดทน ชื่อว่า **ขนฺติ**. ความเป็นแห่งบุคคลผู้ว่าง่าย ชื่อว่า **โสวจสฺสตา**. การเพ่งดูท่านผู้มีกิเลสอันระงับแล้วทั้งหลาย ชื่อว่า **การเห็นสมณะ**.

บทว่า **กาเลน** คือ ในกาลอันถึงความเป็นกาลอันควร. การสนทนา คือการพูดกันถึงธรรม ชื่อว่า **ธมฺมสากจฺฉา**.

บทว่า **เอตํ** ความว่า เทพดา ท่านจงถือว่า 'ความอดทน ๑ ความเป็นผู้ว่าง่าย ๑ การเห็นสมณะ ๑ การสนทนาธรรม ๑' กรรม ๔ อย่างมีความอดทนเป็นต้นนี้ เป็นมงคลอันสูงสุด. ความสังเขปในคาถานี้เท่านี้. ส่วนความพิสดารในคาถานี้ ดังต่อไปนี้ :-

* พระมหานาค อุปนาโค ป. ธ. ๙ วัดบรมนิวาส แปล.

กถาว่าด้วยความอดทน*

[๔๐๕] ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า " ภิกษุผู้ประกอบด้วยความอดทน คือความอดกลั้นใด ย่อมเป็นผู้ไม่มีอาการผิดแปลกเป็นประหนึ่งว่าไม่ได้ยิน และเป็นประหนึ่งว่าไม่เห็นบุคคลผู้ด่าอยู่ด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ หรือผู้เบียดเบียนอยู่ด้วยการฆ่าและการจองจำเป็นต้นดุจขันติวาทีดาบสฉะนั้น ย่อมทำไว้ในใจโดยความเป็นผู้เจริญ เพราะความไม่มีความผิดยิ่งไปกว่านั้น ดุจท่านพระปุณณเถระฉะนั้น ความอดทนคือความอดกลั้นนั้น ชื่อว่า **ขันติ**."

[๔๐๖] บรรดาอุทาหรณ์ทั้ง ๒ เรื่องนั้น จะกล่าวถึงขันติวาที-ดาบส ดังต่อไปนี้ :-

[ เรื่องขันติวาทีดาบส ]

ในอดีตกาล พระโพธิสัตว์ เป็นพราหมณ์ชื่อ กุณฑะ ในกรุงพาราณสี บวชเป็นดาบสอยู่ในหิมวันตประเทศเป็นเวลานาน เพื่อจะเสพของเค็มและของเปรี้ยว จึงไปสู่กรุงพาราณสี อันเสนาบดีบำรุงพักอยู่ในพระราชอุทยาน.

ต่อมาวันหนึ่ง พระราชา ทรงพระนามว่า กลาปุ เสวยน้ำจัณฑ์มึนเมาเสียพระสติ มีพวกนักฟ้อนห้อมล้อม เสด็จไปสู่พระราชอุทยานได้ทรงนิทรา ทอดพระเศียรลงบนตักของหญิงซึ่งเป็นที่รัก และพอพระหฤทัยคนหนึ่ง.

* พระมหานาค อุปนาโค ป. ธ. ๙ วัดบรมนิวาส แปล.

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๖๓.

ครั้งนั้น หญิงพวกอื่น ต่างพากันทอดทิ้งพระราชาเสีย เที่ยวไปในพระราชอุทยาน เห็นพระโพธิสัตว์นั่งอยู่ที่โคนไม้รังซึ่งมีดอกบานสะพรั่ง จึงไหว้ท่านแล้ว นั่งฟังธรรมอยู่.

พระราชา ทรงตื่นบรรทมขึ้น เมื่อไม่ทอดพระเนตรเห็นหญิงเหล่านั้น จึงกริ้ว ทรงถือพระขรรค์เสด็จไป. ทีนั้น หญิงที่ทรงโปรดปรานมากคนหนึ่ง ได้คว้าเอาพระขรรค์จากพระหัตถ์ของท้าวเธอไปเสีย. พระราชา ตรัสถามว่า " สมณะ ท่านมีปกติกล่าวอะไร ?"

ดาบส. มีปกติกล่าวขันติ มหาบพิตร.

พระราชา. ชื่อว่า ขันติ นั้นคืออะไร ?

ดาบส. คือความไม่โกรธ ในเมื่อคนอื่นด่าอยู่ ประหารอยู่ และดูหมิ่นอยู่.

พระราชา. ตรัสว่า " บัดนี้ เราจะเห็นความที่ขันติของท่านมีอยู่ " รับสั่งให้เรียกคนฆ่าโจรมาแล้ว ตรัสว่า " เจ้าจงคร่าดาบสชั่วคนนี้ให้ล้มลงบนแผ่นดิน ในการประหารสักสองพันครั้งในทั้ง ๔ ข้าง คือ ข้างหน้า ข้างหลัง และในข้างทั้ง ๒. " เขาได้ทำตามรับสั่งแล้ว. พระราชาตรัสถามอีกว่า " ท่านมีปกติกล่าวอะไร ? "

ดาบส. มีปกติกล่าวขันติ มหาบพิตร ก็พระองค์ทรงสำคัญว่า 'ขันติมีอยู่ในระหว่างหนังของอาตมภาพ หรือ ?' ขันตินี้ ไม่มีในระหว่างหนังนี้ แต่ขันตินี้ ตั้งอยู่ภายในหทัยอันลึกของอาตมภาพ.

พระราชา. เจ้าจงตัดมือและเท้าของดาบสนี้.

เขาได้ทำตามรับสั่งแล้ว. พระราชา จึงตรัสถามแม้อีก.

ดาบส. มีปกติกล่าวขันติ มหาบพิตร ก็พระองค์ทรงสำคัญว่า ขันติมีอยู่ที่ปลายมือปลายเท้าของอาตมภาพ หรือ ? ขันตินี้ ไม่มีที่ปลายมือปลายเท้านี้.

พระราชา. เจ้าจงตัดหูและจมูกของดาบสนี้.

เขาได้ทำตามรับสั่งแล้ว. พระราชา ตรัสถามอย่างนั้นนั่นแลอีก เมื่อดาบสนั้นทูลโดยนัยดังกล่าวแล้ว จึงกริ้ว เอาพระปรายณีกระทืบลงตรงกลางอกของพระโพธิสัตว์แล้วเสด็จหลีกไป ถูกแผ่นดินสูบที่ประตูพระราชอุทยานนั่นเอง เกิดในอเวจีแล้ว.

ก็เมื่อพระราชานั้น พอเสด็จหลีกไปแล้ว เสนาบดี เช็ดโลหิตของพระโพธิสัตว์ พยุงให้นั่งลงแล้ว เรียนอย่างนี้ว่า " ท่านผู้เจริญ ถ้าท่านมีประสงค์จะโกรธ ก็พึงโกรธต่อพระราชาผู้ทำความผิดในท่านเท่านั้น อย่าโกรธต่อผู้อื่นเลย." ดาบส ได้ฟังคำนั้น จึงกล่าวคาถานี้ในขันติวาทิชาดก[๑] ในทุติวรรค จตุกกนิบาตว่า

[๔๐๗] **" พระราชาพระองค์ใด รับสั่งให้ตัดมือ**
**เท้า หู และจมูกของเราแล้ว ขอพระราชาพระ**
**องค์นั้น จงดำรงพระชนมชีพอยู่ตลอดกาลนาน**
**เถิด เพราะคนเช่นเราหาโกรธไม่."**

[ แก้อรรถ ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **มาทิสา** ความว่า บัณฑิตผู้ประกอบด้วยกำลังคือขันติเช่นกับเรา ย่อมไม่โกรธว่า " บุคคลนี้ด่า ประหาร

๑.ขุ. ชา. ๒๗/๑๓๗. ตทฏฐกถา. ๔/๒๗๘.

ดูหมิ่น ตัดเรา." ดาบส ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ได้ทำกาละในที่นั้นนั่นแล ในวันนั้นนั่นเอง.

เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในชาดกนั้นนั่นแลว่า

**" สมณะผู้แสดงขันติ ได้มีแล้วในกาลที่ล่วงมาแล้ว**

**พระเจ้ากาสี ได้ตัดสมณะนั้นผู้ดำรงมั่นอยู่ในขันติ."**

อรรถกถาชาดกนั้นว่า " บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อตีต-มทฺธาเน** คือ ในระยะกาลที่ล่วงมาแล้ว. บทว่า **ขนฺติทีปโน** คือ ผู้สรรเสริญขันติกล่าวคือความอดกลั้น. บทว่า **อเฉทยิ** คือ รับสั่งให้ฆ่า."

[๔๐๘] กล่าวอุทาหรณ์ในสองบทว่า **อายสฺมา ปุณฺณตฺเถโร** ดังต่อไปนี้ :-

ดังได้สดับมา กุฎุมพีชื่อ ปุณณะ ในแคว้นสุนาปรันตะ ไปสู่กรุงสาวัตถี เพื่อค้าขายทางเกวียน ฟังเทศนาของพระศาสดาแล้ว มีประสงค์จะบวช จึงให้เรียกนายภัณฑาคาริกมา พูดว่า " ท่านจงให้ทรัพย์ทั้งหมดนี้ แก่น้องชายของเราผู้ชื่อว่า จูฬปุณณะ " แล้วมอบทรัพย์ทั้งหมดให้ บวชในสำนักของพระศาสดา ได้เป็นผู้มุ่งหน้าต่อกัมมัฏฐาน.

ทีนั้น เมื่อท่านอยู่ในกรุงสาวัตถี ทำในใจถึงกัมมัฏฐานอยู่ กัมมัฏฐานนั้น ก็ไม่ปรากฏ. ลับดับนั้น ท่านจึงคิดว่า " ชนบทนี้ไม่เป็นที่สบาย " มีประสงค์จะไปยังแคว้นสุนาปรันตะเท่านั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขอพระโอวาท.

พระศาสดา ประทานโอวาทแก่ท่าน โดยนัยที่กล่าวไว้ในปุณโณวาทสูตร[๑] ในปัญจมวรรค อุปริปัณณาสก์ และในจตุตถวรรค ทุติยปัณณาสก์ สฬายตนวรรค แล้วจึงตรัสถามว่า " เธอจักอยู่ในชนบทไหน ? "

พระปุณณะ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชนบทชื่อสุนาปรันตะ มีอยู่ ข้าพระองค์จักอยู่ในชนบทนั้น.

ลำดับนั้น พระศาสดา ทรงทราบว่า ท่านเป็นผู้ประกอบด้วยอธิวาสนขันติ จึงรับสั่งให้พระปุณณเถระบันลือสีหนาทในฐานะทั้ง ๗ ประทานสาธุการแก่ท่านแล้ว จึงทรงอนุญาตการไปในชนบทนั้น

[๔๐๙] ในปุณโณวาทสูตร[๒]นั้น มีพระบาลีดังนี้ : พระผู้มีพระภาค ตรัสถามว่า " ปุณณะ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะดุร้ายแล ปุณณะ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะหยาบคายแล ปุณณะ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะ จักด่า จักกล่าวขู่เธอ ปุณณะ เธอจักมีอุบายอย่างไรในข้อนั้น."

พระปุณณะ กราบทูลว่า " ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะ จักด่า จักกล่าวขู่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์จักมีความคิดในข้อนั้นอย่างนี้ว่า 'พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีหนอ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีจริงหนอ เพราะพวกมนุษย์เหล่านี้ ไม่ให้การประหารแก่เราด้วยฝ่ามือ' ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิด

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๔/๒๗๙. ๒. ม. อุ. ๑๔/๔๘๒. สํ. สฬา. ๑๘/๗๗.

อย่างนี้."

พระผู้มีพระภาค. ปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะจักให้การประหารแก่เธอด้วยฝ่ามือ ปุณณะ ก็ในข้อนั้น เธอจักมีอุบายอย่างไร ?

พระปุณณะ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรัน-ตะ จักให้การประหารแก่ข้าพระองค์ด้วยฝ่ามือเล่า ข้าพระองค์จักมีความคิดในข้อนั้นอย่างนี้ว่า 'พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีหนอ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีจริงหนอ เพราะพวกมนุษย์เหล่านี้ ไม่ให้การประหารแก่เราด้วยก้อนดิน' ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค. ปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะ จักให้การประหารแก่เธอด้วยก้อนดิน ปุณณะ ก็ในข้อนั้น เธอจักมีอุบายอย่างไร ?

พระปุณณะ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะจักให้การประหารแก่ข้าพระองค์ด้วยก้อนดิน ข้าพระองค์จักมีความคิดในข้อนั้นอย่างนี้ว่า 'พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีหนอ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีจริงหนอ เพราะพวกมนุษย์เหล่านี้ ไม่ให้การประหารแก่เราด้วยท่อนไม้' ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ข้าพระองค์ จักมีความคิดอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค. ปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะ จักให้การประหารแก่เธอด้วยท่อนไม้ ปุณณะ ก็ให้ข้อนั้น เธอจักมีอุบายอย่างไร ?

พระปุณณะ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะจักให้การประหารแก่ข้าพระองค์ด้วยท่อนไม้ ข้าพระองค์ จักมีความคิดในข้อนั้นอย่างนี้ว่า 'พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีหนอ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีจริงหนอ เพราะพวกมนุษย์เหล่านี้ ไม่ให้การประหารแก่เราด้วยศัสตรา' ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค. ปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะจักให้การประหารแก่เธอด้วยศัสตรา ปุณณะ ก็ในข้อนั้น เธอจักมีอุบายอย่างไร ?

พระปุณณะ. ข้าพระองค์ผู้เจริญ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะ จักให้การประหารแก่ข้าพเจ้าพระองค์ด้วยศัสตรา ข้าพระองค์จักมีความคิดในข้อนั้นอย่างนี้ว่า งพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีหนอ พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีจริงหนอ เพราะพวกมนุษย์เหล่านี้ ไม่ปลงเราเสียจากชีวิตด้วยศัสตราอันคม' ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค. ปุณณะ ก็ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะ จัก

ปลงเธอเสียจากชีวิต ด้วยศัสตราอันคม ปุณณะ ก็ในข้อนั้น เธอจักมีอุบายอย่างไร ?

พระปุณณะ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะจักปลงข้าพระองค์เสียจากชีวิต ด้วยศัสตราอันคม ข้าพระองค์จักมีความคิดในข้อนั้นอย่างนี้ว่า 'มีอยู่แล พวกสาวกของพระผู้มีพระภาคอึดอัดอยู่ ระอาอยู่ เกลียดอยู่ ด้วยกายและด้วยชีวิต ย่อมแสวงหาศัสตราอันจะนำเสีย ( ซึ่งชีวิต ) ศัสตราอันจะนำเสีย (ซึ่งชีวิต ) นี้นั้นข้าพระองค์มิได้แสวงหาเลย ได้แล้ว' ข้าแต่พระผู้มีพระภาค ในข้อนี้ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ข้าแต่พระสุคต ในข้อนี้ ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาค. ดีละ ดีละ ปุณณะ เธอประกอบด้วยความสงบคือความข่มใจนี้ จักอาจ เพื่อจะอยู่ในสุนาปรันตชนบทได้แล ปุณณะ บัดนี้ เธอจงสำคัญกาลที่จะไปเถิด.

[๔๑๐] อรรถกถาปุณโณวาทสูตรนั้นว่า " บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **จณฺฑา** ได้แก่ ดุร้าย คือชั่วช้า. บทว่า **ผรุสา** ได้แก่ กักขฬะ ( กล้าแข็ง ). บทว่า **อกฺโกสิสฺสนฺติ** ความว่า จักด่าด้วยเรื่องสำหรับด่า ๑๐ อย่าง. บทว่า **ปริภาสิสฺสนฺติ** คือ จักคุกคามว่า 'ชื่อว่าสมณะอย่างไร พวกเราจักทำกรรมอย่างนี้และอย่างนี้แก่ท่าน.' บทว่า **เอวเมตฺถ** ความว่า ข้าพระองค์จักมีความคิดอย่างนี้ ในเรื่องนี้. บทว่า **ทณฺเฑน** คือ ด้วยท่อนไม้ยาว ๔ ศอก หรือด้วยไม้ค้อนปุ่ม.

๑. ป. สู. ๓/๗๒๗.

บทว่า **สตฺเถน** คือ ด้วยศัสตรามีคมข้างเดียวเป็นต้น. บทว่า **สตฺถหารกํ** ความว่า ย่อมแสวงหาศัสตราอันจะนำชีวิตไป. พระเถระหมายเอาการแสวงหาศัสตราอันจะนำเสีย ( ซึ่งชีวิต ) ของพวกภิกษุผู้ฟังอสุภกถา ในวัตถุแห่งตติยปาราชิกแล้ว เกลียดอยู่ด้วยอัตภาพ จึงกล่าวคำนี้. ขันติพึงทราบว่า **ทม** ในบทว่า **ทมูปสเมน** นี้. คำว่า **อุปสม** ก็เป็นไวพจน์ของคำว่า **ทม** นั้นนั่นเอง."

[๔๑๑] ฎีกาสฬายตนวรรคว่า " บทว่า **ทุฏฺฐา** คือ มักโกรธ ก็มนุษย์เหล่านั้น พระอรรถกถาจารย์ กล่าวว่า ผู้ดุร้าย เพราะความเป็นผู้ถูกโทสะประทุษร้ายแล้ว. บทว่า **กิพฺพิสา** คือ ลามก. บทว่า **ผรุสา** ความว่า ชื่อว่า ผู้หยาบช้า เพราะไม่มีความเยื่อใย ด้วยอำนาจความเลื่อมใสแม้สักหน่อยเดียว อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า ผู้หยาบคาย เพราะกล่าวคำหยาบ. ก็มนุษย์ชาวสุนาปรันตะเหล่านั้นเป็นเช่นนั้น จึงชื่อว่า ผู้หยาบช้า เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า เป็นผู้กักขฬะ. สองบทว่า **อิทญฺจ เต** ความว่า มนุษย์เหล่านั้น จักคุกคามด้วยการแสดงภัยว่า พวกเราจักทำกรรมอันไม่น่าปรารถนามีอย่างนี้ คือ ตัดมือ ตัดเท้า ตัดจมูกเป็นต้น ชื่อนี้ด้วย แก่ท่าน. บทว่า **ฆฏิกมุคฺคเรน** ได้แก่ ด้วยท่อนไม้สั้น. นัยว่า มนุษย์เหล่านั้น ย่อมแสดงอาการคือปุ่มที่ข้างปลายของท่อนไม้นั้น. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ไม้ค้อนปุ่ม. ด้วยเครื่องศัสตรามีคมข้างเดียวเป็นต้น. เครื่องประหารชื่อว่า ศัสตรา เพราะห้ำหั่น คือ เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย. ศัสตรานั้นนั่นแลด้วย ชื่อว่า หารกะ เพราะนำเสียซึ่งชีวิตด้วย เหตุนั้น

จึงชื่อว่า **สตฺถหารก** (ศัสตราอันนำเสีย [ ซึ่งชีวิต ] ). ขันติ บัณฑิต พึงทราบว่า **ทม** เพราะข่ม คือ ระงับไว้ซึ่งความไม่อดทน. เพราะ เหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าว " คำว่า **อุปสม** เป็นไวพจน์ ของคำว่า **ทม** นั่นเอง."

ฎีกาอุปริปัณณาสก์ว่า " สภาพใด ย่อมข่ม คือ ปราบปรามบาป-ธรรมมีพยาบาทความเบียดเบียน ความถือตัว และความกระด้างเป็นต้น เหตุนั้น สภาพนั้น ชื่อว่า ทมะ คือขันติ เพราะเหตุนั้น พระอรรถ-กถาจารย์ จึงกล่าวว่า 'ขันติ พึงทราบว่าทมะ.' สภาพนั้นชื่อว่า ทมะ เพราะอรรถว่า กำจัดบาปธรรมมีพยาบาทเป็นต้น และชื่อว่า อุปสมะ เพราะอรรถว่า เข้าไปสงบบาปธรรมมีพยาบาทเป็นต้น เหล่านั้นนั่นแล เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า ทั้งข่มทั้งเข้าไปสงบ ได้แก่อธิวาสนขันติ."

พระเถระ ครั้นบันลือสีหนาทอันประกอบด้วยขันติด้วยคำเป็นต้น ว่า " พวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตะนี้ดีหนอ " ในฐานะทั้ง ๗ เหล่านี้ คือ ในการด่า ในการบริภาษ ในการประหารด้วยฝ่ามือ ในการ ประหารด้วยก้อนดิน ในการประหารด้วยท่อนไม้ ในการประหาร ด้วยศัสตรา ในการปลงลงจากชีวิต ของชนเหล่าอื่นแล้ว จึงถวาย บังคมพระผู้มีพระภาค ไปในแคว้นสุนาปรันตะนั้น เข้าจำพรรษาอยู่ ในมกุฬการาม บรรลุวิชชา ๓ ภายในพรรษานั้นนั่นเอง ปรินิพพาน แล้ว. ความย่อในมงคลนี้เพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดาร พึงตรวจดู ในปุณโณวาทสูตร พร้อมทั้งอรรถกถาและฎีกา.

[๔๑๒] ความอดทนคือความอดกลั้น ที่เกิดขึ้นกับบุคคลผู้เช่น

พระปุณณเถระและขันติวาทีฤษี ชื่อว่า ขันติ ด้วยประการฉะนี้.

แม้ในอรรถกถาสังคีติสูตร ท่านก็กล่าวไว้ว่า " ความอดทน คือความอดกลั้น ที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างนี้ว่า 'ในมาติกาที่ยกขึ้นตั้งไว้ว่า ขันตินั้น ขันติเป็นไฉน ? คือ ความอดทน ความเป็นคือความอดทน ความเป็นคือความอดกลั้น ความเป็นผู้ไม่ดุร้าย การไม่ปลูกน้ำตา ความที่จิตเบิกบานอันใด, นี้ เรากล่าวว่า ขันติ.[๒]"

ฎีกาสังคีติสูตรนั้นว่า " ความอดกลั้น ชื่อว่า ความอดทน คือความเป็นคืออันยกกรรมชั่ว และคำพูดชั่วของชนเหล่าอื่นไว้เหนือตน อดทนโดยไม่ทำการโกรธตอบ. ความไม่โกรธ ชื่อว่า ความเป็นผู้ไม่ดุร้าย. การไม่ให้น้ำตาเกิดในนัยน์ตาทั้ง ๒ ของชนเหล่าอื่น ด้วยอำนาจความเกรี้ยวกราด ชื่อว่า การไม่ปลูกน้ำตา. ความเป็นผู้มีใจเป็นของตนแห่งจิต ชื่อว่า ความเป็นผู้มีใจเบิกบาน คือภาวะแห่งใจที่ไม่พยาบาทอันเป็นของตน ชื่อว่า ความเป็นผู้มีใจเป็นของตน. อีกอย่างหนึ่ง อารมณ์อันเนื่องด้วยจิต ชื่อว่า จิต. ความเป็นผู้มีใจเป็นของตน ด้วยใจอันสหรคตด้วยปีติ ซึ่งถือเอาโดยความเป็นธรรมชาติแน่วแน่ เกิดขึ้นในระหว่างแห่งจิตนั้น ชื่อว่า ความเป็นผู้มีใจเป็นของตน. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลมีใจเป็นของตน ความเป็นแห่งบุคคลมีใจเป็นของตนนั้น ชื่อว่า ความเป็นผู้มีใจเป็นของตน. ความเป็นผู้มีใจเป็นของตนนั้น หามีแก่สัตว์ไม่ เพราะฉะนั้น เพื่อจะห้ามบุคคลเป็นต้น ท่านจึงกล่าวว่า แห่งจิต.

๑. สุ. วิ. ๓/๒๑๙. ๒. อภิ. ธมฺม. ๓๔/๓๓๓.

[๔๑๓] ฎีกาสัพพาสวสูตร ในมูลปัณณาสก์ว่า " ขันติ ชื่อว่า อธิวาสนา เพราะเป็นเครื่องอดกลั้น คืออดทนแห่งบุคคล ได้แก่ อโทสะ อันเป็นไปโดยอาการคืออดทนต่อหนาวเป็นต้น หรือได้แก่ กุศลขันธ์ ๔ มีอโทสะนั้นเป็นประธาน."

ขันตินั้นด้วย เป็นเครื่องอดกลั้นด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า อธิวาสนขันติ.

ส่วนในฎีกาทุกนิบาต อังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวไว้ว่า " ความอดทนมีความอดกลั้นเป็นลักษณะ ชื่อว่า อธิวาสนขันติ."

[๔๑๔] อรรถกถาสัพพาสวสูตรว่า " ขันตินี้ ย่อมอดกลั้น คือ ย่อมยกขึ้นซึ่งธรรมชาติมีความหนาวเป็นต้น ให้อยู่เหนือตนทีเดียว ได้แก่หาเป็นคุณชาตไม่อดกลั้น สลัดเสียหามิได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า ความอดกลั้น."

ฎีกาสัพพาสวสูตรนั้นว่า " ขันติอันอดกลั้นธรรมชาติมีความหนาวเป็นต้นที่เข้ามาถึงแล้ว ย่อมเป็นประหนึ่งว่าให้ความหนาวเป็นต้นเหล่านั้นอยู่เหนือตน เหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **อาโรเปตฺวา วาเสติเยว.** บทว่า **น นิรสฺสติ** คือ ไม่กำจัด. ก็ผู้ใด ไม่ทนความหนาวเป็นต้น, ผู้นั้น ย่อมเป็นราวกับว่าสลัด คือกำจัดอยู่ซึ่งความหนาวเป็นต้นนั้น."

ด้วยอาทิศัพท์ในบทว่า **สีตาทโย** นี้ ท่านถือเอาปัจจัยทั้งหลาย มีทุกขเวทนาอันบังเกิดแต่ความร้อน สัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน ความหิวระหาย และคำเป็นคลองที่เขากล่าวชั่ว เป็นต้น.

๑. ป. สู. ๑/๑๑๐.

[๔๑๕] ก็บุคคลใดอดทน คืออดกลั้นความหนาวได้ ย่อมไม่หวั่นไหวด้วยความหนาวแม้มีประมาณน้อย ดุจบุรุษผู้ขลาด ย่อมไม่ละกัมมัฏฐาน บุคคลนั้น ชื่อว่า เป็นผู้อดทนต่อความหนาวได้ ดุจพระโลมสนาคเถระฉะนั้น.

[ เรื่องพระโลมสนาคเถระ ]

ดังได้สดับมา พระเถระ เมื่ออยู่ในเรือนอันเป็นที่กระทำความเพียร ในถ้ำชื่อปิยังคุ ที่เจติยบรรพต ในคราวหิมะตกในระหว่างเดือนที่ ๘ พิจารณาโลกันตริกนรก มิได้ละกัมมัฏฐานเลย ยับยั้งอยู่ในที่กลางแจ้ง. ก็ผู้ใดทนความร้อนแม้มีประมาณยิ่งได้ ผู้นั้นนั่นแล เป็นดุจพระเถระ ผู้นี้ชื่อว่า ผู้อดทนต่อความร้อนได้.

ดังได้สดับมา พระเถระ นั่งใส่ใจถึงกัมมัฏฐานอยู่ ณ ภายนอกที่จงกรม ในเวลาภายหลังภัตรในหน้าร้อน. แม้เหงื่อก็ไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ของท่าน. ทีนั้น พวกอันเตวาสิก ได้เรียนท่านว่า " ท่านขอรับ นิมนต์ท่านนั่งในที่นี้เถิด โอกาสเย็นดี."

พระเถระ กล่าวว่า " คุณ ฉันนั่งในที่นี้ เพราะกลัวต่อความร้อนนั่นเอง " แล้วก็นั่งพิจารณาอเวจีมหานรกเรื่อยไป.

เรื่องพระโลมสนาคเถระ จบ.

[๔๑๖] ฎีกาสัพพาสวสูตรนั้นว่า " การละเลยกัมมัฏฐาน ชื่อว่า ความหวั่นไหวของภิกษุผู้เจริญกัมมัฏฐาน เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า 'ย่อมหวั่นไหว ย่อมป่วนปั่น ย่อมละกัมมัฏฐาน. สองบทว่า

**อุณฺหํ สหติ** ความว่า แลเมื่อจะอดทนความร้อน ก็ไม่อดทน ดุจพวกสมณะเปลือยเป็นต้น' โดยที่แท้ ย่อมอดทนโดยไม่ละกัมมัฏฐาน เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า 'ผู้นั้นนั่นแล ย่อมเป็นดุจพระเถระ.' บทว่า **พหิจงฺกเม** คือ ในที่จงกรมภายนอกจากที่เร้น. เพราะกลัวต่อความร้อนนั่นเอง พระเถระจึงกล่าว. สองบทว่า **'อวีจิมหานิรยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา'** ได้แก่ พิจารณาอย่างนี้ว่า 'อเวจีมหานรกแม้นั้น เราได้เสวยสิ้นหลายคราวแล้ว. ส่วนความร้อนนี้ ยังเบากว่าอเวจี-มหานรกนั้น."

[๔๑๗] ก็บุคคลใด เมื่อไม่ได้อาหารหรือน้ำดื่ม ๒-๓ วาระ พิจารณาถึงการเกิดในเปตวิสัยของตน ในสงสารมีที่สุดอันใคร ๆ รู้ไม่ได้ก็ดี ถูกสัมผัสแห่งเหลือบ ยุง ลม และแดดมากยิ่งกระทบแล้ว พิจารณาถึงการเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานก็ดี ถูกสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลานกระทบแล้ว พิจารณาถึงอัตภาพในปางก่อนอันเคยกลิ้งเกลือกอยู่ในปากสัตว์ร้ายมีราชสีห์และเสือโคร่งเป็นต้น ในสงสารมีที่สุดอันใคร ๆ ไม่รู้แล้ว ตั้งหลายคราวก็ดี แล้วไม่หวั่นไหว ไม่ละกัมมัฏฐานเสีย ดุจพระปธานิยเถระฉะนั้น บุคคลนี้ ชื่อว่า อดทนต่อความหิวเป็นต้นได้.

[ เรื่องพระปธานิยเถระ ]

[๔๑๘] ดังได้สดับมา งูมีพิษร้ายขบพระเถระผู้กำลังฟังอริยวงศ์ในเรือนเป็นที่ทำความเพียรชื่อกัณณิการ์ ในขัณฑเวลวิหาร. พระเถระทราบแล้ว มีจิตเลื่อมใสนั่งฟังธรรมเฉยทีเดียว. กำลังพิษได้กล้าแข็ง.

พระเถระ พิจารณาศีล ตั้งต้นแต่โรงเป็นที่อุปสมบท ให้ปีติเกิดขึ้นว่า "เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธ์." พิษกลับเข้าไปสู่แผ่นดินพร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งจิต. พระเถระ ได้ความแน่วแน่แห่งจิตในที่นั้นนั่นเอง เจริญวิปัสสนาแล้วบรรลุพระอรหัต.

เรื่องพระปธานิยเถระ จบ.

[๔๑๙] ฎีกาสัพพาสวสูตรนั้นว่า "บทว่า **ปริสุทฺธสีโลมฺหิ** ความว่า พระเถระ คิดว่า 'เราเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์' ไม่คำนึงถึงความตายแม้ในที่ทั้งปวง ให้ปีติซึ่งมีความไม่เดือดร้อนเป็นมูลเกิดขึ้นแล้ว. บทว่า **สหจิตฺตุปฺปาทา** คือ พร้อมกับการเกิดขึ้นแห่งปีติอันซาบซ่านทีเดียว. สองบทว่า **วิสํ นิวตฺติตฺวา** ความว่า พิษถูกกำลังปีติทับถมแล้ว จึงได้แล่นกลับออกทางปากแผลที่งูขบนั่นเอง. บทว่า **ตตฺเถว** คือ ในที่ ๆ ถูกงูขบนั่นเอง. สองบทว่า **อจิตฺเตกคฺคตํ ลภิตฺวา** คือ บรรลุความตั้งมั่นโดยนัยเป็นต้นว่า 'กายของภิกษุผู้มีใจประกอบด้วยปีติย่อมระงับ" ดังนี้.

เรื่องพระเถระ ๒ รูปตามที่กล่าวแล้ว มาในอรรถกถา[๑]สัพพาสวสูตร.

[ เรื่องพระเถระผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ]

[๔๒๐] ดังได้สดับมา ภิกษุ ๓๐ รูป เข้าจำพรรษาอยู่ในวิหารชื่อครวาลอังคณะ ในวันอุโบสถ ย่อมแสดงมหาอริยวงศ์ซึ่งมีความ

๑.ป. สู. ๑/๑๐๗.

สันโดษในปัจจัย ๔ และภาวนาเป็นที่มายินดี ทุกกึ่งเดือน. พระเถระผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่ง มาโดยส่วนภายหลัง จึงนั่งในที่ ๆ กำบัง. ทีนั้นงูขว้างค้อนตัวหนึ่ง ฉกท่านประหนึ่งว่าหนีบเนื้อปลีแข้งไว้ด้วยคีม. พระเถระคิดว่า " วันนี้เราจักไม่ทำอันตรายการฟังธรรม " จึงจับงูขว้างค้อนใส่ไว้ในถุง ฟังธรรมเฉยอยู่. การขึ้นไปแห่งอรุณ ๑ การข่มพิษได้แล้วบรรลุผล ๓ ของพระเถระ ๑ การที่พิษถอยกลับเข้าสู่แผ่นดินโดยที่ซึ่งงูกัดนั้นเอง ๑ การจบธรรมกถาของพระเถระผู้ธรรมกถึก ๑ ได้มีแล้วในขณะเดียวกันทีเดียว. พระเถระแก้ถุงออกแล้วปล่อยงูขว้างค้อนไป.

เรื่องพระเถระผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตร มาในอรรถกถาฐานสูตรในปัญจมวรรค ปฐมปัณณาสก์ ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

[๔๒๑] ฎีกาฐานสูตรนั้นว่า " บทว่า **ปจฺฉาภาเคน** คือ โดยข้างเบื้องหลังของพระเถระผู้ธรรมกถึก. งูขว้างค้อนชื่อว่า **โคณสะ. พระเถระ คิดว่า 'เราจักไม่ทำอันตรายแก่การฟังธรรม' โดยประสงค์ว่า 'ในเพราะอันตรายแห่งการฟังธรรม อันตรายแห่งการได้สวรรค์และมรรค พึงมีแก่ชนเป็นอันมาก.' บทว่า วิสํ ความว่า ข่มกำลังแห่งพิษ ด้วยเดชแห่งวิปัสสนา."**

**[๔๒๒] ก็บุคคลใด ฟังถ้อยคำที่เขากล่าวชั่ว ด้วยอำนาจแห่งการด่า แล้วพิจารณาคุณแห่งขันติ ย่อมไม่ประหวั่นดุจพระทีฆภาณกอภัยเถระฉะนั้น, บุคคลนี้ ชื่อว่า ผู้อดทนต่อถ้อยคำซึ่งเขากล่าวชั่วได้.**

๑. มโน. ปู. ๒/๑๗๓.

[ เรื่องพระทีฆภาณกอภัยเถวะ ]

ดังได้สดับมา พระเถระ แสดงปฏิปทาแห่งมหาอริยวงศ์ เพราะความเป็นปฏิปทาของภิกษุผู้มีความสันโดษในปัจจัย และมีภาวนาเป็นที่มายินดี. ชาวบ้านหมู่ใหญ่ทั้งหมดพากันมา. สักการะมากมายเกิดแก่พระเถระแล้ว. พระมหาเถระองค์ใดองค์หนึ่ง ไม่สามารถจะทนได้ จึงด่าท่านด้วยคำเป็นต้นว่า " พระทีฆภาณกะ ย่อมทำความโกลาหลตลอดคืนยังรุ่งด้วยอ้างว่า 'เรากล่าวอริยวงศ์." ก็พระเถระทั้ง ๒ เมื่อไปสู่วิหารของตน ได้ไปโดยทางเดียวกันตลอดระยะทางมีประมาณ ๑ คาวุต. พระมหาเถระนั้นก็ด่าท่านเรื่อยไปตลอดคาวุตทั้งสิ้น.

ลำดับนั้น พระทีฆภาณกเถระ ยืนอยู่ทางแยกที่จะไปสู่วิหารของพระเถระทั้ง ๒ ไหว้ท่านแล้ว เรียนว่า " ท่านขอรับ นั่นทางของท่าน. " พระมหาเถระนั้น ทำเป็นไม่ได้ยิน เดินไปเสีย.

ฝ่ายพระเถระ ไปถึงวิหารแล้ว ถูกพวกอันเตวาสิกถามว่า " ท่านขอรับ ท่านมิได้กล่าวคำอะไรกะพระมหาเถระผู้บริภาษอยู่ตลอดคาวุตทั้งสิ้นดอกหรือ ?" จึงกล่าวว่า " คุณ ความอดทนนั่นแลเป็นภาระของเรา, ความไม่อดทนหาใช่ไม่, เราไม่เห็นการพรากจากกัมมัฏฐานแม้ในชั่วขณะยกเท้าข้างหนึ่งเลย."

เรื่องพระทีฆภาณกอภัยเถระ จบ.

[๔๒๓] ฎีกาสัพพาสวสูตรนั้นว่า " ความสันโดษในปัจจัยทั้งหลายด้วย ภาวนาด้วย ชื่อว่า เป็นที่มายินดีของภิกษุนั่น เพราะความเป็นฐานะอันบุคคลพึงยินดี เหตุนั้น จึงชื่อว่า ผู้มีความสันโดษ

ในปัจจัยและภาวนาเป็นที่มายินดี. ความเป็นแห่งภิกษุผู้มีความสันโดษในปัจจัยและภาวนาเป็นที่มายินดีนั้น ชื่อว่า **ปจฺจยสนฺโตส-ภาวนารามตา** (ความเป็นผู้มีความสันโดษในปัจจัยและภาวนาเป็นที่มายินดี). ด้วยความเป็นผู้มีความสันโดษในปัจจัยและภาวนาเป็นที่มายินดีนั้น."

[๔๒๔] อนึ่ง บุคคลใด อดกลั้นทุกขเวทนาได้โดยแท้ ย่อมไม่ประหวั่น ดุจพระปธานิยเถระที่จิตตลดาบรรพต, บุคคลนี้ ชื่อว่าอดทนต่อเวลา.

[เรื่องพระปธานิยเถระ]

ดังได้สดับมา เมื่อพระเถระยับยั้งอยู่ด้วยความเพียรตลอดคืนยื่นอยู่ ลมในท้องเกิดขึ้นแล้ว. ท่านเมื่อไม่สามารถจะให้ลมในท้องนั้นสงบได้ จึงกลิ้งมากลิ้งไป. พระเถระผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรยืนอยู่ข้างที่จงกรม กล่าวกะท่านนั้นว่า "คุณ ธรรมดาบรรพชิต ย่อมเป็นผู้มีความอดกลั้นเป็นปกติ." ท่านเรียนว่า "ดีละ ขอรับ" จึงอดกลั้นนอนนิ่งแน่ไป. ลมผ่าดวงหทัยตลอดสะดือ. พระเถระ ข่มเวทนาได้แล้ว พิจารณาอยู่ เป็นพระอนาคามีโดยครู่เดียวเท่านั้นปรินิพพานแล้ว.

เรื่องพระปธานิยเถระ จบ.

[๔๒๕] ฎีกาสัพพาสวสูตรนั้นว่า "พระเถระเป็นพระอนาคามีในเมื่อลมเริ่มจะผ่าดวงหทัยนั่นเอง โดยครู่เดียว คือโดยทันใด. บทว่า

**ปรินิพฺพายิ** คือ บรรลุพระอรหัตปรินิพพานแล้ว."

เรื่องพระเถระ ๒ รูปดังที่กล่าวแล้ว มาในอรรถกถา[๓]สัพพาสว-สูตร.

แม้เรื่องของพระเถระรูปใดรูปหนึ่ง ผู้อดกลั้นเวทนาแล้วบรรลุพระอรหัต พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาเป็นสม[๒]สีสี ปรินิพพานแล้ว ใน อรรถกถา[๓]มหาสติปัฏฐานสูตร ในทีฆนิกายมหาวรรค และในอรรถกถา[๔] สติปัฏฐานสูตร ในมูลปัณณาสก์ บัณฑิตก็ควรกล่าว.

[๔๒๖] บุคคลผู้ประกอบด้วยอธิวาสนขันติ บรรลุคุณตามที่กล่าวแล้วอย่างนี้. เพราะฉะนั้น ขันตินั้นของบุคคลนั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณตามที่กล่าวแล้ว แล้วความสรรเสริญได้. ด้วยว่า บุคคลเช่นนั้น ย่อมเป็นผู้อันฤษี เทพดาและพระพุทธเจ้าพึงสรรเสริญ. จริงดังนั้น สรภังคดาบส เมื่อจะแสดงธรรมแก่ท้าวสักกเทวราช จึงได้กล่าวคาถานี้ในสรภังคชาดก[๕]ว่า

๑. ป. สู. ๑/๘๑. ๒. หมายถึงท่านที่มีศีรษะทั้งทั้ง ๒ คือ กิเลสสีสี ศีรษะคือกิเลส ซึ่งได้แก่อวิชชา ๑ ปวัตตสีสี ศีรษะคือชีวิตินทรีย์ ๑ ถึงความสิ้นไปพร้อมกัน. ท่านจำแนกไว้เป็น ๓ จำพวก คือ อิริยาปถสมสีสี ๑ โรคสมสีสี ๑ ชีวิตสมสีสี ๑. ท่านที่อธิษฐานอิริยาบถทั้ง ๔ มียืนเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วไม่ผลัดเปลี่ยน เจริญวิปัสสนาไปจนกว่าจะบรรลุอรหัต การบรรลุอรหัตกับการผลัดเปลี่ยนอิริยาบถของท่านมีพร้อมกัน นี้เรียกว่าอิริยาปถสมสีสี. ท่านที่เกิดเป็นโรคขึ้นแล้ว เจริญวิปัสสนาพร้อมกับโรคที่เป็นนั้น การบรรลุอรหัตและการหายโรคของท่านมีพร้อมกัน นี้เรียกว่า โรคสมสีสี. ท่านที่บรรลุอรหัตแล้วปรินิพพานพร้อมกับที่บรรลุ นี้เรียกว่าชีวิตสมสีสี. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ท่านที่ปรินิพพานในอิริยาบถที่อธิษฐานไว้ และในโรคที่เป็น เรียกว่า อิริยาปถสมสีสี และโรคปถสมสีสี ดังนี้ก็มี. สา. ป. ๑/๒๑๕. สทฺ. ปา. ๔๘. ๓.สุ. วิ. ๒/๔๕๒. ๔. ป. สู. ๑/๓๑๐.
๕. ชาตกฏฺจกถา. ๗/๓๕๖.

**" บุคคลฆ่าความโกรธได้แล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก**
**ในกาลไหน ๆ, ฤษีทั้งหลายย่อมสรรเสริญการ**
**ละความลบหลู่, บุคคลควรอดทนคำหยาบคาย**
**ที่เขากล่าวแล้วของชนทั้งปวง, สัตบุรุษทั้งหลาย**
**กล่าวความอดทนนั้นว่าสูงสุด."**

[ แก้อรรถ ]

บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **โกธํ วธิตฺวา** ความว่า ทิ้งความโกรธได้ ย่อมไม่เศร้าโศก ความจริง บุคคลเมื่อจะเศร้าโศก ย่อมเศร้าโศกเพราะปฏิฆจิตเท่านั้น. เพราะไม่มีความโกรธ ความโศกจักมีแต่ที่ไหน. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า " ย่อมไม่เศร้าโศกในกาลไหน ๆ."

บทว่า **มกฺขปฺปหานํ** ความว่า ฤษีทั้งหลายย่อมสรรเสริญการละความลบหลู่กล่าวคือความเป็นคนอกตัญญู ซึ่งมีความลบหลู่คุณที่ผู้อื่นทำแล้วแก่ตนเป็นลักษณะ.

บทว่า **สพฺเพสํ** ความว่า ควรอดทนถ้อยคำหยาบของชนแม้ทั้งหมด ทั้งชั้นต่ำ ชั้นกลาง และชั้นสูง.

สองบทว่า **เอตํ ขนฺตึ** ความว่า ความอดทนต่อถ้อยคำของชนทั้งหมดใด, สัตบุรุษทั้งหลาย คือบัณฑิตในปางก่อนทั้งหลายกล่าวแล้ว คือย่อมกล่าวความอดทนนั้นว่า สูงสุด. ก็เพราะความเป็นผู้ประเสริฐเป็นต้นของสัตว์ทั้งหลาย ใคร ๆ หาอาจรู้ได้ด้วยเหตุเพียงว่าการเห็นรูปไม่, เพราะแม้สัตบุรุษย่อมปรากฏเที่ยวไปด้วยรูปพรรณ

แห่งบุคคลผู้ลามกก็มี. ก็ในข้อนี้ มีพระมัชฌันติกเถระเป็นอุทาหรณ์. เพราะฉะนั้น ความอดทนต่อถ้อยคำของชนทั้งหลาย ท่านจึงกล่าวว่า สูงสุด.

[๔๒๗] ก็ผู้ใด อันตนรู้ว่า " ผู้นี้เลวกว่าเรา " ความอดทนต่อคำหยาบของผู้นั้น เป็นของสูงสุดกว่า ( อย่างอื่น ). เพราะเหตุนั้น สรภังคดาบสจึงกล่าวว่า

**" บุคคล พึงอดทนถ้อยคำของผู้ประเสริฐได้**
**เพราะความกลัวแล, อนึ่ง พึงอดทนถ้อยคำ**
**ของผู้เสมอกันได้ เพราะเหตุแห่งความแข่งดี**
**กัน, ส่วนผู้ใดในโลกนี้ พึงอดทนถ้อยคำของ**
**ผู้เลวได้, สัตบุรุษทั้งหลายกล่าวความอดทน**
**นั้นของบุคคลนั้นว่า สูงสุด."**

อรรถกถาชาดกว่า " บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **เอตํ ขนฺตึ** ความว่า ส่วนความอดทนต่อถ้อยคำของคนผู้ต่ำโดยชาติและโคตรเป็นต้นนี้ใด, บัณฑิตในปางก่อนทั้งหลาย ย่อมกล่าวความอดทนนั่นว่า สูงสุด. อธิบายว่า ส่วนความอดทนต่อถ้อยคำของคนผู้ประเสริฐโดยชาติเป็นต้นเพราะความกลัว ของคนเสมอกันเพราะเห็นโทษในเพราะการแข่งดี มีการทำให้ยิ่งกว่าเหตุเป็นลักษณะนั่นใด, ขันตินี่ หาชื่อว่าอธิวาสนขันติไม่."

๑. ชาตกฏฺฐกถา. ๓/๓๘๐.

[๔๒๘] เรื่องเคยมีมาแล้ว สงครามระหว่างอสูรและเทพดาได้มีแล้ว. พวกเทพดาชนะแล้ว จึงมัดจอมอสูรชื่อเวปจิตติ นำมาสู่สำนักของท้าวสักกะ. ท้าวเวปจิตตินั้น ด่าท้าวสักกะผู้เป็นจอมของเทพดาด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ เหล่านี้ว่า " ท่านเป็นโจร ท่านเป็นคนพาล ท่านเป็นคนหลง ท่านเป็นโค ท่านเป็นลา ท่านเป็นอูฐ ท่านเป็นสัตว์นรก ท่านเป็นสัตว์ดิรัจฉาน สุคติของท่านไม่มี ทุคติเท่านั้นเป็นที่หวังของท่าน " และบริภาษด้วยคำเป็นต้นว่า " แนะท้าวสักกะแก่ ท่านจักไม่ชนะตลอดกาลทั้งปวงดอก, เมื่อใด ความชนะจักมีแก่พวกอสูร, เมื่อนั้น เราจักมัดแม้ซึ่งท่านอย่างนี้ ให้นอนที่ประตูแห่งภพของพวกอสูรแล้วจักโบย." ท้าวสักกะผู้มีชัยชนะแล้ว มิได้ทรงใส่ใจถึงคำนั้น เพราะความที่พระองค์เป็นผู้มีพระอัธยาศัยตั้งมั่นในขันติและโสรัจจะตลอดกาลนาน.

ลำดับนั้น มาตลิเทพบุตร คิดว่า " ท้าวสักกะนี่ ย่อมอดกลั้นคำหยาบเหล่านี้เพราะทรงกลัว หรือว่าเพราะความที่พระองค์ทรงประกอบด้วยอธิวาสนขันติ " จึงทูลถามเนื้อความนั้น.

[๔๒๙] ทีนั้น ท้าวสักกะ ตรัสว่า " เราหาได้อดทน ( ถ้อยคำ ) ของท้าวเวปจิตติเพราะความกลัวไม่ เพราะความอ่อนกำลังก็หามิได้ " แล้วตรัสว่า

**" ประโยชน์ทั้งหลาย มีประโยชน์ของตนเป็น**
**อย่างยิ่ง, ( ประโยชน์อะไร ) ยิ่งกว่าขันติไปย่อม**
**ไม่มี, ผู้ใดแล เป็นผู้มีกำลัง ย่อมอดกลั้น**

**(ถ้อยคำ) ของผู้อ่อนกำลังได้, บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวขันตินั้น ชองบุคคลนั้นว่ายิ่ง, เพราะคนอ่อนกำลัง ย่อมรุกรานได้เป็นนิตย์."**

[แก้อรรถ]

อรรถกถาสักกสังยุตนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สทตฺถปรมา** คือ มีประโยชน์ของตนเป็นอย่างยิ่ง. บาทคาถาว่า **ขนฺตฺยา ภิยฺโย น วิชฺชติ** ความว่า บรรดาประโยชน์ทั้งหลายมีประโยชน์ของตนเป็นอย่างยิ่งนั้น ประโยชน์ที่ยิ่งกว่าขันติย่อมไม่มี. สองบทว่า **ตมาหุ ปรมํ** ความว่า ผู้ใดมีกำลัง ย่อมอดกลั้นได้, บัณฑิตทั้งหลายกล่าวขันตินั้นของบุคคลนั้นว่า ยิ่ง."

ฎีกาสักกสังยุตนั้นว่า "ประโยชน์อย่างอื่นยิ่งกว่าขันติ ชื่อว่าไม่มี เพราะห้ามอนัตถะอันเป็นอารมณ์ของประโยชน์นั้นโดยระหว่างแล้ว ไม่ละประโยชน์เกื้อกูล ซึ่งเป็นไปในทิฏฐธรรมและเป็นไปในสัมปรายภพ. บัณฑิตทั้งหลายกล่าวขันติว่า ยิ่ง เพราะครอบงำซึ่งปัจจัยอันเป็นข้าศึกซึ่งมีกำลังอันประเสริฐเสียได้ เป็นไป."

ความสังเขปในมงคลนี้เพียงเท่านี้. ส่วนความพิสดาร พึงตรวจดูในสักกสังยุต.

ส่วนฎีกาอนุมานสูตร ท่านกล่าวว่า "บทว่า **อปสาเทติ** คือ ย่อมรุกราน หรือคุกคาม."

เพราะฉะนั้น ในคำว่า **นิจฺจํ ขิปติ ทุพฺพโล** นี้ บทว่า **ขิปติ** จะอธิบายว่า ย่อมรุกราน คือย่อมขู่ ก็ใช้ได้.

๑. สา. ป. ๑/๔๐๒.

[๔๓๐] ดังได้สดับมา พราหมณ์พี่น้องชาย ๔ คน โกรธพระศาสดา จึงด่าพระศาสดาโดยประการต่าง ๆ โดยนัยดังที่กล่าวแล้วในพราหมณสังยุต อันพระศาสดาทรงแนะนำให้เรียบร้อย บวชแล้วต่อกาลไม่นานเลย ก็บรรลุพระอรหัต.

ภิกษุทั้งหลาย พูดกันว่า " คุณ พระพุทธคุณน่าอัศจรรย์หนอ, ก็พระศาสดา แม้ถูกพราหมณ์เหล่านั้นด่าแล้ว มิได้ตรัสคำอะไรเลย กลับเป็นที่พึ่งพิงของพวกเขาเหล่านั้นเสียอีก." พระศาสดาทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย เรา เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยกำลังคือขันติ ไม่ประทุษร้ายในบุคคลผู้ประทุษร้าย จึงเป็นที่พึ่งพิงของมหาชนโดยแท้ " ดังนี้แล้ว จึงตรัสคาถานี้ในพราหมณ-วรรคธรรมบทว่า

**" ผู้ใด ไม่ประทุษร้ายบุคคลผู้ด่า ผู้ประหารและ**
**จองจำ ย่อมอดกลั้นไว้ได้ เราเรียกผู้นั้น ซึ่ง**
**มีกำลังคือขันติ มีหมู่พล ( คือขันติ ) ว่าเป็น**
**พราหมณ์."**

[ แก้อรรถ ]

อรรถกถาธรรมบทว่า " บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อทุฏฺโฐ** เป็นต้น ความว่า ผู้ใด มีใจไม่โกรธ อดกลั้นไว้ได้ ซึ่งการด่าด้วยอักโกสวัตถุ ๑๐ การโบยด้วยฝ่ามือเป็นต้น และการจองจำด้วยเครื่องจองจำคือขื่อเป็นต้นนั่น เราเรียกผู้นั้นคือผู้เห็นปานนั้น ผู้ชื่อว่ามีกำลังคือขันติ เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยกำลังคือขันติ ผู้ชื่อว่า

มีหมู่พล เพราะความเป็นผู้ประกอบด้วยกองพลคือขันติที่เป็นกองทัพโดยแท้ เพราะเกิดขึ้นบ่อย ๆ ว่า เป็นพราหมณ์."

อรรถกถาวาเสฏฐสูตร ในมัชฌิมปัณณาสก์ว่า บทว่า **ติติกฺขติ** คือ ย่อมอดทน. บทว่า **ขนฺติพลํ** ได้แก่ กำลังคืออธิวาสนขันติ. ก็อธิวาสนขันตินั้น ซึ่งเกิดขึ้นคราวเดียว ยังหาชื่อว่าเป็นหมู่พลไม่ แต่เกิดขึ้นบ่อย ๆ ย่อมเป็นได้. ก็อธิวาสนขันตินั้น ชื่อว่าเป็นหมู่พล เพราะความที่ขันตินั้นมีอยู่."

ฎีกาวาเสฏฐสูตรนั้นว่า " ขันติมีความอดกลั้นเป็นลักษณะเป็นกำลังของจิตนั้นมีอยู่ เหตุนั้น จิตนั้น ชื่อว่า มีขันติเป็นกำลัง. สองบทว่า **ตสฺสา อตฺถิตาย** ได้แก่ เพราะความที่ขันติซึ่งเกิดขึ้นบ่อย ๆ นั้น คือเสนากล่าวคือขันติ อันกำจัดมารและเสนามาร อันตนเข้าไปสั่งสมไว้โดยเกิดขึ้นเนือง ๆ มีอยู่. หมู่พล คือ กองพล ของจิตนั้นมีอยู่ เหตุนั้น จิตนั้น ชื่อว่า มีหมู่พล.

ฎีกาขัตติยวรรคว่า " หมวดสามแห่งศัพท์มีจักกศัพท์เป็นต้นย่อมเป็นไปในเสนาด้วย ในองค์แห่งเสนาด้วย โดยความเป็นของเสมอกัน. การชิงชัยอันเสนาย่อมกระทำด้วยวัตถุใด เหตุนั้น วัตถุนั้นชื่อว่า จักร. **พล** ธาตุ เป็นไปในความป้องกัน. **อน** ธาตุ ลงในอรรถว่าส่งเสียง ลง **อีก** ปัจจัย.

[๔๓๑] บุคคลผู้ประกอบด้วยขันติ ย่อมเป็นผู้อันฤษีเป็นต้นสรรเสริญแล้ว ด้วยอาการอย่างนี้. เพราะฉะนั้น บุคคลไม่ควรโกรธ

๑. ป. ส. ๓/๔๐๐.

ตอบ ต่อคนผู้โกรธตน ; เพราะผู้โกรธตอบผู้โกรธ ย่อมเป็นคนเลว. เพราะเหตุนั้น ท้าวสักกะ จึงตรัสว่า

**" ผู้ใดโกรธตอบผู้โกรธ ผู้นั้นย่อมเป็นผู้ลามก**
**กว่าผู้นั้นนั่นแล เพราะความโกรธนั้น, ผู้ไม่**
**โกรธตอบบุคคลผู้โกรธอยู่ ย่อมชนะสงคราม**
**อันบุคคลชนะได้ด้วยยาก."**

อรรถกถา[1]สักกสังยุตว่า " บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า **ตสฺเสว เตน ปาปิโย** ความว่า[2] ผู้ใด ย่อมโกรธตอบบุคคลผู้โกรธ ผู้นั้น พึงเป็นผู้ลามกกว่าบุคคลนั้นนั่นแล เพราะความโกรธนั้น.

[๔๓๒] เพราะฉะนั้น บุคคลเมื่อเล็งเห็นโทษแห่งความไม่อดทน ควรตั้งอยู่ในอธิวาสนขันติ. เพราะผู้ตั้งอยู่ในอธิวาสนขันตินั้นนั่นแล ย่อมเป็นผู้ได้ ชื่อว่าผู้สงบเสงี่ยมเป็นต้น. เนื้อความนี้ ควรแสดงด้วยเรื่องแห่งหญิงแม่เจ้าเรือนชื่อ เวเทหิกา.

[ เรื่องนางเวเทหิกา ]

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล ในกรุงสาวัตถี ได้มีหญิงแม่เจ้าเรือนชื่อ เวเทหิกา เป็นผู้สงบเสงี่ยม ถ่อมตน สงบระงับ. กิตติศัพท์อันงามของนางได้ฟุ้งขจรไปอย่างนี้ว่า " นางเวเทหิกา เป็นผู้สงบเสงี่ยม นางเวเทหิกา เป็นผู้ถ่อมตัว นางเวเทหิกา เป็นผู้สงบระงับ." ก็นาง

๑. สา. ป. ๑/๔๐๓. ๒. ใน สา. ป. ว่า "เตน โกเธน ตสฺเสว ปาปี โหติ. กตรสฺสาติ โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ." แปลตามนี้ว่า "ความลามกย่อมมีแก่บุคคลนั้นนั่นแล เพราะความโกรธนั้น. ถามว่า แก่ใคร ? แก้ว่า แก่บุคคลผู้โกรธตอบบุคคลผู้โกรธ.

ได้มีทาสีคนหนึ่งชื่อ กาฬี เป็นหญิงขยัน ไม่เกียจคร้าน จัดแจงการ-งานดี. ทาสีนั้น คิดว่า "แม่เจ้าของเรา ย่อมไม่ทำความโกรธซึ่งมีอยู่ให้ปรากฏหรือหนอ หรือว่าความโกรธไม่มี ? ถ้ากระไร เราพึงทดลองแม่เจ้าดู ดังนี้แล้ว จึงลุกขึ้นในเวลาสาย.

นางเวเทหิกา. ชะ นางกาฬี ทำไมเจ้าจึงลุกขึ้นในเวลาสาย ? เจ้ามีความไม่สบายหรือ ?

นางกาฬี. แม่เจ้า ดิฉันไม่มีความไม่สบายอะไรดอก.

นางเวเทหิกา กล่าวว่า "เหม่ ถ้าเจ้าไม่มีความไม่สบายอะไร เพราะเหตุไร เจ้าจึงลุกขึ้นสายเล่า ? อีทาสีชั่ว" จึงโกรธน้อยใจ ได้ทำหน้านิ่ว.

ทีนั้น นางกาฬี คิดว่า "ความโกรธมีอยู่ ณ ภายในของแม่เจ้าของเราแท้ มิใช่ไม่มี, ถ้ากระไร เราพึงทดลองให้มากยิ่งขึ้นไปเถิด" ในวันรุ่งขึ้น จึงลุกขึ้นสายกว่าเก่า. นางเวเทหิกา ยิ่งโกรธหนักขึ้น คว้าเอากลอนประตู ประหารเข้าที่ศีรษะ. ศีรษะแตก. นางกาฬี มีศีรษะแตก มีโลหิตไหลอาบ จึงโพนทนาแก่หญิงผู้อยู่ใกล้เคียงว่า "แม่เจ้าทั้งหลาย ขอพวกท่านจงดูความกระทำของหญิงผู้สงบเสงี่ยมเถิด, แม่เจ้าทั้งหลาย ขอพวกท่านจงดูความกระทำของหญิงผู้ถ่อมตัวเถิด, แม่เจ้าทั้งหลาย ขอพวกท่านจงดูความกระทำของหญิงผู้สงบระงับเถิด." โดยกาลอื่นจากนั้น กิตติศัพท์อันชั่วของนางเวเทหิกาก็ฟุ้งขจรไปอย่างนี้ว่า "นางเวเทหิกา ดุร้าย นางเวเทหิกา ไม่ถ่อมตัว นางเวเทหิกา ไม่สงบระงับ."

[๔๓๓] คุณมีอยู่ประมาณเท่าใด โทษก็เกิดขึ้นทวีคูณกว่าคุณเท่านั้น. ธรรมดาคุณย่อมค่อย ๆ มา. โทษ โดยวันเดียวเท่านั้นก็ย่อมกระพือไปได้. แม้พระผู้มีพระภาค มีพระประสงค์จะทรงแสดงโทษของความไม่อดทนแก่ภิกษุทั้งหลายแล้ว ทรงประกอบไว้ในความอดทน จึงทรงนำอดีตนิทานนี้มาตรัสอีกเหมือนกันว่า " อย่างนั้นนั่นแล ภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้เสงี่ยมเจียมตัว ถ่อมตัวนักถ่อมตัวหนา สงบระงับ ตลอดเวลาที่ถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอใจยังไม่กระทบเขา, ภิกษุทั้งหลาย ในกาลใดแล ถ้อยคำอันไม่เป็นที่พอใจกระทบภิกษุ ในกาลนั้น อันท่านทั้งหลายพึงทราบว่า ภิกษุเป็นผู้สงบเสงี่ยม, พึงทราบว่า เป็นผู้ถ่อมตัว พึงทราบว่า เป็นผู้สงบ "

เรื่องนางเวเทหิกา มาในกกจุปมสูตร[๑]
ในตติยวรรค มูลปัณณาสก์.

[๔๓๔] อรรถกถา[๒]กกจุปมสูตรนั้นว่า " บทว่า **โสรตา** คือ ประกอบด้วยความเป็นผู้สงบเสงี่ยม. บทว่า **นิวาตา** คือ ประพฤติถ่อมตัว. บทว่า **อุปสนฺตา** คือระงับ. บทว่า **ทกฺขา** ได้แก่ ฉลาดในการงานมีการหุงข้าว ปูที่นอน จุดประทีปเป็นต้น. บทว่า **อนลสา** คือ หมั่นขยัน. บทว่า **สุสํวิหิตกมฺมนฺตา** คือ มีการงานอันตั้งไว้แล้วด้วยดี. บทว่า **ปฏิวิสฺสกานํ** ได้แก่ ผู้อยู่รอบ ๆ เรือน. บทว่า

๑. ม. ม. ๑๒/๒๕๒. ๒. ป. ส. ๒/๑๓๑.

**อุชฺฌาเปสิ** คือ ให้เขาดูถูก. บทว่า **จณฺฑี** ได้แก่ ผู้ไม่สงบเสงี่ยม คือ หยาบช้า. บทว่า **โสรตโสรโต** ได้แก่ เป็นผู้สงบเสงี่ยมยิ่งนัก, คือย่อมถึงความเป็นผู้อันเขาจะพึงกล่าวได้ว่า เป็นพระโสดาบันหรือหนอ เป็นพระสกทาคามี เป็นพระอนาคามี เป็นพระอรหันต์หรือหนอ. บทว่า **ผุสนฺติ** ความว่า ถ้อยคำมาสู่คลอง ถูกต้องหรือกระทบกระทั่งอยู่. หลายบทว่า **อถ ภิกฺขุ โสรโตติ เวทิตพฺโพ** ความว่า ในกาลนั้น ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอธิวาสนขันติ พึงทราบว่า เป็นผู้สงบเสงี่ยม."

ฎีกากกจุปมสูตรนั้นว่า " บทว่า **โสรจฺเจน** ได้แก่ ด้วยความระวัง. บทว่า **นิวาตวุตฺติ** ได้แก่ มักเป็นผู้ทำความนบนอบ. บทว่า **นิพฺพุตา** ได้แก่ มีความเร่าร้อนเพราะทุจริตอันดับแล้ว. บทว่า **อุฏฺฐาหิกา** ได้แก่ มีความเพียรเป็นเหตุลุกขึ้น ( ทำการงาน ) บทว่า **กิพฺพิสา** ได้แก่ ต่ำช้า."

กถาว่าด้วยบทว่าความอดทน จบ.

กถาว่าด้วยความเป็นผู้ว่าง่าย*

[๔๓๕] ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถา[๑]ว่า " ความเป็นคืออันบุคคลผู้ถูกกล่าวอยู่โดยชอบธรรม ไม่ถึงความกลบเกลื่อนหรือความเป็นผู้นิ่งเฉย หรือการคิดถึงคุณและโทษ กระทำความเอื้อเฟื้อ ความเคารพ ความถ่อมตัว อย่างเหลือเกินไว้เบื้องหน้า กระทำคำพูดว่าดีละ ดังนี้ ชื่อว่า ความเป็นผู้ว่าง่าย."

ในบทว่า **โสวจสฺสตา** นั้น มีการจำแนกดังนี้: **สุวโจ โสวจสฺสํ โสวจสฺสตา.** พึงทราบวินิจฉัยในคำนั้น ดังต่อไปนี้: บุคคลผู้อันเขาพึงว่ากล่าวโดยง่าย ชื่อว่า **สุวโจ**. เจตนาที่เป็นไปด้วยอำนาจความเอื้อเฟื้อ ของบุคคลผู้ว่าง่าย ชื่อว่า **โสวจสฺสํ**. ความมีอยู่แห่งบุคคลผู้ว่าง่าย ชื่อว่า **โสวจสฺสตา**. เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถา[๒]ทุกะในสังคีติสูตร ท่านจึงกล่าวไว้ว่า " การว่ากล่าวได้ยาก ในบุคคลผู้ถือรั้น ผู้ยินดีในการขัดคอ ผู้ไม่เอื้อเฟื้อนั้น มีอยู่ เหตุนั้น บุคคลนี้ชื่อว่า เป็นผู้ว่ายาก. กรรมของบุคคลผู้ว่ายากนั้น ชื่อว่า **โทวจสฺสํ**. ความเป็นแห่งกรรมของบุคคลผู้ว่ายากนั้น ชื่อว่า **โทวจสฺสตา**. ความเป็นผู้ว่ายากนั้น โดยเนื้อความ ก็คือสังขารขันธ์. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ความเป็นผู้ว่ายากนี้ เป็นชื่อของขันธ์ทั้ง ๔ ที่เป็น

* พระมหานาค อปนาโค ป. ธ. ๙ วัดบรมนิวาส แปล.

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๖๕. ๒. สํ. วิ. ๓/๒๑๕.

ไปโดยอาการนี้. ความเป็นผู้ว่าง่าย พึงทราบโดยปฏิปักขนัยแห่งคำดังที่กล่าวแล้ว."

[๔๓๖] ฎีกาสังคีติสูตรนั้นว่า " บทว่า **วิปฺปฏิกูลคฺคาหิมฺหิ** คือผู้ถือแผกไปจากการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม. กรรมอันเป็นข้าศึกต่อการปฏิบัติธรรมสมควรแต่ธรรมนั้นนั่นแล คือความปฏิบัติชั่วเป็นที่พอใจ คือเป็นที่ปรารถนา ของบุคคลนั้น เหตุนั้น บุคคลนั่นชื่อว่า มีความยินดีในการขัดคอ. ในบุคคลผู้ยินดีในการขัดคอนั้นก็บุคคลผู้เป็นเช่นนี้ ย่อมเป็นผู้เว้นจากความเอื้อเฟื้อและความเคารพในระเบียบแห่งศาสนาอันเป็นโอวาท และในผู้สั่งสอน เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า ผู้ไม่เอื้อเฟื้อ. สองบทว่า **ตสฺส กมฺมํ** ความว่า เจตนาอันเป็นไปด้วยอำนาจความไม่เอื้อเฟื้อของบุคคลผู้ว่ายากนั้น ชื่อว่า **โทวจสฺสํ**. สองบทว่า **ตสฺส ภาโว** คือ ความมีกรรมของบุคคลผู้ว่ายากตามที่กล่าวแล้วนั้น ชื่อว่า **โทวจสฺสตา**. เพราะเหตุนั้นนั่นแลท่านจึงกล่าวว่า 'ความเป็นผู้ว่ายากนั้น โดยเนื้อความก็คือสังขารขันธ์.' ก็ท่านกล่าวอย่างนี้ เพราะความที่สังขารขันธ์มีเจตนาเป็นประธาน. บทว่า **เอเตนาการเน** ความว่า โดยอาการคือความเป็นผู้ไม่รับโดยเบื้องขวา. พึงทราบความเป็นผู้ว่าง่ายโดยปฏิปักขนัยแห่งคำที่กล่าวแล้ว ด้วยคำเป็นต้นว่า 'การว่ากล่าวได้ง่าย ในบุคคลผู้รับโดยเบื้องขวาผู้ยินดีในการคล้อยตาม เป็นไปกับด้วยความเอื้อเฟื้อนั่นมีอยู่ เหตุนั้นบุคคลนั้น ชื่อว่า ผู้ว่าง่าย."

[๔๓๗] ความเป็นผู้ว่าง่ายนั้น ท่านกล่าวว่า " เป็นธรรม

กระทำที่พึ่ง." เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในสูตรที่ ๗ ในทุติยวรรค ทสกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๑]ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมอันกระทำความเป็นผู้ว่าง่าย อดทน รับอนุสาสนีโดยเบื้องขวา, ธรรมแม้นี้ ก็เป็นธรรมกระทำที่พึ่ง."

[๔๓๘] อรรถกถา[๒]สัตตมสูตรนั้น และอรรถกถา[๓]ทสกะ ในสังคีติสูตรว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุวโจ** ความว่า เป็นผู้อันเขาพึงว่ากล่าว คือ พึงพร่ำสอนได้โดยง่าย. บทว่า **ขโม** ความว่า ถูกเขากล่าวด้วยคำหนัก หยาบคาย กล้าแข็ง ก็ทนได้ คือไม่โกรธ. สองบทว่า **ปทกฺขิณคฺคาหี อนุสาสนี** ความว่า ไม่ทำเหมือนบุคคลบางคนผู้อันเขาสั่งสอนอยู่ ย่อมรับโดยข้างซ้าย คือ ย่อมโต้เถียง หรือไม่ฟังเดินไปเสีย แล้วกล่าวว่า งท่านขอรับ ขอท่านจงว่ากล่าว จงพร่ำสอนเถิด, เมื่อพวกท่าน ไม่ว่ากล่าว คนอื่นใครเล่าจักว่ากล่าวง ดังนี้ ชื่อว่า รับข้างขวา."

ฎีกาสัตตมสูตรและสังคีติสูตรนั้นว่า "บทว่า **ขโม** คือ ผู้อดทน. เพื่อจะแสดงความที่ภิกษุนั้นเป็นผู้อดทนนั้นนั่นแล ท่านจึงกล่าวคำเป็นต้นว่า **คาฬฺเหน**. บทว่า **วามโต** คือ โดยผิด หรือโดยไม่แยบคาย. บทว่า **ปฏิปฺผรติ** คือ ย่อมตั้งอยู่โดยความเป็นข้าศึก. บทว่า **ปทกฺขิณํ** คือ ย่อมรับโดยชอบ หรือโดยแยบคาย.

อรรถกถา[๔]อนุมานสูตร ในทุติยวรรค มูลปัณณาสก์ว่า "บทว่า **ปฏิปฺผรติ** ได้แก่ เป็นผู้โกรธตอบ คือ เป็นข้าศึก ตั้งอยู่."

๑. องฺ. ทสก. ๒๔/๒๖. ๒. มโน. ปู. ๓/๓๖๕. ๓.สุ. วิ. ๓/๓๑๑. ๔.ป. สุ. ๒/๘๗.

ฎีกาอนุมานสูตรนั้นว่า " **ปฏิ** ศัพท์ เป็นปริยายแห่ง **ปจฺจตฺถิก** ศัพท์. ความพยายาม ชื่อว่า การแผ่ไป ได้แก่ การตั้งลงโดยอาการอย่างนั้น ในที่นี้ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า บทว่า **ปฏิปฺผรติ** ได้แก่ เป็นผู้โกรธตอบ คือเป็นข้าศึก ตั้งอยู่."

[๔๓๙] ความเป็นผู้ว่าง่ายนั้น พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้โอวาทานุสาสนีจากสำนักของเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย และเพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณคือการละโทษได้. เพราะเหตุนั้น พระมหาโมคคัลลานเถระ เมื่อจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย จึงกล่าวไว้ในอนุมานสูตร[๑]ว่า " ผู้มีอายุ แม้ถ้าภิกษุ ปวารณาไว้ว่า 'ขอท่านผู้มีอายุจงว่ากล่าวผมเถิด ผมเป็นผู้อันท่านผู้มีอายุทั้งหลายควรว่ากล่าวได้.' แต่เธอเป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยธรรมอันทำความเป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน มีปกติไม่รับอนุสาสนีโดยเบื้องขวา, ทีนั้นแล เพื่อนพรหมจารีย่อมไม่สำคัญเธอว่าควรว่ากล่าวได้ ย่อมไม่สำคัญเธอว่าควรพร่ำสอนได้ และย่อมไม่สำคัญความคุ้นเคยอันตนควรถึงในบุคคลนั้น " และว่า " ผู้มีอายุ แม้ถ้าภิกษุ ไม่ปวารณาไว้ว่า ขอท่านผู้มีอายุจงว่ากล่าวผมเถิด ผมเป็นผู้อันท่านผู้มีอายุทั้งหลายควรว่ากล่าวได้. แต่เธอเป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมอันทำความเป็นผู้ว่าง่าย อดทน มีปกติรับอนุสาสนีโดยเบื้องขวา, ทีนั้นแล เพื่อนพรหมจารีย่อมสำคัญเธอว่า ควรว่ากล่าวได้ ย่อมสำคัญเธอว่า ควรพร่ำสอนได้ และย่อมสำคัญความคุ้นเคย อัน

๑. ม. ม. ๑๒/๑๘๙.๑๙๑.

ตนควรถึงในบุคคลนั้น " ดังนี้.

[๔๔๐] อรรถกถาอนุมานสูตรนั้นว่า "บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **อปฺปทกฺขิณคฺคาหี อนุสาสนึ** ความว่า ผู้ใดอันชนเหล่าอื่นว่ากล่าวอยู่ จึงพูดว่า 'พวกท่านว่ากล่าวผมเพราะเหตุไร ? ผมรู้จักสิ่งที่ควรและไม่ควร ที่มีโทษและไม่มีโทษ เป็นประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ของตนได้,' ผู้นี้ ชื่อว่า ไม่รับอนุสาสนีโดยเบื้องขวา ชื่อว่ารับโดยเบื้องซ้าย; เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า 'มีปกติไม่รับ (อนุสาสนี) โดยเบื้องขวา."

ฎีกาอนุมานสูตรนั้นว่า "ผู้มีการรับโดยเบื้องขวาเป็นปกติ ชื่อว่า **ปทกฺขิณคฺคาหี**. ผู้มีปกติรับโดยเบื้องขวา หามิได้ ชื่อว่าผู้มีปกติไม่รับโดยเบื้องขวา. บทว่า **วามโต** แปลว่า ข้างซ้าย, อธิบายว่า โดยปริยายอันตรงกันข้ามจากคำที่กล่าวแล้ว."

บรรดาธรรมเหล่านั้น ธรรม ๑๖ ประการมีความเป็นผู้ปรารถนาลามกเป็นต้น ชื่อว่าธรรมเป็นเครื่องกระทำความเป็นผู้ว่ายาก เพราะเป็นเหตุกระทำความเป็นผู้ว่ายาก. ธรรม ๑๖ ประการมีความเป็นผู้ปรารถนาน้อยเป็นต้น ชื่อว่า ธรรมเป็นเครื่องกระทำความเป็นผู้ว่าง่าย เพราะมีนัยอันตรงกันข้าม จากธรรมเป็นเครื่องกระทำความเป็นผู้ว่ายากนั้น. ธรรมทั้งหมดเหล่านั้น พึงตรวจดูในอนุมานสูตร[๒].

[๔๔๑] ก็ธรรมดาคนว่าง่าย ชื่อว่า ย่อมปฏิบัติเพื่อละโทษทั้งของตนทั้งของคนอื่น. เพราะฉะนั้น ความเป็นผู้ว่าง่ายของบุคคลนั้น

๑. ป. สู. ๒/๘๗. ๒. ม. มู. ๑๒/๑๘๙.

จึงเป็นเหตุให้บรรลุคุณคือการละโทษเสียได้. อีกอย่างหนึ่ง ความเป็นผู้ว่าง่าย ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะความเป็นผู้ไม่ไกลจากการบรรลุคุณวิเศษ. เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ในอรรถกถาเมตตสูตรว่า[1] " ก็บุคคลใด ถูกผู้อื่นกล่าวว่า 'สิ่งนี้ ท่านไม่ควรทำ' ย่อมพูดว่า 'ท่านเห็นหรือ ? ท่านได้ยินหรือ ? ท่านเป็นอะไรของผมจึงกล่าว ? ท่านเป็นอุปัชฌายะ เป็นอาจารย์ เป็นเพื่อนเห็น เป็นเพื่อนคบหรือ ?' ดังนี้บ้าง, ย่อมเบียดเบียนโดยความเป็นผู้นิ่งเสียบ้าง, รับแล้วไม่กระทำตามนั้นบ้าง, บุคคลนั้น ย่อมอยู่ในที่ไกลจากการบรรลุคุณวิเศษ. ส่วนผู้ใด อันเขาว่ากล่าวอยู่ ย่อมพูดว่า 'ดีละ ขอรับ ท่านพูดดีแล้ว ธรรมดาโทษของตน ย่อมเป็นสภาพอันตนเห็นได้ยาก, ท่านเห็นกรรมเห็นปานนี้แล้ว พึงอาศัยความเอ็นดูว่ากล่าวผมแม้อีก, ต่อกาลนาน ผมจึงได้โอวาทจากสำนักของท่าน' และย่อมปฏิบัติตามสมควรแก่โอวาทที่ท่านสอน, ผู้นั้น ย่อมอยู่ในที่ไม่ไกลจากการบรรลุคุณวิเศษ. เพราะฉะนั้น บุคคลรับคำของบุคคลอื่นอย่างนี้แล้ว กระทำ ( ตาม ) อยู่ จึงชื่อว่า เป็นคนว่าง่าย."

[ คนว่าง่าย ๒ จำพวก ]

[๔๔๒] ก็แลคนว่าง่ายมี ๒ จำพวก บางพวกควรสรรเสริญ บางพวกไม่ควรสรรเสริญ. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสไว้ในกกจูปมสูตร[2]ว่า " ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุใด เป็นผู้ว่าง่าย ถึงความเป็นผู้ว่าง่าย เพราะเหตุแห่งจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และคิลาน-

๑. ปรมัตถโชติกา ขุทฺทกปาฐวัณณนา ๒๖๘. ๒๖๙. ๒. ม. มู. ๑๒/๒๕๕.

ปัจจัยเภสัชชบริขาร เราหาเรียกภิกษุนั้นว่า เป็นผู้ว่าง่ายไม่. ข้อนั้นเพราะเหตุไร ? ภิกษุทั้งหลาย เพราะว่า ภิกษุนั้น เมื่อไม่ได้จีวร ฯ ล ฯ บริขารนั้น หาเป็นผู้ว่าง่ายไม่ หาถึงความเป็นผู้ว่าง่ายไม่. ภิกษุทั้งหลาย ส่วนภิกษุใดและ สักการะจำเพาะธรรมอยู่ ทำความเคารพธรรมอยู่ นอบน้อมธรรมอยู่ ย่อมเป็นผู้ว่าง่าย ย่อมถึงความเป็นผู้ว่าง่าย, เราเรียกภิกษุนั้นว่า เป็นผู้ว่าง่าย. ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น พวกเธอพึงศึกษาในธรรมวินัยนี้อย่างนี้ว่า 'พวกเราสักการะจำเพาะธรรม กระทำความเคารพธรรม นอบน้อมธรรม จักเป็นผู้ว่าง่าย จักถึงความเป็นผู้ว่าง่าย' ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอพึงศึกษาอย่างนี้แล."

[๔๔๓] อรรถกถากกจูปมสูตรนั้นว่า บรรดาบทเหล่านั้น สองบทว่า **โย จีวร ฯ เป ฯ ปริกฺขารเหตุ** ความว่า ภิกษุใด เมื่อได้วัตถุที่ประณีต ๆ มีจีวรเป็นต้นเหล่านี้ ย่อมกระทำการบริกรรมเท้าและการบริกรรมหลังเป็นต้น โดยกล่าวคำเดียวเท่านั้น. บทว่า **อลภมาโน** ได้แก่ เมื่อไม่ได้เหมือนที่ตนได้ในคราวก่อน. สองบทว่า **ธมฺมํเยว สกฺกโรนฺโต** ได้แก่ กระทำธรรมเท่านั้น ให้เป็นที่สักการะ คือให้เป็นหน้าที่อันตนทำดีแล้ว. บทว่า **ครุกโรนฺโต** ได้แก่ กระทำให้เป็นที่เคารพ คือ ให้หนัก. บทว่า **อปจายมาโน** ได้แก่ แสดงความนอบน้อม คือ ความประพฤติถ่อมตัว ต่อธรรมโดยแท้."

[๔๔๔] เพราะฉะนั้น บุคคลควรกระทำความเคารพธรรม เป็นผู้ว่าง่าย ดุจพระราธเถระเถิด.

๑. ป. สู. ๒/๑๓๒.

[ เรื่องพระราธเถระ ]

ดังได้สดับมา พระเถระนั้น บวชในสำนักของพระสารีบุตรเถระ โดยนัยดังกล่าวแล้วในกตัญญุตากถา. พระเถระ พาท่านไปสู่อาวาสใกล้บ้าน อยู่ในที่นั้นกล่าวสอน พร่ำสอนท่านเนือง ๆ ว่า " สิ่งนี้ เธอควรทำ สิ่งนี้ เธอไม่ควรทำ." ท่านได้เป็นผู้ว่าง่าย มีปกติรับ ( โอวาท ) โดยเบื้องขวา; เพราะฉะนั้น ท่านเมื่อปฏิบัติตามโอวาทที่พระเถระสอนอยู่ โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ได้บรรลุพระอรหัต. พระเถระพาท่านไปถวายบังคมพระศาสดา นั่งแล้ว ถูกตรัสถามว่า " สารีบุตร อันเตวาสิกของเธอว่าง่ายแลหรือ ? " จึงทูลว่า " ถูกแล้วพระเจ้าข้า เธอเป็นผู้ว่าง่ายเหลือเกิน เมื่อข้าพระองค์กล่าวโทษอะไร ๆ อยู่ ไม่เคยโกรธเลย."

พระศาสดา เมื่อจะทรงทำพระราธเถระนั้น ให้เป็นตัวอย่างแล้ว ตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย จึงตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย ธรรมดาภิกษุควรเป็นผู้ว่าง่าย เหมือนราธะ แม้อันเขาแสดงโทษกล่าวสอนอยู่ ก็ไม่พึงโกรธ " เมื่อจะตรัสสอนโดยปริยายแม้อื่นอีก จึงตรัสว่า " ก็ผู้ให้โอวาท ภิกษุควรเห็น เหมือนผู้บอกขุมทรัพย์ให้ " อธิบายว่า " เหมือนอย่างว่า มนุษย์ผู้เข็ญใจ ไม่ทำความโกรธในบุคคลผู้คุกคามก็ตาม โบยก็ตาม ด้วยพูดว่า 'เจ้าจงถือเอาทรัพย์นี้' แล้วแสดงขุมทรัพย์ให้ ย่อมมีแต่บันเทิงเท่านั้น ฉันใด, เมื่อบุคคลเห็นปานนั้นเห็นโทษอันไม่สมควร หรือความพลั้งพลาดแล้ว บอกอยู่ ภิกษุไม่ควร

ทำความโกรธ ควรยินดีโดยแท้ คือควรปวารณาเสียทีเดียวว่า 'ท่านขอรับ ท่านตั้งอยู่ในตำแหน่งอาจารย์และพระอุปัชฌายะของผม กล่าวสอนอยู่ นับว่าทำกรรมใหญ่แล้ว ขอท่านพึงกล่าวสอนผมแม้อีก' ดังนี้ ฉันนั้นเหมือนกัน."

เรื่องพระราธเถระ มาในอรรถกถาคาถาว่า **นิธีนํว ปวตฺตารํ** เป็นต้น ในบัณฑิตวรรคธรรมบท.

[๔๔๕] บุคคลผู้ว่าง่าย ย่อมประสบความสุขด้วยประการฉะนี้. ในอธิการว่าด้วยการประสบความสุขของบุคคลผู้ว่าง่ายนี้ ควรกล่าวติปัลลัตถชาดก[๑] ในทุติยวรรค เอกนิบาต และภิสปุปผชาดก[๒] ในทุติยวรรค ฉักกนิบาต. ส่วนบุคคลผู้ว่ายาก ย่อมประสบความทุกข์. ในอธิการว่าด้วยการประสบความทุกข์ของบุคคลผู้ว่ายากนี้ ควรกล่าวเวฬุกชาดก[๓] เวทัพพชาดก[๔] ในปัญจมวรรค เอกนิบาต โคธชาดก[๕] ในปัณณรสมวรรค เอกนิบาตนั้นเหมือนกัน และอินทสมานโคตตชาดก[๖] ในทุติยวรรค ทุกนิบาต.

[๔๔๖] ก็ผู้ใด ทำตามถ้อยคำของผู้กล่าวสอน เพราะความที่ตนเป็นผู้ว่าง่าย, ผู้นั้น ย่อมประสบสุข. ผู้ใดไม่ทำ ผู้นั้น ย่อมประสบทุกข์. ก็ในข้อนี้ มีเรื่องพ่อค้า ๕๐๐ คนในอดีตกาลเป็นอุทาหรณ์:-

๑. ขุ. ชา. ๒๗/๖ ชาตกฏฺฐกถา. ๑/๒๔๓. ๒. ขุ. ชา. ๒๗/๒๐๗. ชาตกฏฺฐกถา. ๖/๒๘๖.
๓. ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๑๕. ๔. ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๒๘. ๕. ชาตกฏฺฐกถา. ๒/๓๗๙.
๖. ชาตกฏฺฐกถา. ๓/๕๓.

[ เรื่องพ่อค้า ๕๐๐ ]

ในอดีตกาล ได้มีเมืองยักษ์ชื่อสิรีสวัตถุ ในตัมพปัณณิทวีป. เมื่อพวกพ่อค้าที่มีเรืออับปางมาถึงแล้ว ยักษิณีทั้งหลายในเมืองนั้น ต่างพากันให้ยาคูและภัตรเป็นต้นแก่พ่อค้าเหล่านั้น แล้วถามว่า " พวกท่านพากันมาในเมืองนี้ด้วยการงานอะไร ? "

พวกพ่อค้า. พวกเราเรืออับปาง จึงได้มาในเมืองนี้.

ยักษิณีเหล่านั้น กล่าวว่า " ดีละ พ่อทูลหัวทั้งหลาย เมื่อพวกสามีของพวกดิฉันขึ้นเรือไป ล่วง ๓ ปีแล้ว พวกเขาคงจักตายแล้ว แม้พวกท่านก็เป็นพ่อค้าเหมือนกัน พวกดิฉันจักเป็นภริยาของพวกท่าน " ดังนี้แล้ว ประเล้าประโลมพวกพ่อค้าเหล่านั้นนำไปสู่เมืองยักษ์ ถ้าพวกมนุษย์ที่จับได้คราวก่อนมีอยู่ ก็เอาโซ่วิเศษล่ามพวกมนุษย์เหล่านั้น ขังไว้ในเรือนจำ กระทำพวกที่จับมาได้ภายหลังให้เป็นสามีของตน ๆ, แต่เมื่อไม่ได้พวกมนุษย์ผู้มีเรืออับปางในที่เป็นที่อยู่ของตน ก็เที่ยวซอกซอนไปยังฝั่งแห่งสมุทรอย่างนี้ คือ สู่ฝั่งแห่งสมุทรชื่อกัลยาณีฝั่งโน้น สู่ฝั่งแห่งสมุทรชื่อนาคทวีป จากฝั่งนี้. นี้เป็นธรรมดาของยักษิณีเหล่านั้น.

ต่อมาวันหนึ่ง พวกพ่อค้า ๕๐๐ คน เรืออับปาง จึงพากันว่ายขึ้นในที่ใกล้เมืองของยักษิณีเหล่านั้น. พวกนาง จึงพากันประเล้าประโลมพ่อค้าเหล้านั้นนำมา ผูกพวกมนุษย์ที่จับไว้ได้คราวก่อนขังไว้ในเรือนจำเสีย. ทีนั้น ยักษิณีหัวหน้า ก็ทำหัวหน้าพ่อค้าให้เป็นสามี ยักษิณีที่เหลือ ก็ทำพวกพ่อค้าที่เหลือให้เป็นสามี ในตอนกลางคืน เมื่อพ่อค้าเหล่านั้นหลับแล้ว จึงลุกไปเคี้ยวกินพวกมนุษย์ในเรือนจำ

แล้วกลับมา. หัวหน้าพ่อค้าคอยจับอยู่ รู้ว่าภริยาของตนเป็นยักษิณีแล้ว จึงบอกแก่พวกพ่อค้าเหล่าอื่นว่า " มาเถิดพวกท่าน พวกเราจักหนีกัน."

บรรดาพ่อค้าเหล่านั้น พ่อค้า ๒๕๐ คน ไม่ยอมไป ด้วยอ้างว่า " พวกเราจักไม่อาจละยักษิณีเหล่านี้ได้." หัวหน้าพ่อค้านั้น พาพ่อค้า ๒๕๐ คน ผู้ทำตามถ้อยคำของตนหนีไปแล้ว.

ก็ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ เป็นพระยาม้าวลาหก ขาวปลอด มีฤทธิ์เหาะได้ ไปสู่ตัมพปัณณิทวีป จากหิมวันตประเทศ เคี้ยวกินข้าวสาลีอันเกิดเองแล้วจึงไป, แม้เมื่อจะไป ก็ย่อมพูดวาจาของมนุษย์ที่เต็มเปี่ยมด้วยกรุณา ๓ ครั้งว่า " ผู้ต้องการจะไปชนบทมีอยู่หรือ ? " พ่อค้าเหล่านั้น ได้ยินคำของม้านั้น จึงประคองอัญชลี พูดว่า " พวกเราจักไป."

ม้า. ถ้ากระนั้น พวกท่านจงขึ้นหลังของเรา.

ทีนั้น พ่อค้าบางพวก ขึ้นหลัง บางพวก จับหาง บางพวก ได้ประคองอัญชลียืนอยู่. ม้านั้น นำพ่อค้าทั้งหมด โดยที่สุดแม้ผู้ยืนประคองอัญชลีไปด้วยอานุภาพของตน ให้ตั้งอยู่ในที่ของตน ๆ แล้ว ก็ไปสู่ที่ของตนตามเดิม, ส่วนมนุษย์ ๒๕๐ คน ผู้ไม่หนีไปเหล่านั้น ก็ถูกพวกยักษิณีเคี้ยวกิน ในกาลที่พ่อค้าเหล่าอื่นมีเรืออับปางมาถึง.

[๔๔๗] ฝ่ายพระศาสดา ครั้นทรงแสดงอดีตนิทานนี้แล้ว จึงตรัสว่า " ภิกษุทั้งหลาย พ่อค้าที่ไปสู่อำนาจของยักษิณีเหล่านั้น ถึง

ความสิ้นชีวิตแล้ว, พ่อค้าผู้ทำตามคำของพระยาม้าวลาหก ตั้งอยู่ในที่ของตน ๆ แล้วฉันใด, บริษัท ๔ ผู้ไม่ทำตามโอวาทของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมถึงทุกข์ใหญ่ในที่เป็นที่ทำกรรมด้วยเครื่องจองจำ[๑] ๕ อย่างในอบาย ๔, ส่วนบริษัทผู้กระทำตามโอวาท ถึงฐานะเหล่านี้คือ กุศล[๒]สมบัติ ๓ อย่าง สวรรค์อันน่าใคร่ ๖ พรหมโลก ๒๐ ชั้น และอมตมหานิพพานแล้ว ย่อมเสวยสุขใหญ่ฉันนั้นเหมือนกัน" แล้วตรัส ๒ คาถา ในปัญจมวรรค ทุกนิบาต[๓]ว่า

**" นระเหล่าใดจัก ไม่กระทำตามโอวาสที่พรรพุทธ-**
**เจ้าทรงแสดงแล้ว, นระเหล่านั้น จักถึงความ**
**ป่นปี้ ดุจพวกพ่อค้าถูกผีเสื้อประเล้าประโลมแล้ว**
**ถึงความป่นปี้ฉะนั้น, ส่วนนระเหล่าใดจักกระทำตาม**
**โอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว, นระเหล่านั้น**
**จักถึงฝั่งแห่งความสวัสดี ดุจพวกพ่อค้าที่พระยา**
**ม้าวลาหกนำมาแล้ว ถึงฝั่งแห่งความสวัสดีฉะนั้น."**

[ แก้อรรถ ]

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **น กาหนฺติ** แปลว่า จักไม่กระทำ.

บาทคาถาว่า **พฺยสนนฺเต คมิสฺสนฺติ** ความว่า นระเหล่านั้น

๑. คือ ตรึงตะปูเหล็กอันลุกโชนที่มือขวา ๑ มือซ้าย ๑ เท้าขวา ๑ เท้าซ้าย ๑ กลางอก ๑ ม. อุ. ๑๔/๓๑๕. ๒. ในอรรถกถาชาดกว่า ติสฺโส กุล ... แปลว่า กุลสมบัติ ๓ ซึ่งน่าจะได้แก่ตระกูลมหาศาล ๓ คือ ตระกูลขัตติยมหาศาล ๑ ตระกูลพราหมณมหาศาล ๑ ตระกูลคฤหบดีมหาศาล ๑ ซึ่งนับว่าเป็นตระกูลที่สูง.
๓. ชาตกฏฺฐกถา. ๓/๑๗๒.

จักถึงความพินาศอย่างใหญ่.

บาทคาถาว่า **รกฺขสีหิว วาณิชา** ความว่า ดุจพวกพ่อค้าถูกพวกผีเสื้อประเล้าประโลมแล้ว.

บาทคาถาว่า **โสตฺถิปารํ คมิสฺสนฺติ** ความว่า จักถึงพระนิพพานโดยไม่มีอันตราย.

บาทคาถาว่า **วลาเหเนว วาณิชา** ความว่าดุจพวกพ่อค้าผู้อันม้าวลาหกกล่าวว่า 'พวกท่านจงมาเถิด' แล้วทำตามถ้อยคำของพระยาม้าวลาหกนั้น. อธิบายว่า เหมือนอย่างว่า พ่อค้าเหล่านั้นไปฝั่งสมุทรได้ถึงที่ของตน ๆ แล้วฉันใด, นระทั้งหลายผู้ทำตามโอวาทของพระ-พุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมถึงฝั่งแห่งสงสารคือพระนิพพานได้ ฉันนั้น.

เรื่องพ่อค้า มาในอรรถกถาวลาหกชาดก.

[๔๔๘] เพราะฉะนั้น บุคคลเมื่อระลึกถึงสุคโตวาทนี้ พึงเป็นผู้ว่าง่ายเถิด ไม่พึงเป็นผู้ว่ายาก. อีกอย่างหนึ่ง บุคคลผู้มุ่งความตั้งมั่นแห่งพระศาสนา ก็พึงเป็นผู้ว่าง่ายโดยแท้. เพราะความเป็นผู้ว่าง่าย ย่อมเป็นไปเพื่อความไม่เสื่อมสูญแห่งพระศาสนา, ส่วนความเป็นผู้ว่ายาก ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมสูญ. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในสูตรที่ ๖ ในปฐมวรรค จตุตถปัณณาสก์ ในปัญจกนิบาต อังคุตตรนิกาย[๑]ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ก็คำที่เราจะพึงกล่าวอย่างอื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุทั้งหลายย่อมเป็นผู้ว่ายาก ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องกระทำความเป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน มีปกติไม่

๑. องฺ. ปญฺจก. ๒๒/๑๙๙, ๒๐๐.

รับอนุสาสนีโดยเบื้องขวา, ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ ๒ นี้ ย่อมเป็นไปเพื่อเสื่อมสูญ เพื่ออันตรธานแห่งสัทธรรม" และว่า "ภิกษุทั้งหลาย ก็คำที่เราจะพึงกล่าวอย่างอื่นยังมีอยู่อีก ภิกษุทั้งหลาย เป็นผู้ว่าง่าย ประกอบด้วยธรรมเป็นเครื่องกระทำความเป็นผู้ว่าง่าย อดทน มีปกติรับอนุสาสนีโดยเบื้องขวา, ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่ ๒ นี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความดำรงมั่น เพื่อความไม่เสื่อมสูญ เพื่อความไม่อันตรธานแห่งสัทธรรม."

กถาว่าด้วยบทว่าความเป็นผู้ว่าง่าย จบ.

กถาว่าด้วยการเห็นสมณะ*

[๔๔๙] การเข้าไปหา การบำรุง การระลึกถึง การได้ยิน และการเห็น บรรพชิตผู้มีกิเลสอันสงบแล้ว ผู้มีกาย วาจา จิต และปัญญาอันอบรมแล้ว ผู้ประกอบด้วยการฝึกอย่างสูง ชื่อว่า **การเห็นสมณะ.** กิจมีการเข้าไปหาเป็นต้นแม้ทั้งหมด พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การเห็น โดยเทศนาอย่างต่ำ. กิจมีการเข้าไปหาเป็นต้นนั้น พึงทราบว่า เป็นมงคล. ถามว่า เพราะเหตุไร ? แก้ว่า เพราะความเป็นกิจมีอุปการะมาก. เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาค จึงตรัสไว้ในโพชฌงคสังยุต[๑] ในมหา ( วาร ) วรรคว่า " ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นใด เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะ, ภิกษุทั้งหลาย แม้การเห็นภิกษุเหล่านั้น เราย่อมกล่าวว่ามีอุปการะมาก. แม้การฟังภิกษุเหล่านั้น เรา ฯ ล ฯ แม้การเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น เรา ฯ ล ฯ แม้การเข้าไปนั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้น เรา ฯ ล ฯ แม้การระลึกถึงภิกษุเหล่านั้น เรา ฯ ล ฯ ภิกษุทั้งหลาย แม้การบวชตามภิกษุเหล่านั้น เราก็กล่าวว่ามีอุปการะมาก. ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ? ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุฟังธรรมของภิกษุทั้งหลายผู้เห็นปานนั้นแล้ว ย่อมหลีกออกอยู่ด้วยการหลีกออก ๒ อย่าง คือ การหลีก

* พระมหานาค อุปนาโค ป. ธ. ๙ วัดบรมนิวาส แปล.

๑. สํ. มหา. ๑๙/๙๘.

ออกด้วยกาย ๑ การหลีกออกด้วยจิต ๑. ภิกษุนั้น เมื่อหลีกออก อย่างนั้นอยู่ ย่อมระลึกเนือง ๆ ย่อมตรึกตรองเนือง ๆ ซึ่งธรรมนั้น. ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด ภิกษุหลีกออกอย่างนั้นอยู่ ระลึกเนือง ๆ อยู่ ตรึกตรองเนือง ๆ อยู่ ซึ่งธรรมนั้น, สติสัมโพชฌงค์ย่อมเป็นอัน ภิกษุปรารถนาแล้วในสมัยนั้น. ในสมัยใด ภิกษุให้สติสัมโพชฌงค์เกิด ขึ้น, ในสมัยนั้น สติสัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความเจริญเติมที่แก่ภิกษุ-เธอมีสติอย่างนั้นอยู่ ย่อมเลือกเฟ้น ไตร่ตรอง ถึงการพิจารณา ธรรมนั้นด้วยปัญญา. ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด ภิกษุมีสติอย่างนั้น อยู่ ย่อมเลือกเฟ้น ไตร่ตรอง ถึงการพิจารณาธรรมนั้นด้วยปัญญา. ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้วในสมัยนั้น ฯ ล ฯ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่. เมื่อเธอเลือกเฟ้น ไตร่ตรอง ถึงการ พิจารณาธรรมนั้นอยู่ด้วยปัญญา ความเพียร ไม่ย่อหย่อน ย่อมเป็น อันเธอปรารภแล้ว. ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด เมื่อภิกษุเลือกเฟ้น ธรรมนั้นด้วยปัญญาอยู่ ฯ ล ฯ ไม่ย่อหย่อน. วิริยสัมโพชฌงค์ ย่อม เป็นอันภิกษุปรารภแล้วในสมัยนั้น ฯ ล ฯ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่. ปีติหาอามิสมิได้ ย่อมเกิดขึ้นแก่เธอผู้มีความเพียรอันปรารภแล้ว. ภิกษุ ทั้งหลาย ในสมัยใด ปีติหาอามิสมิได้ เกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้มีความเพียร อันปรารภแล้ว, ปีติสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้วในสมัย นั้น ฯ ล ฯ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่. ทั้งกาย ทั้งจิต ของเธอผู้มีใจ ประกอบด้วยปีติ ย่อมสงบ. ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด ทั้งกายของ เธอผู้มีใจประกอบด้วยปีติ ฯ ล ฯ ย่อมสงบ. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้วในสมัยนั้น ฯ ล ฯ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่. จิตของเธอผู้มีกายอันสงบแล้ว ผู้มีความสุข ย่อมตั้งมั่น. ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายอันสงบแล้ว ผู้มีความสุข ย่อมตั้งมั่น, สมาธิสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้วในสมัยนั้น ฯ ล ฯ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่. เธอย่อมเพ่งจิตที่ตั้งมั่นแล้วอย่างนั้นด้วยดี. ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด ภิกษุย่อมเป็นผู้เพ่งจิตที่ตั้งมั่นแล้วอย่างนั้นด้วยดี, ในสมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมเป็นอันภิกษุปรารภแล้ว. ในสมัยใด ภิกษุให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์เกิดขึ้น, ในสมัยนั้น อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่แก่ภิกษุ."

บาลีในสัมปันนสีลสูตร จบ.

[๔๕๐] บาลีในสัมปันนสีลสูตร[1] ในปฐมวรรค จตุกกนิบาต ในอิติวุตตกะว่า " ภิกษุทั้งหลาย แม้การเห็นภิกษุเหล่านั้น ฯ ล ฯ แม้การได้ยินภิกษุเหล่านั้น ฯ ล ฯ แม้การเข้าไปหาภิกษุเหล่านั้น ฯ ล ฯ แม้การเข้าไปนั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้น ฯ ล ฯ แม้การระลึกถึงเนือง ๆ ซึ่งภิกษุเหล่านั้น ฯ ล ฯ ภิกษุทั้งหลาย แม้การบวชตามภิกษุเหล่านั้น เราย่อมกล่าวว่า มีอุปการะมาก. ข้อนั้น เพราะเหตุไร ? ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุสร้องเสพ คบหา เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุทั้งหลายเห็นปานนั้น ศีลขันธ์แม้ที่ยังไม่เต็ม ก็ย่อมถึงความเจริญเต็มที่. แม้สมาธิขันธ์ที่ยังไม่เต็ม ---- แม้ปัญญาขันธ์ที่ยังไม่เต็ม ----- แม้วิมุตติขันธ์ที่ยังไม่เต็ม ---- แม้วิมุตติญาณทัสสนขันธ์ที่ยังไม่เต็ม ก็ย่อมถึงความ

๑. ขุ. อิติ. ๒๕/๓๑๒.

เจริญเต็มที่."

[๔๕๑] อรรถกถา[1]โพชฌงคสังยุตว่า "ศีลทั้งที่เป็นโลกิยะและโลกุตระของพระขีณาสพ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาแล้วในบทว่า **สีลสมฺปนฺนา** นี้. อธิบายว่า สมบูรณ์ด้วยศีลนั้น. ถึงในสมาธิและปัญญา ก็มีนัยนี้เหมือนกัน. ส่วนวิมุตติ ก็คือผลวิมุตตินั่นเอง. วิมุตติญาณทัสสนะ ได้แก่ ปัจจเวกขณญาณ. เมื่อถือเอาเนื้อความอย่างนี้ บรรดาธรรมเหล่านี้ ธรรม ๓ อย่างมีศีลเป็นต้น (ทรงถือเอา) ทั้งโลกิยะและโลกุตระ, วิมุตติเป็นโลกุตระอย่างเดียว, วิมุตติญาณทัสสนะเป็นโลกิยะอย่างเดียว. บทว่า **ทสฺสนมฺปหํ** ตัดบทเป็น **ทสฺสนมฺปิ อหํ.** ก็การเห็นนั้นนั่น มี ๒ อย่าง คือการเห็นด้วยจักษุ ๑ การเห็นด้วยญาณ ๑. บรรดาการเห็นทั้ง ๒ อย่างนั้น การเห็นคือการแลดูพระอริยเจ้าทั้งหลาย ด้วยจักษุอันเลื่อมใส ชื่อว่า การเห็นด้วยจักษุ. ส่วนการเห็นลักษณะที่พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นแล้ว และการแทงตลอดลักษณะที่พระอริยเจ้าทั้งหลายแทงตลอดแล้วด้วยฌานหรือด้วยมรรคและผล ชื่อว่า การเห็นด้วยญาณ."

[๔๕๒] อรรถกถา[2]อิติวุตตกะว่า "ก็การบรรลุธรรมอันทำความเป็นพระอริยเจ้า และการบรรลุความเป็นพระอริยเจ้า ด้วยวิปัสสนามรรค และผล ชื่อว่า การเห็นด้วยญาณ."

อรรถกถาสัมปันนสีลสูตรทั้ง ๒ นั้นว่า "ก็บรรดาการเห็นทั้ง ๒ นี้การเห็นด้วยจักษุ พระผู้มีพระภาคทรงประสงค์เอาในอรรถนี้. เพราะ

๑. สา. ป. ๓/๒๒๔. ๒. ป. ที. อิติ. ๔๓๓. ๓. สา. ป. ๓/๒๒๔.

แม้การแลดูพระอริยเจ้าทั้งหลายด้วยจักษุอันเลื่อมใส ก็มีอุปการะมากเหมือนกัน. บทว่า สวนํ ความว่า การได้ยินด้วยหู เมื่อเขากล่าวว่า พระขีณาสพชื่อโน้น อยู่ในแว่นแคว้น หรือในชนบท ในบ้าน หรือในนิคม ในวิหาร หรือในถ้ำชื่อโน้น. แม้การฟังนี้ ก็มีอุปการะมากเหมือนกัน. บทว่า อุปสงฺกมนํ ได้แก่ การเข้าไปหาพระอริยเจ้าทั้งหลายด้วยจิตเห็นปานนี้ว่า 'เราจักถวายทาน, จักถามปัญหา, จักฟังธรรม, หรือจักทำสักการะ.' บทว่า **ปยิรูปาสนํ** ได้แก่ การเข้าไปนั่งใกล้เพื่อถามปัญหา. อธิบายว่า การได้ยินคุณของพระอริยเจ้าทั้งหลายแล้ว เข้าไปหาท่าน นิมนต์แล้วถวายทาน แล้วถามปัญหาโดยนัยเป็นต้นว่า 'ท่านขอรับ อย่างไรชื่อว่ากุศล ?"

[๔๕๓] อรรถกถา[๑]อิติวุตตกะว่า " การทำกิจมีการรับใช้เป็นต้น ก็ชื่อว่า การเข้าไปนั่งใกล้เหมือนกัน. บทว่า **อนุสฺสรณํ** ได้แก่ การระลึกถึงเนือง ๆ ซึ่งอารมณ์คือคุณวิเศษมีทิพพวิหารเป็นต้น ของพระอริยเจ้าเหล่านั้นว่า 'เดี๋ยวนี้ พระอริยเจ้าทั้งหลายยับยั้งอยู่ด้วยสุขอันเกิดจากฌาน วิปัสสนา มรรค และผล ในที่ทั้งหลายมีพุ่มไม้ที่เร้น และมณฑปเป็นต้น หรือว่า การระลึกถึงโอวาทที่ตนได้แล้วจากสำนักของพระอริยเจ้าเหล่านั้น แล้วระลึกถึงเนือง ๆ อย่างนี้ว่า 'ท่านกล่าวศีลในที่นี้ สมาธิในที่นี้ วิปัสสนาในที่นี้ มรรคในที่นี้ ผลในที่นี้' ของบุคคลผู้นั่งในที่พักกลางคืนและพักกลางวัน."

[๔๕๔] อรรถกถา[๒]สังยุตว่า " บทว่า **อนุสฺสรณํ** ได้แก่ การ

๑. ป. ที. อิติ. ๔๓๓. ๒. สา. ป. ๓/๒๒๕.

ระลึกถึงเนือง ๆ ว่า บัดนี้พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อมยับยั้งอยู่ด้วยสุขอันเกิดจากฌานวิปัสสนามรรคและผล ในที่ทั้งหลายมีที่เร้น ถ้ำและมณฑปเป็นต้น. หรือการระลึกถึงโอวาทที่ตนได้แล้วจากสำนักของพระอริยเจ้าเหล่านั้นอย่างนี้ว่า ฯ ล ฯ ผลในที่นี้ ดังนี้ ของบุคคลผู้นั่งในที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน. บทว่า **อนุปฺปพฺพชฺชํ** ได้แก่การทำจิตให้เลื่อมใสในพระอริยเจ้าทั้งหลาย แล้วออกจากเรือนบวชในสำนักของท่าน. การบวชแม้ของบุคคลผู้ทำจิตให้เลื่อมใสในพระ-อริยเจ้าทั้งหลายแล้วบวชในสำนักของท่านนั่นแล หวังโอวาทานุสาสนีของท่านนั่นแล เที่ยวไปอยู่ ก็ชื่อว่าการบวชตาม. การบวชแม้ของบุคคลผู้หวังโอวาทานุสาสนี ในสำนักของบรรพชิตเหล่าอื่นเที่ยวไปอยู่ ก็ชื่อว่าการบวชตาม. การบวชแม้ของบุคคลผู้บวชในสำนักของบรรพชิตเหล่าอื่นทีเดียว ด้วยความเลื่อมใสในบรรพชิตเหล่าอื่น มุ่งหวังโอวาทานุสาสนีของบรรพชิตเหล่าอื่นเหมือนกัน เที่ยวไปอยู่ ย่อมไม่ชื่อว่าการบวชตาม."

อรรถกถา[๑]อิติวุตตกะว่า "การบวชแม้ของบุคคลผู้บวชในที่อื่นด้วยความเลื่อมใสในพระอริยเจ้าทั้งหลาย แล้วมุ่งหวังโอวาทานุสาสนีในสำนักของพระอริยเจ้าทั้งหลาย เที่ยวไปอยู่ ก็ชื่อว่า การบวชตามเหมือนกัน."

[๔๕๕] อรรถกถา[๒]โพชฌงคสังยุตว่า "ก็บรรดากุลบุตรทั้งหลายผู้บวชแล้วอย่างนี้ กุลบุตรผู้บวชตามพระมหากัสสปเถระ ได้

๑. ป. ที. อิติ. ๔๓๔. ๒. สา. ป. ๓/๓๒๕.

มีประมาณแสนคนก่อน. ผู้บวชตามพระจันทคุตตเถระ ผู้เป็นสัทธิ-วิหาริกของพระเถระนั่นแล ก็มีประมาณเท่านั้นก่อน. ผู้บวชตามพระสุริยคุตตเถระ ผู้เป็นสัทธิวิหาริกของพระจันทคุตตเถระแม้นั้น ก็มีประมาณเท่านั้น. ผู้บวชตามพระอัสสคุตตเถระ ผู้เป็นสัทธิวิหาริกของพระสุริยคุตตเถระนั้น ก็มีประมาณเท่านั้น. ผู้บวชตามพระโยนกธัมมรักขิตเถระ ผู้เป็นสัทธิวิหาริกของพระอัสสคุตตเถระแม้นั้น ก็มีประมาณเท่านั้น. ก็สัทธิวิหาริกของพระโยนกธัมมรักขิตเถระนั้น เป็นพระกนิฏฐภาดาของพระเจ้าอโศก ได้มีนามว่า พระติสสเถระ. กุลบุตรผู้บวชตามท่าน ได้มีประมาณ ๒ โกฏิครึ่ง (๒๕ ล้าน). ส่วนสำหรับกุลบุตรผู้บวชตามพระมหินทเถระ ไม่มีการกำหนดนับ. ก็กุลบุตรผู้บวชอยู่ด้วยความเลื่อมใสในพระศาสดาในลังกาทวีป จนถึงทุกวันนี้ ล้วนชื่อว่าบวชตามพระมหินทเถระทั้งนั้นโดยแท้. สองบทว่า **ตํ ธมฺมํ** ได้แก่ ธรรมคือโอวาทานุสาสนีของท่านนั้น. บทว่า **อนุสฺสรติ** แปลว่า ย่อมระลึกถึง. บทว่า **อนุวิตกฺเกติ** ได้แก่ ย่อมกระทำธรรมให้เป็นสภาพอันวิตกกระทบถูกต้องแล้ว. บทว่า **อารทฺโธ** คือ ย่อมเป็นธรรมบริบูรณ์. คำเป็นต้นว่า **ปวิจินติ** ทั้งหมดพระผู้มี-พระภาคตรัสไว้ด้วยอำนาจการให้ญาณเที่ยวไป (สอดส่อง) ในธรรมนั้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปวิจินติ** ได้แก่เลือกเฟ้นลักษณะของธรรมเหล่านั้น ๆ. บทว่า **ปริจรติ** คือให้ญาณเที่ยวไปในธรรมนั้น. บทว่า **ปริวิมํสมาปชฺชติ** คือ ย่อมถึงการพิจารณา คือการตรวจตรา ได้แก่การค้นคว้า."

[๔๕๖] ฎีกาโพชฌงคสังยุตว่า "วาจาชอบ การงานชอบ การเลี้ยงชีวิตชอบ ที่นับเนื่องในมรรคผล และธรรมทั้งหลายมีเจตนาเป็นต้น ซึ่งอื่นจากสัมมาวาจาเป็นต้นนั้น อันถึงความขัดเกลา (กิเลส) ชื่อว่าโลกุตรศีลของพระขีณาสพ. ส่วนโลกิยสีล นับเนื่องในอัพยากฤตฝ่ายกิริยา โลกิยศีลนั้น ชื่อว่า **จาริตตสีล**. ก็จาริตตสีลไม่มีการเกิดขึ้นโดยแท้ เพราะไม่มีความเป็นไปด้วยสามารถการงดเว้น อาจารย์บางพวกกล่าวว่า 'ศีลที่เป็นไปในส่วนเบื้องต้น ชื่อว่า **โลกิยศีล**.' การเห็นลักษณะเฉพาะตัวแห่งสภาวธรรมทั้งหลาย อันปัจจัยปรุงแต่ง ด้วยตีรณปริญญา (ปัญญาเครื่องกำหนดรู้ด้วยการพิจารณา) และการเห็นสามัญญลักษณะมีความไม่เที่ยงเป็นต้น ด้วยตีรณปริญญา ชื่อว่าการเห็นลักษณะ. จริงอยู่บุคคลแม้เมื่อละอยู่ ชื่อว่าย่อมเห็นสภาวธรรมเหล่านั้น โดยอาการคือความเป็นธรรมอันบุคคลพึงละ. การเห็นลักษณะอันแท้จริงแห่งพระนิพพาน ด้วยมรรคจิตและผลจิตก็ดี การเห็นธรรมที่ควรเว้นด้วยฌาน ด้วยฌานจิตก็ดี การเห็นปฐวีกสิณเป็นต้น ด้วยอภิญญาจิตก็ดี ก็ชื่อว่า ญาณทัสสนะเหมือนกัน. พระผู้มีพระภาค. ทรงพระประสงค์เอาจักขุทัสสนะ เพราะพระองค์ทรงถือเอาการฟังและการเข้าไปนั่งใกล้ไว้ข้างหน้า. บทว่า **ปญฺหาปยิรุปาสนํ** ได้แก่ การเข้าไปนั่งใกล้ด้วยอำนาจการถามปัญหา เพราะการถามทั้งสิ้นเป็นกิจอันการเข้าไปหานั่นแลตักเตือนแล้ว (สำเร็จด้วยการเข้าไปหา). เพื่อจะแสดงว่า 'การระลึกถึงคุณมีศีลเป็นต้นตามที่ตนได้ฟังมาแล้ว โดยประการสำคัญก็คือไม่ต่างจาก

โอวาทที่ตนได้แล้ว จากสำนักของพระอริยเจ้านั้น ในที่พักกลางคืน และที่พักกลางวันแม้นั้น ด้วยอำนาจแห่งคุณ ชื่อว่าการระลึกถึงพระอริยเจ้าทั้งหลาย' พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวคำมีว่า **ฌานวิปสฺสนา** เป็นต้น. สองบทว่า **อญฺเญสํ สนฺติเก** คือ ในสำนักของบรรพชิตผู้นับเนื่องในศาสนาเหล่าอื่นจากพระอริยเจ้าทั้งหลายนั่นแล. เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **อนุปฺปพฺพชฺชา นาม.** บทว่า **อญฺเญสุ** ได้แก่ในพวกบรรพชิตมีดาบสและปริพาชกเป็นต้น ซึ่งอื่นจากบรรพชิตผู้นับเนื่องในศาสนา. พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า 'ไม่ชื่อว่าบวชตามพระอริยเจ้าทั้งหลาย' ดังนี้ เพราะการบรรพชานั้นเป็นการบรรพชาภายนอก. กุลบุตรทั้งหลายผู้บวชตาม ได้มีประมาณแสนหนึ่ง เพราะการบรรพชาของพระมหากัสสปะ เป็นการนำความเลื่อมใสมาโดยรอบด้าน แก่คนผู้ร่าเริงแล้ว. คำว่า **ลงฺกาทีเป** เป็นคำกำหนดเอาชนผู้อาศัยโดยมุ่งถึงที่เป็นที่อาศัย. ด้วยว่า การบวชหาเนื่องด้วยเกาะไม่ โดยที่แท้ เนื่องด้วยอาจารย์ผู้อาศัยอยู่ในเกาะ, กุลบุตรทั้งหลาย ชื่อว่า ย่อมบวชตามพระมหินทเถระทีเดียวโดยแท้ เพราะการบวชของพระมหินทเถระนั้น มาแล้วโดยลำดับ ๆ ด้วยประการฉะนั้น. บทว่า **สรติ** ได้แก่ย่อมคิด คือย่อมกระทำธรรมคือโอวาทานุศาสนีนั้นไว้ในจิต. สองบทว่า **วิตกฺกาหตํ กโรติ** ได้แก่ย่อมกระทำเนื้อความนั้นให้เป็นของอันความตรึกให้สำเร็จแล้ว ด้วยการตรึกอย่างรอบคอบบ่อย ๆ. บทว่า **อารทฺโธ** คือ เป็นธรรมอันภิกษุให้สำเร็จแล้ว. ก็การยังธรรมนั้นให้สำเร็จนั้น ก็คือการทำให้บริบูรณ์นั่นเอง

เพราะเหตุนั้น พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวว่า **ปริปุณฺโณ โหติ**. บทว่า **ตตฺถ** คือในธรรมตามที่กล่าวแล้ว. บทว่า **ญาณจารวเสน** คือ ด้วยอำนาจแห่งความเป็นไปแห่งญาณ. หลายบทว่า **เตสํ เตสํ ธมฺมานํ** ได้แก่ รูปธรรมและอรูปธรรมซึ่งมาแล้วในธรรมคือโอวาทนั้น. บทว่า **ลกฺขณํ** ได้แก่ลักษณะของตน และลักษณะคือความเป็นของเสมอกัน. บทว่า **ปวิจินติ** คือ ย่อมถึงการสอดส่องโดยนัยเป็นต้นว่า นี้รูป. สองบทว่า **ญาณํ จราเปติ** คือ ให้ญาณเป็นไป โดยนัยเป็นต้นว่า ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน ทำลาย เปื่อยพัง. หลายบทว่า **วีมํสนํ ฯ เป ฯ อาปชฺชติ** คือ ย่อมถึงการเห็นคือการไตร่ตรองความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ดุจบุคคลถึงความเห็นแจ้งซึ่งเหล่ารูปสัตว์และเหล่าอรูปสัตว์นั่นแล โดยแจ่มแจ้ง."

[๕๕๗] อรรถกถาอิติวุตตกะว่า "บัดนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสคำเป็นต้นว่า **ตถารูเป** ก็เพื่อทรงแสดงเหตุเป็นเครื่องอันพระองค์ตรัสว่าการเห็นเป็นต้น ซึ่งพระอริยเจ้าเหล่านั้น เป็นของมีอุปการะมาก. บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตถารูเป** คือ ในพระอริยเจ้าผู้สมบูรณ์ด้วยศีลเช่นนั้น. เพราะการเห็น การได้ยิน และการระลึกถึงเนือง ๆ มีการเข้าไปหาและการเข้าไปนั่งใกล้เป็นอรรถ ฉะนั้น เพื่อจะทรงแสดงแต่การเข้าไปหาและการเข้าไปนั่งใกล้เท่านั้น ไม่พาดพิงถึงการเห็น การได้ยิน และการระลึกถึงเนือง ๆ นั้น จึงตรัสว่า 'เมื่อบุคคลสร้องเสพอยู่ คบอยู่ เข้าไปนั่งใกล้อยู่.' ก็กุลบุตรทั้งหลาย

๑. ป. ที. อิติ. ๔๓๕.

มีศรัทธาเกิดขึ้นในพระอริยเจ้าทั้งหลาย เพราะการเห็น การได้ยิน และการระลึกถึงเนือง ๆ เข้าไปหา เข้าไปนั่งใกล้พระอริยเจ้าเหล่านั้น แล้วถามปัญหา ได้สวนานุตตริยะแล้ว จักให้คุณมีศีลเป็นต้นที่ยังไม่บริบูรณ์ให้บริบูรณ์ขึ้น. จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาค ได้ตรัสไว้ว่า ผู้มีศรัทธาเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเข้าไปหา ครั้นเข้าไปหาแล้ว ย่อมเข้าไปนั่งใกล้[๑] เป็นต้น. พึงทราบการจำแนกเนื้อความแห่งบทแม้ทั้ง ๓ ว่า 'บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เสวโต** คือ เข้าไปหาตลอดกาล โดยกาล ด้วยอำนาจการทำวัตรและปฏิวัตร. บทว่า **ภชโต** คือ คบอยู่ ด้วยอำนาจความภักดี ด้วยความรักใคร่. บทว่า **ปริยุปาสโต** คือ เข้าไปนั่งใกล้ ด้วยการถามปัญหาและด้วยการกระทำตามข้อปฏิบัติ.' ความบริบูรณ์แห่งวิมุตติญาณทัสสนะ พึงทราบด้วยความเกิดขึ้นแห่งปัจจเวกขณญาณที่ ๑๙."

[๔๕๘] เพราะฉะนั้น บุคคลเห็นภิกษุทั้งหลายแล้ว โดยที่สุดพึงแลดูด้วยจิตเลื่อมใส. เพราะฉะนั้น ในอรรถกถา[๒] พระอรรถกถาจารย์ จึงกล่าวไว้ว่า "กุลบุตรผู้ใคร่ประโยชน์เกื้อกูล เห็นภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลมาถึงประตูเรือนแล้ว, ถ้าไทยธรรมมีอยู่ พึงต้อนรับด้วยไทยธรรมตามกำลัง, ถ้าไม่มี พึงทำเบญจางคประดิษฐ์ไหว้, เมื่อทำเบญจางคประดิษฐ์นั้นไม่สำเร็จ พึงประคองอัญชลีนมัสการ, แม้เมื่อประคองอัญชลีนมัสการนั้นไม่สำเร็จ ควรแลดูด้วยจักษุอันเจือด้วยความ

๑. ม. ม. ๑๓/๖๐๕. ๒. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๖๕. ๒. มโน. ปู ๒/๒๙๕. ในที่นี้ปรากฏเป็น อุปสนฺเตหิ แปลว่า เข้าไปสงบแล้ว. ๒. ป. สู. ๒/๓๒๒.

รัก ด้วยจิตอันเลื่อมใส."

อรรถกถาสูตรที่ ๔ ปัญจมวรรค ในทุติยปัณณาสก์ ติกนิบาต อังคุตตรนิกาย[1]ว่า "บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปิยจกฺขูหิ** คือ ด้วยจักษุอันประกอบด้วยเมตตาอันเลื่อมใส."

อรรถกถา[2]จูฬโคสิงคสูตรว่า "จักษุเป็นเหตุให้เข้าไปตั้งจิตประกอบด้วยเมตตาแล้วและดู ชื่อว่า ปิยจักษุ."

ฎีกาสูตรทั้ง ๒ นั้นว่า "จักษุอันแสดงถึงความเป็นผู้เป็นที่รัก ชื่อว่า ปิยจักษุ."

[๔๕๘] ท่านกล่าวไว้ในอธิการนี้ว่า ก็เพราะบุญแม้มีการเห็นอย่างนี้เป็นมูลเหตุ โรคก็ดี โทษก็ดี ความฝ้าฟางก็ดี ต้อก็ดี ย่อมไม่มีในนัยน์ตาตลอดพันชาติเป็นอเนก นัยน์ตาย่อมเป็นธรรมชาติผ่อนใส มีสิริด้วยวรรณะ ๔ เช่นเดียวกับบานประตูแก้วมณี ซึ่งเทพธิดาเปิดไว้แล้ว ในวิมานแก้ว บุคคลย่อมเป็นผู้ได้สมบัติทุกชนิดในเทพดาและในมนุษย์ตลอดกาลประมาณแสนกัป. ก็ข้อที่บุคคลเป็นมนุษย์ มีชาติแห่งคนมีปัญญา พึงเสวยวิบากสมบัติเห็นปานนี้ เพราะบุญซึ่งสำเร็จด้วยการเห็นสมณะ อันตนให้เป็นไปแล้วโดยชอบ ( และ ) ข้อที่พระอาจารย์ทั้งหลายพรรณนาวิบากสมบัติไว้อย่างนั้น แห่งการเห็นสมณะ อันเหตุสักว่ายังศรัทธาให้เกิดขึ้นแล้วอย่างเดียว แม้ของสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย ไม่เป็นของน่าอัศจรรย์เลย[1]" ดังนี้แล้วแสดงคาถาไว้โดยประการอื่น. ส่วนในอรรถกถา[2]จูฬสีหนาทสูตร ในทุติยวรรค

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๖๕-๑๖๖. ๒. ป. สู. ๒/๒๒.

มูลปัณณาสก์ ท่านกล่าวไว้โดยพิสดาร.

[ เรื่องนกฮูก ]

[๔๖๐] จริงอยู่ ในอรรถกถาจูฬสีหนาทสูตรนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า "ดังได้สดับมา พระผู้มีพระภาค ทรงอาศัยอยู่ในถ้ำอินทศาลที่เขาเวทยิกะ. ครั้งนั้น นกฮูกตัวหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาต ย่อมบินตามไปครึ่งทาง เมื่อพระองค์เสด็จออกมา ย่อมกระทำการต้อนรับตลอดครึ่งทาง. วันหนึ่ง นกฮูกตัวนั้นลงจากภูเขา ไหว้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ประทับนั่งในตอนเย็น ประนมปีกทั้ง ๒ ประคองอัญชลี ก้มศีรษะลง[๑] ได้ยืนนมัสการพระทศพลอยู่แล้ว. พระผู้มีพระภาค ทอดพระเนตรดูมันแล้ว ก็ได้ทรงทำการแย้มพระสรวล. พระอานนทเถระ ทูลถามว่า 'พระเจ้าข้า อะไรหนอแลเป็นเหตุ ? อะไร เป็นปัจจัยแห่งการทรงทำการแย้มพระสรวลให้ปรากฏ.'

พระผู้มีพระภาค ตรัสว่า 'อานนท์ เธอจงดูนกฮูกตัวนี้ มันยังจิตให้เลื่อมใสในเราและในภิกษุสงฆ์แล้ว จักท่องเที่ยวไปในเทพดาและมนุษย์ตลอดแสนกัป จักได้เป็นพระปัจจัยพุทธะ นามว่า โสมนัส.'

( รุกขเทพดา กล่าวว่า ) :-

[๔๖๑] **แน่ะนกฮูก ผู้มีนัยน์ตากลม ผู้อยู่ที่**
**เขาเวทยิกะมาเป็นเวลานาน ท่านเป็นผู้ถึงสุขแล้ว**

๑. สีสํ เหฏฺฐา กตฺวา ทำศีรษะไว้ภายใต้.

**แน่ะนกฮูก[๑]ผู้เป็นเจ้า ท่านเห็นพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้เสด็จลุกขึ้นในกาล.**

**นกฮูกนั้น ยังจิตให้เลื่อมใสในเรา และในภิกษุสงฆ์ผู้เยี่ยมแล้ว จะไม่ไปสู่ทุคติตลอดแสนกัป. เขาเคลื่อนจากเทวโลกแล้วอันกุศลมูลตักเตือนแล้ว จักเป็นพระปัจเจกพุทธะผู้มีญาณหาที่สุดมิได้ ปรากฏ ( ชื่อ ) ว่าโสมนัส."**

อรรถกถา จบ.

ฎีกาจูฬสีหนาทสูตรนั้นว่า "นกฮูกได้ยืนนมัสการอยู่ เพราะบำเพ็ญบารมีแห่งปัจเจกโพธิตลอด ๑ อสงไขยหามิได้[๒] แต่เพราะความที่นกนั้นมีจิตเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาค ด้วยความคุ้นเคยในพระพุทธศาสนา. คาถาว่า **อุลูก** เป็นต้น รุกขเทพดากล่าว. บทว่า **กาลุฏฺฐิตํ** ได้แก่ เสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับกลางวันในตอนเย็น. บาทคาถาว่า **ทุคฺคเตโส น คจฺฉติ** ความว่า นกฮูกนั้น จักไม่ไปสู่ทุคติ."

เรื่องนกฮูก จบ.

[๔๖๒] เพราะฉะนั้น บุคคลเมื่อเห็นสมณะ พึงเข้าไปตั้งกุศลจิตเท่านั้นไว้ ไม่ควรเข้าไปตั้งจิตคิดประทุษร้าย. เพราะผู้มีจิตคิดประทุษร้าย ย่อมประสพทุกข์ คนนอกนี้ ย่อมประสพสุข.

ในข้อนั้น มีเรื่องเหล่านี้ ( เป็นอุทาหรณ์ ) :-

๑ คำว่า โกสิย โดยมากเป็นชื่อของพระอินทร์ และเป็นชื่อของโคตรเช่น โกสิยโคตร แต่ที่เป็นชื่อนกฮูกก็มี ซึ่งท่านจำแนกไว้ ๔ ชื่อ คือ อุหุงฺกาโร ๑ อุลูโก ๑ โกสิโย ๑ วายสาริ ๑.

๒. แปลตามฉบับไทยซึ่งมี โน. แต่ฉบับสีหลไม่มี โน. ถ้าไม่มี จ ศัพท์ก็เป็นสมุจจัย.

[ เรื่องนันทยักษ์ ]

ดังได้สดับมา คราวหนึ่ง พระอัครสาวกทั้ง ๒ อยู่ในวิหารมีชื่อว่า กโปตกันทระ. บรรดาพระอัครสาวกทั้ง ๒ นั้น ท่านพระสารีบุตรมีผมอันปลงแล้วใหม่ ๆ เข้าสมาบัติ นั่งอยู่ ณ ที่กลางแจ้ง ในราตรีชุณหปักข์ ( ข้างขึ้น ).

ทีนั้น ยักษ์ตนหนึ่งชื่อ นันทะ เหาะไปทางอากาศกับยักษ์ตนหนึ่ง เห็นพระเถระนั่งอยู่อย่างนั้น จึงยังจิตคิดประทุษร้ายให้เกิดขึ้น. นัยว่า ยักษ์นั้นผูกอาฆาตไว้ในพระเถระในชาติก่อน. เพราะเหตุนั้น จิตคิดประทุษร้ายจึงเกิดขึ้นแก่เขาเพราะเห็นพระเถระ. เขาเป็นผู้มีจิตคิดประทุษร้าย มีประสงค์จะประหารพระเถระที่ศีรษะ จึงบอกเนื้อความนั้นแก่ยักษ์นอกนี้ แม้ถูกยักษ์ตนนั้นห้ามแล้ว ก็ไม่เอื้อเฟื้อถ้อยคำเลย ให้ความอุตสาหะเกิดขึ้นแล้ว ยืนอยู่ในอากาศนั่นเอง ได้ให้การประหารที่ศีรษะเต็มแรง. ได้เป็นการประหารอย่างถนัดยิ่ง. ยักษ์นั้น พึงยังช้างมีประมาณ ๗ ศอกหรือมีประมาณ ๗ ศอกคืบให้ฟุบลงได้ หรือพึงทำลายยอดเขาที่ใหญ่ได้ด้วยการประหารนั้น. แต่ความวิการอะไร มิได้มีแก่ศีรษะ อันกำลังแห่งสมาบัติของพระเถระค้ำชูไว้. เพราะยักษ์ได้ประหารท่าน ในเวลาที่ท่านยังมิได้ออกจากสมาบัติ.

พระมหาโมคคัลลานะ เห็นยักษ์นั้นผู้ประหารอยู่อย่างนั้น ด้วยจักษุอันเป็นทิพย์ จึงเข้าไปหาพระเถระ. และพระเถระนั้นก็ออกจากสมาบัติ ในกาลพร้อมกับการเข้าไปหาเหมือนกัน.

ครั้งนั้น พระมหาโมคคัลลานะ ถามถึงความเป็นไปแห่งสรีระกะท่าน. ท่านกล่าวว่า "โมคคัลลานะผู้มีอายุ เราพอทนได้. โมคคัลลานะผู้มีอายุ เราพอยังอัตภาพให้เป็นไปได้, ก็แต่ว่า ที่ศีรษะมีทุกข์เล็กน้อย."

ถามว่า "ก็เพราะเหตุไร เมื่อสรีระอันกำลังแห่งสมาบัติค้ำชูแล้ว ที่ศีรษะของพระเถระจึงมีทุกข์เล็กน้อย ?"

แก้ว่า "เพราะความที่ท่านออก ( จากสมาบัติ ) โดยกาลไม่นานเลย."

จริงอยู่ ทุกข์ที่ไม่ปรากฏอยู่ในภายในแห่งสมาบัติ ปรากฏแล้วหน่อยหนึ่ง เพราะความเป็นสภาพอาศัยกาย ดุจทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะยุงเป็นต้น ไม่ปรากฏอยู่แก่บุคคลผู้เข้าถึงความหลับ [ หลับสนิท ] ปรากฏแก่เขาผู้ตื่นแล้วเพียงเล็กน้อยฉะนั้น.

ในขณะนั้นนั่นเอง ยักษ์มีความเร่าร้อยมากเกิดขึ้นในสรีระกล่าวอยู่ว่า "เราร้อน เราร้อน" ตกลงบนแผ่นดินจากอากาศ แผ่นดินก็ให้ช่อง [ แผ่นดินสูบ ] ถูกเปลวไปในอเวจีนรกตั้งขึ้นคร่าพาไปสู่นรกแล้ว.

ถามว่า "ก็ยักษ์นั้นเข้าไปสู่นรกโดยอัตภาพแห่งยักษ์นั่นแลหรือ ? "

แก้ว่า "ก็เพราะกำลังแห่งบาปกรรมที่เป็นทิฏฐธรรมเวทนีย[๑] ซึ่งได้มีแล้วในยักษ์นี้ เขาจึงเสวยทุกข์ใหญ่ในอัตภาพแห่งยักษ์

๑. อันบุคคลพึงเสวยในปัจจุบัน ( ทันตาเห็น ).

แต่เพราะกรรมที่เป็นอุปัชชเวทนีย[1] ซึ่งเป็นอนันตริยกรรม เขาจึงเข้าถึงนรกในลำดับแห่งจุติ.

เรื่องนันทยักษ์ มาในสารีปุตตสูตร ในวรรคที่ ๔ แห่งอุทาน[2].

[ เรื่องพราหมณ์ชาวเมืองปาฏลีบุตร ]

[๔๖๓] ดังได้สดับมาพราหมณ์คนหนึ่ง นั่งอยู่ที่ศาลาใกล้ประตูเมืองปาฏลีบุตร ได้ยินคาถาพรรณนาคุณของพระมหานาคเถระ ผู้มีปกติอยู่ในกาฬวัลลีมณฑปวิหารในโรหณชนบท มีประสงค์จะเห็นท่าน จึงไปสู่ฝั่งแห่งสมุทร ขึ้นเรือ ถึงที่อยู่ของพระเถระโดยลำดับ จึงยึดเอาที่พักในเรือนใกล้ ๆ ในบ้านจูฬนคร จัดแจงอาหารเพื่อพระเถระแล้ว ลุกขึ้นแต่เช้า ไปยังที่อยู่ของพระเถระ ยืนอยู่ ณ ที่สุด เห็นพระเถระแต่ไกลยืนอยู่ ณ ที่นั้นนั่นแลไหว้คราวหนึ่ง เข้าไปใกล้ จับที่ข้อเท้าจนแน่น แล้วไหว้อีก เรียนว่า " ใต้เท้าสูง ขอรับ."

ก็พระเถระไม่สูงนัก ไม่ต่ำนัก ได้ขนาดพอดี. เพราะฉะนั้น เขาจึงกล่าวอีกว่า "ใต้เท้าไม่สูงนักดอก ขอรับ แต่คุณทั้งหลายของใต้เท้าฟุ้งไปโดยที่สุด ๆ แห่งสมุทรซึ่งมีสีเพียงดังเมฆ กลบพื้นชมพูทวีปทั้งสิ้นฟุ้งไป, กระผมนั่งที่ประตูเมืองปาฏลีบุตร ได้ยินกถาพรรณนาคุณของใต้เท้า จึงมาจากที่นั้น."

เขาถวายบิณฑบาตแก่พระเถระ จัดแจงบาตรและจีวรของตน บวชในสำนักของพระเถระ ตั้งอยู่ในโอวาทของท่าน โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ได้บรรลุพระอรหัต.

๑. อันบุคคลพึงเสวยในเวลาที่เกิดขึ้น. ๒. ขุ. อุ. ๒๕/๑๓๑.

เรื่องพราหมณ์ชาวเมืองปาฏลีบุตร มาในอรรถกถาฐานสูตร ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย.

บัณฑิตควรกล่าวเรื่องนายพรานสุนัขชื่อ โกกะ ในปาปวรรค ธรรมบท ในอธิการว่าด้วยจิตคิดประทุษร้าย. ในอธิการว่าด้วยจิตไม่คิดประทุษร้าย ควรกล่าวเรื่องเหล่านี้ คือ เรื่องมาณพ ๗ คน ในวรรคที่ ๕ แห่งวิมานวัตถุ[๒] เรื่องมัฏฐกุณฑลี ในวรรคที่ ๗ แห่งวิมานวัตถุ[๓] นั้นนั่นแล และเรื่องบุรุษผู้เป็นโรคเรื้อนชื่อ สุปปพุทธะ ในวรรคที่ ๕ แห่งอุทาน[๔].

กถาว่าด้วยการเห็นสมณะ จบ.

๑. มโน. ปู. ๒/๑๗๑. ๒. ขุ. วิมาน. ๒๖/๙๔. ๓. ขุ. วิมาน. ๒๖/๑๓๙.
๔. ขุ. อุ. ๒๕/๑๔๕-๑๔๙.

กถาว่าด้วยการสนทนาธรรม*

[๔๖๔] ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถามงคลสูตรนี้ว่า "ชื่อว่า การสนทนาธรรมตามกาล ข้าพเจ้าจะกล่าว (ดังต่อไปนี้): ในเวลาพลบค่ำหรือในเวลาใกล้รุ่ง ภิกษุผู้เรียนพระสูตร ๒ รูป ย่อมสนทนาพระสูตรกะกันและกัน, ภิกษุผู้ทรงพระวินัย ย่อมสนทนาพระวินัย, ภิกษุผู้เรียนพระอภิธรรม ย่อมสนทนาพระอภิธรรม, ภิกษุผู้กล่าวชาดก ย่อมสนทนาชาดก, ภิกษุผู้เรียนอรรถกถา ย่อมสนทนาอรรถกถา. หรือภิกษุย่อมสนทนากันในกาลนั้น ๆ เพื่อจะชำระจิตที่หดหู่ฟุ้งซ่าน และที่ถูกวิจิกิจฉาครอบงำ นี้ชื่อว่า **การสนทนาธรรมตามกาล**. การสนทนาธรรมตามกาลนั้น ท่านกล่าวว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งคุณทั้งหลายมีความฉลาดในอาคมเป็นต้น."

[๔๖๕] บรรดาบททั้ง ๒ นั้นเพื่อจะแสดงอรรถแห่งบทว่า **กาเลน** นั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ปโทเส วา ปจฺจูเส วา.** บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปโทเส** ความว่า ในกาลเป็นเบื้องต้นแห่งราตรี คือ ในกาลเริ่มต้นแห่งราตรี.

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในฎีกาสัคคกัณฑ์ว่า "กาลเบื้องต้นแห่งกลางคืน คือ ราตรี ชื่อว่า **ปโทส** ตามรูปศัพท์ วาง **ป** ศัพท์ไว้เบื้องต้น และรัสสะศัพท์ที่มิใช่ประธาน. อีกอย่างหนึ่ง ชนทั้งหลาย

* พระมหาเพียร เขมวีโร ป. ธ. ๙ วัดกันมาตุยาราม แปล.

๑. ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐวัณณนา ๑๖๖.

ย่อมเลิกการงานทุกอย่างในกาลใด เหตุนั้น กาลนั้น ชื่อว่า เป็นที่เลิกการงานแห่งชนทั้งหลาย (เวลาพลบค่ำ)."

บทว่า **ปจฺจูเส** คือ ในกาลอันสว่างแล้ว.

สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในฎีกาสัคคกัณฑ์ว่า "**อุส** ธาตุเป็นไปในความกำจัด. กาลใด ย่อมกำจัดซึ่งความมืด เหตุนั้น กาลนั้น ชื่อว่า กำจัดความมืด (เวลาใกล้รุ่ง) คือ เบื้องต้นแห่งวัน."

ท่านกล่าวนัยที่ ๒ ไว้ด้วยคำเป็นต้นว่า **ลีนุทฺธต** ดังนี้ ก็เพื่อแสดงว่า "จิตย่อมหดหู่ในกาลใด ย่อมฟุ้งซ่านในกาลใด และถูกวิจิกิจฉาครอบงำ คือถูกวิจิกิจฉานั้นประทุษร้ายแล้วในกาลใจ การสนทนาธรรมแม้ในกาลนั้น ๆ ชื่อว่า การสนทนาธรรมตามกาล."

[๔๖๖] ส่วนในอรรถกถาจตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย ท่านกล่าวไว้ว่า " บทว่า **กาเลน** ได้แก่ ในกาลอันเหมาะอันสมควร. การสนทนากัน อันเป็นไป ด้วยสามารถการถามปัญหาและแก้ปัญหา ชื่อว่า การสนทนาธรรม."

[๔๖๗] ก็เมื่อควรจะตรัสว่า **สงฺกจฺฉา** (แต่) ตรัสว่า **สากจฺฉา** ดังนี้ ก็เพราะทำการลบนิคหิต และทีฆะสระในเบื้องต้น ดุจในศัพท์ว่า **สารตฺโต** เป็นต้น. เพราะเหตุนั้น ในสนธิกัปปสัททนีติปกรณ์ท่านพระอัครวงศมหาเถระ จึงกล่าวสูตรพร้อมทั้งอุทาหรณ์ไว้ ด้วยคำเป็นต้นว่า "เมื่อลบนิคหิตเบื้องปลายที่ **สํ** ศัพท์แล้ว ทีฆะสระต้น. **สํรตฺโต** เป็น **สารตฺโต, สาราโค** ก็เหมือนกันอย่างนั้น."

๑. มโน. ปู. ๒/๔๓๘.

ส่วนในกิพพิธานสัททนีติปกรณ์ ท่านพระอัครวงศมหาเถระ กล่าวสูตรว่า **"รุชาทิโต โส" (แต่หน้าธาตุมี รุช ธาตุเป็นต้น ลง ส ปัจจัย) แล้วแสดงอุทาหรณ์ว่า "สหกถนํ สากจฺฉา" (การสนทนากัน ชื่อว่า สากัจฉา). เพราะเหตุนั้น แม้การอาเทศ สห ศัพท์เป็น ส โดยสูตรนิบาต ก็ควร. สองบทว่า สหกจฺฉา สงฺกจฺฉา มีเนื้อความดังนี้ว่า การพูดด้วยกัน นั่นเอง. ก็ สํ ศัพท์ ปรากฏว่ามี สห ศัพท์เป็นอรรถ. เพราะเหตุนั้น ในฎีกาสนธิพาลาวตาร ท่านจึงกล่าวว่า "การประกอบพยัญชนะ ๒ หรือ ๓ ตัว เข้าด้วยสระตัวเดียว ชื่อว่า สังโยค. ก็ สํ ศัพท์นี้ มี สห ศัพท์เป็นอรรถ ดุจในอุทาหรณ์ว่า ปุพฺเพว สนฺนิวาเสน เป็นต้น."**

**[๔๖๘] ก็ในบทว่า อาคมพฺยตฺติอาทีนํ นี้ นิกายเป็นที่ประชุมแห่งสูตร ชื่อว่า อาคม. เพราะฉะนั้น ในฎีกาสีลขันธวรรคและมูลปัณณาสก์เป็นต้น ท่านจึงกล่าวว่า "ก็ อาคม พระอาจารย์บัญญัติเพราะถือเอาสูตรทั้งหลาย. เหมือนการเรียกร้องว่า พระสูตร เพราะเป็นที่ประชุมอรรถและพยัญชนะ ฉันใด การเรียกร้องว่า อาคม ก็เพราะเป็นที่ประชุมสูตรฉันนั้น. ชื่อว่า อาคม เพราะเป็นที่มา หรือเป็นเหตุมา หรือเป็นแดนมา แห่งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นเป็นต้น."**

**โดยอรรถ นิกาย ๕ ชื่อว่า อาคม. เพราะเหตุนั้น ในอรรถกถาปาปณิกสูตร ในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย ท่านจึงกล่าวว่า " ๑ นิกาย ชื่อว่า ๑ อาคม ๒ นิกาย ชื่อว่า ๒ อาคม ๓ นิกาย ชื่อว่า ๓ อาคม**

๔ นิกาย ชื่อว่า ๔ อาคม ๕ นิกาย ชื่อว่า ๕ อาคม."

ความฉลาด คือความเฉียบแหลม ในอาคมทั้งหลาย ชื่อว่า ความฉลาดในอาคม. ความฉลาดในอาคมนั้น เป็นต้นแห่งคุณทั้งหลายเหล่าใด คุณทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่า มีความฉลาดในอาคมเป็นต้น. แห่งคุณทั้งหลายมีความฉลาดในอาคมเป็นต้นเหล่านั้น. แม้พระอรหัต ท่านก็ถือเอาแล้วด้วยอาทิศัพท์.

ก็การสนทนาธรรม ย่อมเป็นเหตุบรรลุแม้ซึ่งพระอรหัตโดยแท้. พระสูตรว่า "ภิกษุทั้งหลาย กาล ๔ เหล่านั้น อันบุคคลอบรมอยู่โดยชอบ" ดังนี้เป็นต้น เป็นเครื่องสาธกในข้อนี้. พระสูตรนั้น ข้าพเจ้าได้แสดงไว้ในธัมมัสสวนกถาในหนหลังแล้วนั้นแล.

กถาว่าด้วยบทว่าการสนทนาธรรม จบ.

แม้ในพระคาถานี้ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสมงคล ๔ ข้อ คือความอดทน ๑ ความเป็นผู้ว่าง่าย ๑ การเห็นสมณะ ๑ การสนทนาธรรม ๑ ด้วยประการฉะนี้. แม้คำเป็นคาถานี้ ก็เป็นปัฐยาวัตรแล.

พรรณนาความแห่งคาถาที่ ๘ จบ.